

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Кафедра загального мовознавства

**ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ТА ЛІНГВОНАРАТИВНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ**

Магістерська робота

студентки 6 курсу

філологічного факультету

групи ФЛЛ 21м

ЛНУ імені Івана Франка

Буковської Софії Володимирівни

Науковий керівник:

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри загального мовознавства

Бацевич Флорій Сергійович

Львів, 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ І ПОЗНАЧЕНЬ.....	2
ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У КОНСТЕКСТІ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ І НАРАТИВНОЇ ПСИХОЛОГІЇ	8
1.1. Вільний асоціативний експеримент як засіб формування соціального портрету у сучасних наукових дослідженнях.....	8
1.2 Наратив, як спосіб інтерпретації внутрішнього світу людини та впорядкування особистого досвіду.....	23
1.3. Взаємозв'язок між наративами та вільним асоціативним експериментом	36
Висновки до першого розділу	40
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ ТА НАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ АСОЦІАЦІЙ ТА РОЗПОВІДЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	42
2.1. Аналіз опитувальника вільного асоціативного експерименту як засіб формування соціального портрету учасників бойових дій	42
2.2 Особливості впливу воєнних дій на психоемоційний стан їх учасників за даними анкетування та наративного аналізу розповідей	56
2.3. Висновки до другого розділу	94
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	95
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	100
ДОДАТКИ.....	108

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АСС – асоціативний світ тексту

АСТ – асоціативний шторм

АТО - антитерористична операція на сході України

БР - бойове розпорядження

ВАЕ - вільний асоціативний екперимент

ВІТІ - військовий інститут телекомунікацій та інформатизації імені Героїв

Крут

МКС - мовна картина світу

ООС - операція об'єднаних сил

ПТСР - посттравматичний стресовий розлад

Табл. - таблиця

ТРО - сили територіальної оборони Збройних сил України

ВСТУП

Лінгвісти звертають увагу на зіставлення мов і культур (на основі експериментів з вільними асоціаціями), оскільки мова є найповнішим відображенням внутрішнього світу людини, тобто її когнітивної сфери. В останні десятиліття, завдяки зусиллям українських лінгвістів, спостерігається зосередження на контрастивному вивченні близькоспоріднених мовних систем. Ці дослідження базуються на компонентному аналізі, який, однак, не позбавлений недоліків, оскільки після опису семантики в термінах семантики залишається залишок, який неможливо описати за допомогою семантики. Йдеться про бекграунд слова, етнічні асоціації, які пов'язані з певним словом: «Цей своєрідний ореол слова найкраще розкривається через (вільні та свідомі) психолінгвістичні експерименти» [2,с.23]. Парадигматичні та синтаксичні реакції мови розкривають семантичну славу слова, яка не зафіксована в лексикографічних працях, і показують реальну функцію слова в конкретному суспільстві. Вільний асоціативний експеримент здатний виявляти як індивідуальні, так і соціокультурні відмінності між групами людей. Вільний асоціативний експеримент можна використовувати для вивчення мовної картини світу, комунікативної сфери (рекламні тексти, ЗМІ, поп-культура тощо). Асоціативний експеримент формує асоціативну систему людини, виявляючи таким чином її світогляд. Асоціативний експеримент дає можливість виявити соціальну складову знання. Соціолінгвістичний портрет показує індивідуальні особливості картину світу окремої соціальної групи. Основними елементами формування соціальної свідомості та змалювання соціального портрета є емоційно-оцінні поняття. Отже, вільний асоціативний експеримент має велике значення в усіх галузях науки сьогодення. Проте, найбільше він використовується у суміжних напрямках знання про мову – етнолінгвістиці, психолінгвістиці, соціопсихолінгвістиці та семіотиці. Відповіді, отримані в рамках процедур вільних асоціацій, звичайно, є чутливими до того, що саме учасникам пропонується асоціювати. Тому необхідно провести значну пілотну

роботу, щоб переконатися, що надані інструкції спонукають учасників говорити про проблему, яка розглядається в даному дослідженні. Крім того, можна стверджувати, що інтерпретація цих даних дослідницькою групою міститься в системі кодування. Сучасні підходи на основі вільних асоціацій дозволяють з'ясувати натуралістичні проблеми людей, такі як нарративне інтерв'ю з вільними асоціаціями.

Солідне теоретичне підґрунтя класичної асоціації в психології (Т. Браун, Дж. Мілль, О. Бен, Г. Спенсер) зробило внесок у концептуальну побудову асоціативної лінгвістики, зокрема асоціативної граматики та асоціативної лексикографії [9] в аналізі системи семантико-граматичних відношень, мотивації та оцінки, або вивчення мовної форми, яка отримує асоціацію і мовної форми [15]. Вивчення асоціативної сфери лексики швидко набуло популярності а) у лінгвістиці та культурології при аналізі асоціативної сфери лексики та мовної картини світу [45];

б) у лінгвістиці та когнітивних науках, зокрема для використання асоціативного експерименту в репрезентації структури;

в) у комунікативній лінгвістиці при розгляді стану асоціативного експерименту як різновид комунікативної обставини;

г) в етнопсихолінгвістиці за допомогою комп'ютерної обробки;

д) в експериментальній психосемантиці для побудови суб'єктивних семантичних просторів як функціональних моделей категоріальних структур індивідуальної та суспільної свідомості;

е) категоріальні структури індивідуальної та суспільної свідомості.

Асоціативний експеримент як діагностичний інструмент часто використовував К. Юнг у своїй психотерапевтичній практиці. Для того, щоб продемонструвати, що в ідентичних, схожих або різних соціальних групах асоціації на стимули різного типу, пов'язані з певним явищем (у нашому випадку – участі у військових діях), спочатку необхідно визначити які інструменти та методи психології використовуються лінгвістикою для діагностики соціальних груп і за якими критеріями можна диференціювати ці групи. (вік, стать або професія). Експеримент вільних асоціацій полягає у розпізнаванні асоціацій мовної особистості на основі її життєвого досвіду, коли людину (представника соціальної групи) просять

відповісти першим словом, яке спадає на думку або, коли людину просять вибрати слово з іншого слова без жодних обмежень. Результати цього експерименту показують, що семантичні компоненти лексичних одиниць та асоціативні зв'язки слів-стимулів виявляють особливості образів мовної картини світу та ціннісних орієнтацій суспільства.

Наратив - це цілеспрямована послідовність подій у часі, у якій одна подія залежить від іншої або впливає з неї. Існує багато різних типів наративів: розмови, фольклорні історії, міфи, казки, притчі, порівняння, прокламації, меморіали тощо. Загалом, наратив - це сукупність лінгвістичних і психологічних структур, які передаються культурно та історично і обмежені соціальними, комунікативними та мовними здібностями індивіда. Наративне інтерв'ю з вільними асоціаціями починається із запитання, і конкретні запитання ставляться відповідно до сфер, які дослідник вважає за необхідне охопити. Наратив - це так звана «пояснювальна історія», іншими словами, наратив - це суб'єктивна, а не об'єктивна історія. Наратив створюється тоді, коли до звичайної історії додаються суб'єктивні почуття та оцінки оповідача. Йдеться не лише про те, щоб донести інформацію до слухача, а й про те, щоб вразити, заінтригувати, змусити слухати і викликати певну реакцію. Іншими словами, відмінність наративу від звичайної розповіді чи справжньої оповіді полягає у включенні в неї індивідуальних оцінок та емоцій кожного оповідача. Або у вказівці причинно-наслідкових зв'язків та наявності логічних ланцюжків між описаними подіями у випадку об'єктивних історичних чи наукових текстів.

Аби відтворити точнішу картину сприйняття світу військовослужбовцями та визначити вплив війни на психіку досліджуваних, ми вирішили об'єднати репрезентаційний аналіз наративів та асоціативний аналіз слів-стимулів.

Враховуючи той факт, що участь в бойових діях має суттєвий вплив на психоемоційний та соціально-економічний стан військовослужбовців й призводить до суттєвих внутрішніх та зовнішніх конфліктів, а також тісний зв'язок мови з усіма сферами людського буття, використання вільного асоціативного експерименту для встановлення змін у семантичній структурі слів військової сфери використання та наративного аналізу зумовлює **актуальність дослідження.**

Об'єктом виступають відповіді на анкети та наративи військовиків, ветеранів війни АТО/ООС та теперішньої війни з росією (24.02.2022) .

Предмет – результати комплексного анкетування військовослужбовців на основі поєднання вільного асоціативного експерименту та нарративного аналізу.

Мета полягає у комплексному аналізі нарративів та анкет вільного асоціативного експерименту для виявлення впливу військових дій на психолінгвістичні особливості учасників бойових дій.

Реалізація цієї мети передбачає виконання низки конкретних завдань:

- 1) теоретично дослідити місце і роль вільного асоціативного експерименту у сучасних дослідженнях;
- 2) визначити роль нарративів в наукових роботах вітчизняних та закордонних вчених;
- 3) розробити опитувальник зі словами- стимулами для учасників бойових дій
- 4) провести вільний асоціативний експеримент з учасниками бойових дій, інтерпретувати й проаналізувати отримані результати;
- 5) провести репрезентаційний аналіз нарративів учасників бойових дій.

Методи дослідження. теоретичне опрацювання наукової літератури за обраною темою; експериментальне дослідження, під час якого були використані вільний асоціативний експеримент та репрезентаційний аналіз нарративів. Робота ґрунтується на принципах наукової об'єктивності та системного підходу до аналізу опитувань. Застосовано психолінгвістичний, соціолінгвістичний, описовий, статистичний методи, метод оцінного шкалювання, метод класифікацій, метод анкетування з елементами компонентного аналізу (що дозволило визначити звернення до опису впливу війни на внутрішні відчуття оповідача, зосередженість уваги на внутрішніх і зовнішніх фатальних факторів, з якими стикались військовослужбовці, емоційно-позитивні й емоційно-негативні наративи). Розділи дослідження структурно відбивають головні питання теми. Поєднання різних методів дослідження виявилось цілком принагідним для всебічного висвітлення даного питання.

Наукова новизна. У роботі вперше комплексно досліджено вплив військових дій на асоціативне використання лексичних утворень, проведено семантичне порівняння та комплексний аналіз наративів військових і добровольців, які працюють у епіцентрі бойових дій. Проаналізовано та систематизовано зібраний матеріал анкет.

Відповідно до мети і завдань робота складається зі вступу, двох розділів (Розділ 1. Методологічні засади дослідження особистості у контексті психолінгвістики і наративної психології Розділ 2. Психолінгвістичний та наративний аналіз асоціацій та розповідей військовослужбовців), списку використаних джерел (103,45 з яких англійською мовою), додатків.

РОЗДІЛ 1. Методологічні засади дослідження особистості у контексті психолінгвістики і наративної психології

1.1. Вільний асоціативний експеримент як засіб формування соціального портрету у сучасних наукових дослідженнях

Асоціативний експеримент (від лат. *association* - поєднання, *exemplum* - досвід) - це методика, метою якої є виявлення асоціацій, що сформувалися у людини в процесі її попереднього досвіду [10, с. 16].

У психологічному словнику асоціативний експеримент визначається як проектний тест [4, с. 27]. Розрізняють три види асоціативних експериментів:

- вільний, коли досліджуваного просять відповісти словом R, першим, що спадає на думку при пред'явленні слова S, не будучи обмеженим ні формальними, ні семантичними властивостями слова R.
- цілеспрямовані, де експериментатор певним чином обмежує вибір запропонованого S, накладаючи певні обмеження (наприклад, відповідати тільки іменниками або дієсловами),
- ланцюгові - відповіді обмежені часом їх генерації - експеримент у такий спосіб полягає в тому, щоб за короткий час отримати від досліджуваного багато асоціацій на заданий стимул.

Кожен з асоціативних експериментів має свої переваги та недоліки і спрямований на вирішення певного кола завдань. Наприклад, експеримент зі спрямуванням асоціацій сильно обмежує свободу асоціацій і, здається, спрямовує асоціації в певне русло. Наприклад, суб'єкт повинен назвати слово, яке має протилежне значення.

В експерименті з вільними асоціаціями досліджуваний повинен якомога швидше відповісти першим словом (реакція), яке спаде йому на думку у відповідь на запропоноване несподіване слово. Експеримент вільних асоціацій є найпростішим з описаних асоціативних експериментів і в той же час досить ефективним. Під час експерименту вільних асоціацій фіксується тип відповіді, частота схожих відповідей,

розмір математичних періодів (час між словом (стимулом) і відповіддю (реакцією) суб'єкта) та фізіологічні реакції. Ця інформація дає можливість сказати дещо про приховані потяги, емоційні комплекси та установки суб'єкта, а також соціально-біографічні дані (вік, рід занять, соціальна інтеграція). Вважається, що на асоціації, які виникають під час експерименту з вільними асоціаціями, впливають два фактори:

- 1) лінгвістичний
- 2) прагматичний (вплив особистості суб'єкта),

Перший асоціативний експеримент був проведений у 19 столітті. Він мав на меті з'ясувати, що характеризує людину, а це означає, що асоціативний експеримент по суті є психологічною методикою, об'єктивним дослідженням тексту. Під час експерименту з вільними асоціаціями досліджуваній виконує наступні дії:

1. Досліджуваній повинен сконцентруватися і бути готовим до сприйняття стимулу, оскільки час реакції залежить від рівня налаштованості та готовності до реакції.
2. Сприйняття слова-стимулу, а також розпізнавання і розуміння почутого або побаченого слова.
3. Самоспостереження. Обстежуваній повинен відповісти, які ідеї та думки виникають у нього у відповідь на стимул.
4. Планування відповідей вимагає від досліджуваного виконання довільних дій.

Існує лише один компонент цього експерименту, який не може бути довільним: виникнення відповідного уявлення, думки (відповіді в голові досліджуваного).

На початку 20 століття вільні асоціативні експерименти стали засобом проникнення в підсвідомі шари людської психіки. Діагностика за допомогою асоціативних технік схожа на гіпноз, але під час асоціативної техніки свідомість пацієнта не відключається примусово. Свідомість просто просять помовчати, а глибинні шари психіки спонукають заговорити. Як правило, суто вільні асоціації неможливі. Зрозуміло, що цей підхід завжди вивчав індивідуальні (одиночні) і

патологічні реакції. У розвитку експерименту з вільними асоціаціями було виділено п'ять умовних фаз:

1. Етап становлення експерименту вільних асоціацій як методу наукового пізнання (1879-1910).

2. Етап, пов'язаний з виникненням поняття «асоціативної норми» та появою перших асоціативних моделей (1910-1954).

3. Психолінгвістичний етап (1950-ті - початок 1970-х років). Виникає нова наукова дисципліна - психолінгвістика.

4. Діяльнісний етап (1970-80-ті роки 20 століття). Створено психолінгвістичну методологічну базу для опису асоціативних процесів та теоретичне підґрунтя асоціативного напрямку в психолінгвістиці.

5. Становлення асоціативної лінгвістики (з 1980-х років).

Вивчення праць останніх 30-40 років та їх теоретичне узагальнення дало змогу виокремити певні напрями, в яких розвивалися і продовжують розвиватися дослідження асоціацій: вивчення асоціативного значення слова, вимірювання семантичної близькості між словами та ступеня, в якому ці слова перебувають в одній семантичній області, вивчення асоціативної пам'яті та організації внутрішнього словника людини, вивчення асоціативного процесу у зв'язку з формуванням і відтворенням мови, дослідження впливу різних факторів на асоціативну поведінку суб'єктів (професійні особливості, вік, стать), включаючи роботу з асоціативним матеріалом, отриманим в онтогенезі, вивчення особливостей асоціативного процесу в умовах білінгвізму і трилінгвізму та застосування отриманих результатів у методичній сфері викладання мов, використання асоціативних методик у патодіагностиці та психодіагностиці при дослідженні патологічних психологічних станів з функціональною асиметрією мозку (ФАМ) та емоційних станів, асоціативна лексикографія, асоціативна граматики та дослідження асоціативно-вербальних мереж, дослідження зовнішніх образів мовної свідомості в контексті теорії міжкультурної комунікації.

З перерахованих вище сфер ми бачимо, що асоціативний експеримент іноді є єдиним інструментом дослідження, а в інших випадках його використовують у

поєднанні з іншими експериментами для перевірки певних наукових гіпотез і теорій. Якщо поглянути на асоціативний експеримент з практичної точки зору, то його використовують у психодіагностиці, при вивченні афазії, змінених станів свідомості та у викладанні мов. Загалом існує два підходи до вивчення вербальних асоціацій: лексикоцентричний і текстоцентричний [16, с. 87]. Лексикоцентричний підхід досліджує пари слів, отримані під час експерименту вільних асоціацій, зосереджуючись на ядрі асоціацій (найчастіших відповідях). В одному підході слово розглядається як основна одиниця лексики.

Представники другого підходу вважають, що слід відійти від розгляду слова як основної одиниці лексики і розглядати стратегію побудови «тексту» словесних асоціацій як варіант стратегії побудови цілого тексту. Цей підхід ґрунтується на виділенні так званих «текстових примітивів» як фундаментальних структур. Вони є будівельними блоками для побудови розгорнутих текстів. Стратегія побудови тексту з вербальних асоціацій розглядається як один з варіантів стратегії побудови текстового примітиву в цілому. Передбачається, що словами-реакціями є не тільки слова самого тексту, але й фрагменти фраз у тексті та набір ключових слів у тексті. У контексті цього підходу асоціативне поле розглядається не тільки як сукупність усіх слів-реакцій (або фрагментів таких текстів), які так чи інакше вступають у парадигматичні відношення зі словами-стимулами і становлять своєрідне переписування (часто розширене) даного слова-стимулу [19, с. 144]. В асоціативному експерименті також передбачається, що всі зв'язки мають єдиний текстовий характер, і за цим стоїть структура реальності [10, с. 30].

Роль асоціації важлива і в процесі розуміння текстів. Нормативні асоціації забезпечують смислові зв'язки, а отже, і розуміння текстів (особливо художніх); індивідуальні асоціації дають можливість відкривати нові. Звідси висновок, що взаєморозуміння між людьми можливе лише тоді, коли вони володіють правилами асоціацій [7, с. 22].

Аналіз асоціативних полів і механізмів асоціацій використовується не лише для вивчення внутрішнього словника людини, механізмів породження та сприйняття мовлення, але й для «базування» роботи над дослідженням структури пам'яті.

Вважається, що індивідуальна пам'ять є сховищем асоціацій, а їх утворення та руйнування лежить в основі процесів навчання [10, с. 49]. Встановлений функціонально-лінійний зв'язок між інформаційним статусом нового іншомовного слова та здатністю до запам'ятовування студентів. Одним із факторів, що впливає на запам'ятовування, є здатність асоціювати іншомовне слово або його компоненти з раніше засвоєними словами, тобто здатність включати слово в асоціації різного типу. Тому в методиці вивчення іноземних мов метод вільних асоціацій використовується для дослідження особливостей запам'ятовування іноземних слів і виявлення способів їх пошуку в пам'яті. Вільний асоціативний експеримент використовується і в процесі дослідження семантики слова.

Слова, пов'язані між собою за принципом «та/або», найчастіше спричиняють одне одного. Слово поміщається носієм мови в контекст на основі принципів, які формують певну структуру. Для носія мови слово існує як єдність усіх взаємозв'язків, що сприяє створенню індивідуальної картини світу, яка гарантує взаєморозуміння в процесі комунікації. Водночас, експериментування з вільними асоціаціями - це інструмент, який дозволяє дослідити невелику частину «асоціативної складової» реального, невербального значення, що зберігається «за сімома печатками» і до якої сама людина іноді не може дотягнутися. Пошук закінчується раніше, і ми отримуємо цю «частину» значення у вербальному вираженні [13, с. 100]. Можна вважати, що вивчення асоціацій є одним із способів «проникнення» в людську психіку. У цьому контексті постає проблема співвідношення категорії часу та асоціації. Час вимірюється асоціаціями, які стають головною основою людського життя.

Метод асоціацій також використовується при вивченні синонімії та антонімів. Використання асоціативних прийомів дає змогу виявити суб'єктивні синоніми та займенники, які не зафіксовані у загальноприйнятих мовних словниках. Теоретичний результат, отриманий під час дослідження мови, дозволив стверджувати, що у свідомості людини існує певна система понять, які зберігаються попарно і визначаються одне через одного [14, с. 79].

Асоціативний експеримент використовується в різних галузях знань: психології, соціології та інші. Використання цього методу варіюється залежно від цілей конкретної дисципліни. Лінгвіста цікавлять семантичні та граматичні відношення, образи свідомості, мотивації та оцінки. Філолог переважно аналізує мовну форму асоціації з акцентом на лінгвістичні чинники. Психологи, незважаючи на різноманітність експериментів з асоціаціями, мають на меті виявити мотивації, потяги, комплекси та установки людини. Загалом, асоціативну психологію можна описати як вивчення стану асоціативного індивіда. Асоціативний експеримент привертає менше уваги з боку соціологів. Водночас соціолог може отримати дуже цінну інформацію, яка розкриває глибинний, несвідомий і автоматизований рівень усвідомлення. Крім того, асоціативний експеримент може бути й більш практичним, наприклад, у маркетингових дослідженнях.

Експеримент вільних асоціацій використовується для реконструкції мовної картини світу і може бути використаний для реконструкції соціального портрета. Експеримент вільних асоціацій виявився досить простим і водночас ефективним інструментом дослідження. Він є важливою частиною психолінгвістичних досліджень і дає «живий» матеріал для побудови асоціацій, певних концептів, реконструкції фрагментів мовних і концептуальних картин світу [4].

Дослідження міждисциплінарних зв'язків ведуться вже відносно тривалий період часу й інтенсифікувалися у світовій науці в другій половині 20-го століття і особливо в нинішньому столітті. Останнім часом в Україні поживалися дослідження в галузі психо- та соціолінгвістики. Соціолінгвіст Л. Масенко, займається соціолінгвістичною проблематикою, у сфері оцінки взаємовідносин між мовою і суспільством, мовою і політикою [12]. Ставицька Л. розробила гендерну лінгвістику як спеціальну галузь соціолінгвістики. О. Горошко використовує експериментальні методи для вивчення гендерної специфіки засвоєння мови та мовного самовираження. Д. Терехова зосереджує увагу на особливостях типології вербальних асоціацій та смислоутворення [18]. О. Холод активно вивчає особливості мовної картини світу жінок і чоловіків.

Асоціативний експеримент вперше був використаний у психології. Його вивчали Ф. Гальтон, К. Юнг, М. Вертгеймер, А. Лурія, О. Леонтьєв та інші. Асоціативний експеримент - це методика, яка спрямована на виявлення асоціацій, які сформувалися у людини на основі її попереднього досвіду. Всі дослідження з вільними кореляційними експериментами до початку 20-го століття були психологічними. Важливу роль в історії психолінгвістики відіграли експерименти лінгвіста А. Тумби та психолога К. Марбе, які довели, що словесна асоціація - це не тільки психологічне, а й лінгвістичне явище. Результати експерименту показали, що в більшості випадків більшості випадків випробовувані реагували на стимул словом з тієї ж частини мови, до якої належав стимул: прикметники - прикметниками, прислівники - прислівниками тощо. Важливим поштовхом до розвитку асоціативної тематики були практичні потреби психології та лінгвістики: практика психоаналізу, потреби психіатрії, розробка нових методів викладання іноземних мов, вивчення процесів виникнення і відтворення мови, інтерес до аналізу мовної свідомості та побудови світоглядних моделей представників різних культур і соціальних груп.

Вважається, що на асоціації у вільному асоціативному експерименті впливають два фактори: лінгвістичний - природа слова-стимулу і прагматичний - вплив особи, яка проводить експеримент. Мовознавець Терехова Д додає до цих чинників ще й умови, в яких проводиться експеримент [23].

Експеримент є одним з найпоширеніших і перевірених психологічних методів. Але треба пам'ятати про фактори, які можуть суттєво вплинути на результати дослідження:

- формат, обраний для проведення дослідження: усний, вербальний, письмовий, а також спосіб подання стимульного матеріалу;
- поведінка експериментатора, його індивідуальні особливості;
- умови, в яких проводиться експеримент (наприклад, аудиторія, клімат і т.д.);
- соціальні та психофізичні характеристики осіб, які беруть участь в експерименті, їхній настрій та психологічний стан;

- обробка асоціативного матеріалу, його подальша стандартизація та інтерпретація.

Вільний асоціативний аналіз може проводитися як у груповій, так і в індивідуальній формі. Кожна з них має свої переваги. Індивідуальний формат дає змогу визначити час відповіді та запобігає впливу інших людей на відповіді респондента. Індивідуальний формат дозволяє використовувати індивідуальну анкету, тоді як груповий формат дозволяє респонденту працювати в групі. Груповий формат вільного асоціативного експерименту економить час дослідника.

Однією з найскладніших і найменш досліджених проблем у проведенні асоціативного експерименту є створення списку стимулів. Як відбирати слова, за якими критеріями і які слова включати до списку залишається відкритим питанням, яке потребує визначення критеріїв для оцінки релевантності та надійності понять у стимулах. Стимульний матеріал може бути представлений в усній чи письмовій формі. Респондента просять якомога швидше записати перше слово, яке спало йому на думку під час відповіді. Під час проведення та обробки результатів приймаються рішення щодо типу відповідей, їхньої частоти, а також, часу реакції на слово-стимул, та поведінкою досліджуваного.

З віком кількісний і якісний склад асоціативних полів змінюється завдяки подальшому розвитку навколишнього світу, а в старшому віці спостерігається процес узагальнення, що призводить до появи прототипів, а згодом і понять. Розвиток психологічної структури слова відбувається завдяки участі та взаємодії психофізіологічних функцій і процесів, таких як аналіз, синтез, класифікація та порівняння. Побудова психологічної структури асоціативного поля є утворенням «горизонтально-вертикального» напрямку, де горизонтальний напрямок - це динамічне утворення форм, які включають результати асиміляції (засвоєння, сприйняття, усвідомлення і розуміння слів, які проявляються в способах впізнавання. Вертикальний зріз слугує для фіксації процесу перебудови основи семантичного зв'язку. У результаті відбувається безперервне поповнення і розвиток лексики людини. Міжмовні зіставні дослідження розпочалися в середині 1990-х років. Основна увага в цей період приділялася якісному аналізу асоціативних полів,

отриманих від представників різних культурних етносів, з метою виявлення етнокультурної специфіки їхньої мовної свідомості. Існує група порівняльних асоціативних досліджень, присвячених виявленню особливостей асоціативної поведінки носіїв різних мов і культур (наприклад, експерименти Салаї та його колег) [19, с. 96]

На межі 20-го століття почалася революція в концептуалізації людського розуму. Далекий від вікторіанського ідеалу самоконтрольованого і раціонального індивіда, характерного для багатьох існуючих думок, С. Фрейд теоретично обґрунтував що несвідомі емоційні конфлікти визначають повсякденну поведінку.

З тих пір сучасна психологія зазнала безліч подальших парадигмальних зрушень у теоретизуванні того, як функціонує людська істота, починаючи від біхевіоризму, який відкидав розум як неспостережуваний, до когнітивної революції, яка повернула розум як об'єкт наукового дослідження. Роль, яку відігравали емоції значною мірою ігнорувалася в домінуючій метафорі розуму як процесу обробки інформації, що була започаткована когнітивним поворотом. Нещодавно відбувся ще один зсув у тому, як люди розуміють концепції світу. На противагу пояснювальній силі ментальних станів, яку поклала початок когнітивна революція, ця нова перспектива підкреслює емоційні, інтуїтивні та імпліцитні аспекти людської істоти. Аналітичне обмірковування все частіше розглядається як один із способів яким люди осмислюють світ [100]. Моделі подвійної моделі обробки підкреслюють більш швидкий, емоційно керований і не деліберативний спосіб обробки, який характеризується тим, що почуття передують мисленню [78]. Цей альтернативний спосіб обробки інформації вважається репрезентативним для повсякденного функціонування, причому дехто вважає, що когнітивне обмірковування – це передусім постфактум раціоналізація питань, які вирішуються інтуїтивно [86]. Соціально-психологічні дослідження також припускають, що люди можуть бути здебільшого не усвідомлюють, що спонукає їх до певних уподобань та дій. Грінвальд і Банаджі (1995) наголошують на можливості існування імпліцитних компонентів установок, стереотипів і самооцінки.

Під «імпліцитними» Грінвальд і Банаджі (1995) мають на увазі, що «минулий досвід впливає на судження у спосіб, який не інтроспективно не усвідомлюваним суб'єктом» . Використання тесту на неявні асоціації [94], різноманітні сфери, які традиційно вважаються значною мірою свідомими, такі як стереотипи та упередження, були виявлені як такі, що мають неявний, імпліцитний вимір, який не обов'язково збігається з відповідями на прямі запитання з тієї ж проблеми [94].

Позбавлені значної частини багажу, який, як вважається, несе психоаналітична теорія, такі дослідження підтверджують психоаналітичне розуміння того, що деякі з найважливіших аспектів нашого мислення та поведінки виникають через емоційно навантажені, несвідомі процеси. Повернення та переосмислення сфер, які раніше були відсунуті на задній план в історії психології виявилось потужним та інформативним.

Метод вільних асоціацій найчастіше асоціюється із Зигмундом Фрейдом. Він був психологічно орієнтованим діячем, який повністю переслідував потенційні значення, що лежать в основі вільних асоціацій. Фрейд розробляв вільні асоціації як терапевтичну техніку поступово, в основному з 1892 по 1895 рік [68]. Фрейд розчарувався в гіпнозі через його залежність від харизматичного впливу терапевта на пацієнта, що, на його думку, робило результати лікування тимчасовим. Більше того,

не всі були сприйнятливі до гіпнотичної індукції. Спираючись на дискусію з видатним французьким невропатологом і гіпнотизером Іпполітом Бернгеймом, в якій Бернгейм зазначив, що постгіпнотична амнезія пацієнта на інформацію, отриману під час гіпнозу, не є повною, С. Фрейд почав вважати, що зміст, викликаний у гіпнотичному стані, може бути викликаний і без гіпнозу. Після того, як він закликав пацієнтів надавати йому матеріал для аналізу за допомогою словесного заохочення або натискання на лоб, Фрейд врешті-решт був змушений просто дозволити своїм пацієнтам вільно висловлювати будь-які думки, які спадають на думку у зв'язку з їхніми симптомами, а згодом і сновидіннями. Ця техніка поступово перетворилася на таку, що полегшувала потік свідомості, коли пацієнти повинні були спостерігати і

повідомляти про всі ідеї, що виникали. Вільна асоціація стала основним технічним правилом психоаналізу [68]. Аналітичний пацієнт повинен був діяти як уважний самостерігач, зачитуючи свої думки, незважаючи на їхню безглуздість, неважливість чи недоречність. Корисність цієї процедури забезпечувалася Фройдом через його переконання щодо принципу психічного детермінізму. Психічний детермінізм стверджує, що думки, які виникають у свідомості, обмежені попередніми асоціативними зв'язками. «Так звана «вільна» асоціація виявилася б насправді невільною, оскільки ... ідеї, які з'явилися, будуть вважатися такими, що визначаються несвідомим матеріалом» [68]. Таким чином, навіть нелогічна на перший погляд послідовність ідей виявить зв'язки між асоціаціями, які призводили до першопричини проблем пацієнта.

Натхненний роботами В. Вундта та його колег, К. Юнг досліджував час, необхідний для реакції на певні слова-стимули, та асоціації, які при цьому виникали. Юнг стверджував, що наявність різних комплексів і типів особистості можна діагностувати за поєднанням цих змінних. Якщо говорити більш конкретно, то в роботі К. Юнга йдеться про те, що винних і невинних та підозрюваних можна диференціювати на основі їхньої реакції на емоційно забарвлені слова, пов'язані зі злочином.

Концепції Фрейда також знайшли свою аудиторію за межами психоаналізу в маркетингових дослідженнях, де вільні асоціації є особливо помітною технікою в «мотиваційних дослідженнях». Цей дослідницький напрям спрямований на те, щоб зрозуміти, чому люди купують певні продукти і як вони реагують на рекламу. Ернст Діхтер був ключовою фігурою в цій зростаючій галузі і відстоював корисність концепцій і методів з психоаналітичної літератури для маркетингових досліджень. У цьому ключі Діхтер (1947, 1955) був переконаний що методи, які передбачають пряме опитування споживачів щодо їхнього ставлення є застарілими і непридатними для з'ясування споживчих мотивацій. Діхтер вважав неправдоподібною спробу зрозуміти мотивацію людей, ставлячи їм прямі запитання «чому», тому що ці мотивації можуть бути непрозорими навіть для самих респондентів. Таким чином, ставлячи прямі запитання можна викликати раціоналізаторські пояснення, які є лише вигадливою

репрезентацією справжніх детермінант поведінки людини. Це було очевидно на прикладі низьких продажів розчинної кави. Відповідаючи на пряме запитання, споживачі пояснювали свою неприхильність до розчинної кави поганим смаком. Однак, дослідження Хейра щодо розчинної кави показало, що жінки не купували цей продукт, тому що він асоціювався з лінійною та поганою організацією. Це було виявлено під час експериментів, в яких порівнювалися враження жінок-учасниць від гіпотетичних покупців, які мали розчинну каву та звичайну каву у своїх списках покупок, де інші товари залишалися незмінними інші товари залишалися незмінними [30].

В рамках традиційних напрямків сучасної експериментальної психології Салей та Діз (1978) висунули на перший план використання вільних асоціацій як засобу з'ясування суб'єктивних уявлень людей про світ. Вони розробили свій підхід до вільних асоціацій, названий «Асоціативно-груповим аналізом» (AGA). В асоціативно-груповому аналізі середні за розміром (50-100) вибірки учасників, що представляють певні групи або культури, повинні протягом хвилини виконувати безперервну асоціацію (кілька однослівних відповідей на одне і те ж слово-стимул), після чого дається інше слово-стимул. Згенеровані асоціації потім збираються, семантично класифікуються та кодуються за валентністю (позитивна/негативна) носіями рідної мови респондентів. Асоціації також можуть бути піддані процедурі зважування, коли найперші слова у списку вважаються найбільш помітними у свідомості респондентів. Асоціації, що виникають у різних груп щодо одних і тих самих слів-стимулів можна порівняти, щоб отримати уявлення про концепції, які це слово для цієї групи. Наприклад, Szalay та Deese (1978) порівняли асоціації з соціалізмом у тих, хто ставився до нього прихильно, на протигагу тим, хто ставився до нього несприятливо. Було виявлено, що в той час як перша група асоціювала соціалізм з рівністю, то в асоціаціях тих, хто негативно ставився до соціалізму домінували посилення на комуністичні диктатури. Цей аналіз показав, що ставлення людей до нібито однакових понять, ймовірно, глибоко сформоване специфічним суб'єктивним значенням, яким це поняття було просякнуте. У свою чергу, було

зроблено припущення, що поведінка людей керуватиметься цими суб'єктивними уявленнями [67].

Можливість того, що суб'єктивне уявлення людини про використані слова може впливати на поведінку та досвід людини, а також впливати на них призвела до того, що Szalay, Carroll та Tims (1993) використовували асоціативний груповий аналіз у клінічних дослідженнях, щоб з'ясувати, чи була аберрантна поведінка пов'язана з певними асоціативними тенденціями. Салай і його колеги продемонстрували, що асоціативний груповий аналіз може розрізнити наркозалежних до і після лікування, а також студентів, які повідомляли і не повідомляли про вживання наркотиків [97]. Подальші дослідження, проведені Стейсі, Еймсом та його колегами підтвердили ці висновки. Асоціації з неоднозначними цільовими словами кодувалися відповідно до інтерпретацій, що відповідають або не відповідають поведінці, яка нас цікавить (наприклад, асоціювання марихуани з квітами чи з марихуаною). Ці коди були підсумовувалися для отримання предиктора поведінки [59]. Відповідно до ідеї про те, що вільний асоціативний матеріал дає важливу і поведінково релевантну інформацію, асоціації учасників виявилися значною мірою пов'язані з залученням до відповідної поведінки і були прогностичними в лонгітюдних дослідженнях.

В основі цього дослідження лежить припущення, що поведінка в минулому породжує в пам'яті асоціації, які впливають на майбутню поведінку. Як процес, що не вимагає особливих роздумів, вільні асоціації, як стверджувалося, дають змогу забезпечує розуміння цих зв'язків. Зв'язок між залученням до небезпечної для здоров'я поведінки та вільними асоціаціями також підтвердили Benthin et al (1995). Оцінюючи перші п'ять асоціацій з різноманітною поведінкою, що загрожує здоров'ю (наприклад, вживання алкоголю) та сприяє здоров'ю (наприклад, використання ременів безпеки), Benthin та ін. (1995) виявили, що зміст – і, особливо, афективний тон асоціацій був значною мірою пов'язаний із залученням до цільової поведінки. Наприклад, люди, які вживають алкоголь, мали тенденцію створювати позитивні асоціації з вживанням алкоголю, такі як «соціальна полегшення», тоді як у непитущих виникали переважно негативні асоціації, такі як «погане самопочуття». Висновки Benthin та колег (1995)

узгоджувалися зі зростаючою тенденцією до акцентування уваги на емоційних і спонтанних детермінантах поведінки, пов'язаної зі здоров'ям [100].

Дослідження на основі асоціативно-групового аналізу демонструють перспективність методів вільних асоціацій як засобу виявлення зв'язків між думками та поведінкою, підкреслюючи роль, яку відіграє афективна валентність, навіть якщо вона не викликається дослідником. Він дозволяє зібрати значну кількість асоціацій і демонструє тенденції в уявленнях людей (і груп) про певний концепт. Що можна зробити на основі асоціацій, однак, обмежується

однослівною відповіддю та простим кодуванням дослідником позитивної чи негативної валентності. Оцінка валентності затушовує конкретну емоцію, яку відчуває людина у зв'язку з асоціацією. Крім того, асоціації розглядаються індивідуально, а не як ланцюжки, і таким чином втрачається зв'язок між ними. Також, варто пам'ятати, що складні аргументи, які люди можуть запропонувати у своїх роздумах про такий багатогранний соціальний об'єкт, як соціалізм, важко відобразити в асоціаціях з одним словом. Таким чином, можна стверджувати, що асоціативно-груповий аналіз нехтує складним розмаїттям емоційно навантаженого змісту, який може стосуватися тієї самої асоціації. В асоціативно-груповому аналізі те саме слово не може бути закодоване як позитивно, так і негативно, проте дослідження та загальний досвід вказують на те, що люди можуть відчувати амбівалентне ставлення до певної теми [10]

Використання асоціативних експериментів у психотерапії може виявити певні порушення в мисленневих патернах. Цей метод також корисний при дослідженні афазії [10, с. 124].

Вільний асоціативний експеримент використовується і в дослідженнях мовлення людей з афазією. Було показано, що асоціативна поведінка людей з афазією характеризується тим, що вони часто намагаються визначити та інтерпретувати стимул, який вони чують або бачать, наприклад, "Стіл - це не тарілка": "Стіл - це не тарілка, що це може бути?". [2, с. 94]. На основі експериментальних даних було встановлено, що у цих хворих порушена семантична структура слів, але елементи об'єктів, що асоціюються в голові, поєднуються за змістом, при цьому нормальні для

людини асоціативні зв'язки збережені, оскільки всі отримані асоціації є реальними словами і логічний зв'язок вербального матеріалу з дійсністю не порушений [10, с. 125]. Цікавим є використання методики вільних асоціацій при дослідженні функціональної асиметрії мозку [10, с. 128]. Результати, отримані за допомогою таких методик, використовуються як психолінгвістичні індикатори нейропсихологічного стану людини в стані тривалої самотності.

Метод вільних асоціацій також використовується для дослідження стану жінки в останньому триместрі вагітності. Вивчалися основні характеристики матері та сприйняття майбутньою матір'ю дитини. За допомогою експерименту вільних асоціацій були виявлені кореляції між основними материнськими рисами та їх зв'язок з соціально-психологічними характеристиками жінки.

Асоціації також відіграють важливу роль у процесі розуміння тексту. Нормативні асоціації створюють смисловий зв'язок, а отже, і розуміння текстів (особливо літературних); індивідуальні асоціації дозволяють відкривати нові асоціації. Звідси можна зробити висновок, що взаєморозуміння між індивідами можливе лише за наявності нормативних асоціацій [5, с. 22]. На основі аналізу асоціативних полів та механізмів асоціацій не тільки внутрішнього лексикону людини, але й ті, що «засновані» на роботі структур пам'яті. Передбачається, що

пам'ять людини - це сховище асоціацій, створення і руйнування яких лежать в основі процесу навчання [18, с. 49]. Існує кореляція між інформаційним простором нового іншомовного слова та об'ємом пам'яті. Одним із факторів, що впливає на пам'ять, є здатність іншомовного слова або його компонентів співвідноситися з раніше вивченими словами включати слово в різні типи асоціацій.

Саме тому метод вільних асоціацій використовується в методиці вивчення іноземних мов і виявлення способів їх запам'ятовування. Необхідність використання тесту вільних асоціацій як методу дослідження у вивченні монолінгвізму, білінгвізму, неграмотності та вивчення другої мови виникла у зв'язку з розробкою методологічної типології лексики та спроб кількісної оцінки словникового запасу й труднощів при сприйнятті нового іншомовного слова. Асоціативні процеси також дозволяють встановити, що характер та інтенсивність мовної взаємодії в процесі навчання також

залежать від ступеня володіння другою мовою. Результат аналізу зворотних асоціативних зв'язків в англійській мові показав, що значний відсоток словотвірних реакцій зводиться від ядра до периферії лексики, а слова з найменшою асоціативною силою належать до першого шару лексичного ядра [59, с. 134]. Практичним результатом цих досліджень стало створення різних типів вправ, заснованих на основі використання асоціативного методу, який виконує як орієнтувальну, так і навчальну функцію.

1.2 Наратив, як спосіб інтерпретації внутрішнього світу людини та впорядкування особистого досвіду

Термін «наратив», який спочатку використовувався в контексті постмодерністської філософії, зараз стає дуже популярним. Його використовують дослідники не лише в лінгвістиці, а й у психології та соціології. Термін "наратив" традиційно розглядається у двох контекстах: теорії наративу та психоаналітичної терапії, що свідчить про його теоретичну та практичну природу.

Дж. Прінс визначає наратив як сукупність реальних та уявних подій, узгоджених у часі, оскільки час є невід'ємною частиною повідомлення. Загалом, наратив - це логічно зв'язне повідомлення про події, що відбулися в житті людини. Він займає проміжне положення між ненаративним висловлюванням (абстрактним логічним судженням, вираженням емоцій тощо) та істинним висловлюванням, яке фіксує окремі події без встановлення смислового зв'язку між ними. [57]

На думку А. Макінтайра, людина не може існувати без комунікації. Більше того, вона є носієм культурної та історичної спадщини свого народу. Всі знання, які характеризують соціальні спільноти та окремих людей, існують у вигляді історій. Наратив - це спосіб, у який людина систематизує свій досвід, зазвичай у формі повідомлення, що має початок, кінець і дію, а також характеризується причинно-наслідковим зв'язком.

Новий інтерес до наративів у гуманітарних і соціальних науках виник у 1980-х роках, коли було виявлено, що наративна форма забезпечує психологічну, філософську, лінгвістичну і культурну основу для наших спроб зрозуміти природу і умови існування. Сама концепція наративу була узагальнена і розширена, а також конкретизована в рамках широкого кола тем, включаючи дослідження того, як ми організуємо наші спогади, наміри, життєві історії та ідеї автономії і особистої ідентичності [11].

Наративний поворот у гуманітарних і соціальних науках розширив сферу досліджень особистості, оскільки когнітивні та інтерпретаційні процеси, відображені в наративних текстах, лежать в основі особистісного та психологічного досвіду. Наративний аналіз, у свою чергу, привернув увагу до активних міжособистісних та внутрішньоособистісних процесів, через які індивід розуміє свою життєву історію, підкресливши, що найяскравішою особливістю психологічного досвіду є сприймання особою самої себе, що відбувається безпосередньо шляхом формування наративів, які виявляються у формі важливих для неї подій. Вони, як правило, проходять етапи осмислення та оцінювання, чим і визначається їх важливість. Водночас неповторність наративів підтверджує унікальність особи. Реальність втілюється у формі мовних одиниць, які передаються із покоління в покоління та у такий спосіб фіксуються у пам'яті індивідів. Відтак вчені розглядають наратив як повідомлення, за допомогою якого суб'єкт конструює своє «Я» та взаємодіє зі світом як одне ціле.

Наратив - це специфічний спосіб сприйняття та опису реальності: на відміну від наукового опису, він завжди має суб'єкта. Якщо наукове розуміння реальності є суто раціональним, то наратив органічно поєднує раціональне з емоційним та підсвідомим [21]. На думку Й. Брокмаєра та Р. Харре [8], саме наративна, "інтимна" свідомість дозволяє людині продукувати та інтерпретувати розмаїття смислів, що становлять сутність її соціального життя. Більше того, на думку Й. Брокмаєра та Р. Харре, наратив - це не опис конкретної реальності, а "дороговказ" для визначення та розуміння людей [8]. На думку постмодерністів, тексти не обов'язково мають первинний смисл (Ж. Дерріда); подія в наративній історії не є першопричиною. Головною ідеєю повідомлення, моментом, коли з'являється сюжет, є його

завершення, кінець. Носієм знання про кінець є насамперед оповідач, і лише цим він принципово відрізняється від іншого суб'єкта наративної історії - свого героя, який, перебуваючи "в центрі подій", такого знання не має.

Людина репрезентує події свого життя через автобіографічну оповідь, в якій ці події пов'язані в часовій послідовності певним сюжетом. Відбір основних життєвих історій, на думку Вайта, стосується раннього періоду життя людини. Наративні історії відповідають самоочевидним вимогам кожної історії. Побудова історії, наявність тих чи інших аспектів досвіду людини впливає на емоційне здоров'я, мислення і дії людини. Я народжується і діє з особистою історією. Сама історія певним чином впливає на життя людини та організовує її досвід. На думку Г. Уілера, досвід завжди відбувається в інтерпретованому контексті, тобто в межах історії [20]. Розуміння особистого досвіду є наслідком цього досвіду. Однак людина відбирає певні аспекти життєвого досвіду для свого повідомлення і відводить їм певне місце у своїй розповіді; інші аспекти досвіду залишаються поза межами повідомлення. А. Шутц називає цей аспект конденсацією [22]. Важливо також, щоб історія була повною і мала уточнюючі обставини, щоб вона була детальною. А. Шутц виділяє наративні вимоги або правила, які дозволяють оповідачеві зробити свою історію зв'язною і зрозумілою для інших.

1. Цілісність і завершеність: оповідач завершує розповідь про окремі епізоди свого життя, він логічно пов'язує окремі елементи, тому всі події, які є важливими і значущими для життєвого досвіду суб'єкта, подаються в певному порядку, в цілісному взаємозв'язку, кожен окремий епізод має завершений аспект.

2. Конденсація - автор історій акцентує увагу лише на тих обставинах і подіях свого життя, які є для нього найбільш важливими і визначальними; ці наративи є домінантними для оповідача.

3. Деталізація. Оповідач визначає та уточнює конкретні обставини - часові, просторові, причинно-наслідкові - навколо подій, про які йдеться. Звідси випливає історична послідовність подій у житті людини, чіткість і контекст. [22].

Наратологія - це теорія наративів, що має на меті вивчення специфіки, форми і функції, компетенції наративів, їх спільних та відмінних характеристик (історій,

моделювання сюжетів, виявлення відповідних типологічних рядів [13, с. 94]. І. Ільїн описав основні диспозиції наратології: комунікативне розуміння природи письма (здійснюється через такі базові компоненти, як відправник інформації - комунікатор - одержувач повідомлення,); знакова природа комунікатора і використання знаків по відношенню до літературної дійсності [6].

Відомою є концепція оповіді Аристотеля, який розглядав героя та дію (сюжет) як основні компоненти, стверджуючи, що герой повинен розкриватися через дію. Сучасна наратологія представляє різні концепції нарації. Перша (німецькою мовою) з'явилася на початку 20-го століття (О. Вельзер, К. Фрідеман); друга (структуралістська) дає саме поняття «нاراتологія» і розрізняє наративні та описові тексти. Традиційне визначення нарації (за В. Шмідом) включає лише твори з виразною авторською оповіддю і відкидає ліричні та драматичні кінотвори. Наратологія як самостійна дисципліна сформувалася після досліджень французьких семіологів (К. Бремона, А. Греймаса) наприкінці 1960-х років. Ці дослідники відкинули структуралістську модель сприйняття світу та розуміння мистецтва на основі його комунікативних ідей, а також переглянули існуючі з початку 20 століття концепції теорії наративу [13, с. 94].

Наратологія, типи наративності та функціональна позиція наратора, співвідношення складових художньо-комунікативної діяльності (автор, наратор, персонажі), особливості наративних випадків були детально розроблені західноєвропейськими літературознавцями та філософами (Р. Барт, Ж. Женетт, Ж. Лінтвельт, Ж. Принс, С. Четман, В. Шмід та ін.). Наратологію як теорію оповіді вивчали сучасні польські дослідники (К. Бартошинський, М. Індик, Я. Славінський, М. Ясінська та ін.). Українська наративна наука багата на теоретичні праці Л. Мацевко-Бекерської [15], М. Ткачук [21], О. Ткачук [22], Р. Гром'яка [4], Ю. Коваліва [13], І. Папуші [19] та ін.

У лінгвістичних дослідженнях дискурсу наратив розглядається як спосіб репрезентації минулого досвіду за допомогою послідовно впорядкованих речень, які передають часову послідовність. Одним із найпоширеніших способів представлення наративу, як зазначають, є формулювання загального речення, яке ілюструє наратив,

або використання резюме, що становить «сюжет» розмови. М. Ткачук пропонує вважати розповідь наративом, якщо вона відповідає наступним семантичним критеріям:

1. Репрезентація в контексті розповіді часової послідовності подій, що включає ментальні або фізичні дії автора, які призводять до певних змін у стані самого оповідача або інших осіб, безпосередньо пов'язаних з цими подіями. Ці дії можуть мати форму «ускладнень чи розв'язок» або «змін у планах».

2. Конкретна вказівка на місце і час дії, а також на дійових осіб [21].

Окрім семантичних, дослідники текстових структур виокремлюють наративи на основі лінгвістичних ознак. Я. Славінський до таких ознак відносить: наявність підрядних речень, що відповідають часовому порядку подій, віднесення розповіді до минулого часу, наявність певних структурних елементів, а саме

- абзац - це загальна характеристика того, про що йтиметься в оповіданні (цю функцію зазвичай виконує заголовок або вступ);
- місце дії або орієнтація - визначає місце, час дії та учасників подій,
- ускладнення - поява перешкод,
- оцінка - виражається прямим висловлюванням, словесним підкріпленням, призупиненням або повторенням, символічною дією або судженням третьої сторони,
- розв'язка - усунення перешкод,
- кода - закінчення історії та повернення від часу, коли відбувалася розповідь, до часу оповіді [21].

На думку Н.В. Чепелевої, базовими поняттями наративної психології як її невід'ємної частини є «розуміння», «інтерпретація», «текст» і «переживання». Н.В. Чепелева визначає розуміння як «процес засвоєння і продукування смислів, головною особливістю якого є відновлення смислу, який вкладає в текст автор, у смисловому полі суб'єкта, який сприймає це повідомлення». Дослідниця виділяє два рівні розуміння тексту:

1. Структурний або семантичний, коли відновлюється смисл тексту, який вкладав у нього автор,

2. Семантичний, який розглядається як процес трансформації змісту вихідного тексту в іншу систему знаків і смислів, тобто відбувається переосмислення реципієнтом [3].

І якщо в разі конфлікту між когнітивними системами і смислами автора і реципієнта в процесі розуміння тексту створюється синтез нового смислу, то таке розуміння, на відміну від семантичного, називається смисловим або інтерпретацією:

- смисловий, який включає в себе, перш за все, особистісні смисли, тобто мотиваційний сенс значення, форму інтеграції значення в структуру свідомості і особистості,
- культурні смисли, які використовують наявні в культурі моделі,
- когнітивні смисли, які включають концептуальні схеми, знання та уявлення суб'єкта.

Наративна психологія (від лат. *narratio* - розповідь, оповідь) - напрям психологічних досліджень, що вивчає «нарративну природу людської поведінки», тобто взаємодію людей зі своїм досвідом через розповідь про нього [3]. Наративну психологію як науковий напрям вивчали багато провідних вітчизняних та зарубіжних дослідників, таких як Дж. Брунер, К. Герген, О. Калмикова, А. Кербі, Г. Олпорт, Т. Сарбін, Ч. Тейлор, та ін. На думку вищезазначених дослідників, сенс людського життя та формування певних моделей поведінки є результатом взаємодії людини зі світом, що виражається у формі повідомлення, хоча й не завжди має логічне пояснення. Варто зазначити, що вчені мали різні погляди на особистість.

Оригінальним методом психологічної науки є метод постмодернізму, який ґрунтується на трактуванні мови як засобу конструювання реальності, особливо реальності особистого досвіду. При цьому постмодерністи зосереджуються на тому, як мова конструює наш світ і наше сприйняття. За допомогою мови суспільство конструює власний світогляд, і кожного разу, коли ми говоримо, ми створюємо реальність [2]. Одним з найважливіших методів нарративної психології є соціальний конструктивізм, основні ідеї якого також були розроблені в рамках

постмодерністської методології. Ідея соціального конструювання реальності базується на таких постулатах:

1. Світ не є об'єктивним для індивіда, він сприймає реальність через досвід, який формується під впливом мови.
2. Мовні категорії формуються в соціальній взаємодії, тобто мають соціальний характер.
3. Розуміння дійсності в певний момент часу залежить від існуючих норм і соціальних конвенцій.
4. Соціальне розуміння дійсності, яке формується в соціальній взаємодії, значною мірою визначає життя людей. [9].

Отже, світ, у якому ми живемо і діємо, - це світ, який ми сконструювали (свідомо чи несвідомо), до якого ми пристосовані, який є комфортним і передбачуваним. Коли ми залишаємо його, виникає відчуття дискомфорту і бажання повернутися в цей звичний, усталений "наш" світ. Ми конструюємо цю «реальність другого порядку» на основі культурних моделей, спираючись на власний досвід, як особистий, так і соціальний. Основне припущення соціального конструктивізму полягає в тому, що вірування, цінності, звичаї, закони, розподіл праці тощо, які створюють нашу соціальну реальність, конструюються представниками культури у взаємодії один з одним [9].

Іншими словами, саме спільноти конструюють інтерпретаційні рамки, які ми засвоюємо в процесі соціалізації і які ми застосовуємо до реальності, намагаючись її зрозуміти. Ці "інтерпретаційні рамки", які дають нам розуміння себе, інших та соціальної реальності загалом, є наративними текстами (історіями), які ми засвоюємо в дитинстві, а потім починаємо творити самі.

На думку Й. Брокмаєра та Р. Харре, нам не дають конкретних інструкцій щодо того, як розповідати історії. Ми просто знайомимося з широким репертуаром наративів, тобто виростаємо в культурному каноні наративних моделей. Цей наративний і дискурсивний "процес формування" починається, коли діти починають розповідати і слухати історії [8].

Аналізуючи матеріальні та формальні характеристики історії, можна виокремити такі семантичні критерії:

1) Репрезентація часової послідовності подій в історії, що розповідається, яка включає певні дії актора, ментальні або фізичні, що призводять до певних змін у його власній ситуації або в ситуації його оточення (ситуації, інших акторів); ці дії можуть бути у формі «ускладнень і рішень» або «порушення плану»; при цьому «зміна ситуації» включає зміни фізичного або психічного стану, переміщення в просторовому і соціальному континуумі і т.д. актора та інших акторів.

2) Чітке і конкретне зазначення місця і часу дії, а також дійових осіб. [8]

Отже, наратив - це навмисна послідовність подій у часі, послідовність, в якій одна подія залежить від іншої або впливає з неї. Існує багато різних типів наративів: розмови, народні оповідання, міфи, байки, казки, притчі, одкровення, спогади тощо. Загалом, наратив - це сукупність лінгвістичних та психологічних структур, які передаються культурно-історично та обмежуються соціальними, комунікативними та мовними здібностями індивіда.

Наративна психологія - це галузь знань, яка постійно змінюється, але не перестає цікавити дослідників. На сьогодні основними, загальноприйнятими методами дослідження є структурно-орієнтований (репрезентативний) наративний аналіз, який має на меті виявити, про що йдеться в аналізованих історіях, та функціонально-орієнтований (соціально-конструктивістський) аналіз, який дає змогу виявити специфіку взаємодії між академічним змістом історії та соціальним контекстом, в якому вона розповідається. Вивчення наративу як «гнучкої моделі мислення та комунікативної поведінки, за допомогою якої людина конструює себе в навколишньому світі», в працях професора Ф. Бацевича отримало досить детальний контур аналізу досліджуваної проблеми [2].

Виділяються такі моделі діалектичної репрезентації світу, виражені в наративних структурах певної мови, глибоко вкорінені в національній культурі, використовуються реципієнтами з різним ступенем глибини і майстерності у вигляді достатньо стійких мовних утворень, наділених конкретними смислами, розпізнаваними реципієнтами (слухачами, читачами, глядачами) і пов'язаними з

жанрами, напрямками та іншими чинниками вияву і сприйняття певних діалектичних процесів. Виходячи з ролі мови в житті людини Флорій Бацевич стверджує, що роль мови завжди була і є особливо цінною тому, що:

- мова є виключною властивістю людини як *homo sapiens*; умовою і засобом виокремлення людського роду від світу природи;
- одним з основоположних чинників історичного становлення і функціонування людської свідомості було і є мовлення, мова в цілому;
- людська думка, особливо творча, нерозривно пов'язана з мовою;
- мова є одночасно і необхідною умовою, і засобом соціалізації індивіда. Без засвоєння соціальних правил, норм, культури і загальних знань, яких досягли багато поколінь, сучасна людина не здатна дати собі раду;
- мова є найважливішим засобом спілкування, основою міжособистісних стосунків і соціальної структури суспільства [5.с. 67].

Досліджувані усні наративи пам'яті відрізняються від інших типів наративів головним чином особливостями їхньої історії та дискурсу їхньої презентації. Функцію цих наративів, зазначає Ф. Бацевич, можна охарактеризувати як сповідальну, яка часто спрямована на психологічне подолання особистих і колективних травм; це функція впливу, переважно застереження від можливого повторення чогось подібного. «Чи повинні ми висвітлювати цей жах? Чи повинні ми стерти його з пам'яті? Чи це неможливо?», або: «Ну що ж, друзі, я розповів вам все, що міг, і мені стало легше».

Автор виділяє такі основні характеристики усних спогадів про реальні події минулого:

- а) відсутність збірного плану розповіді;
- б) фрагментарність, скупість, відсутність загальної картини подій, що пояснюється особливостями вибіркової пам'яті, віком, статтю, освітою, загальним розвитком оповідача;
- в) відносно часте повторення однієї і тієї ж події або циклу подій;
- г) зосередженість зображення побутових деталей подій;

д) деякі свідчення про індивідуальні психологічні травми оповідача, спричинені описаними подіями;

е) деякі свідчення національної психоментальної травми, спричиненої описаними подіями

Панорама подій та закономірностей, описаних у дослідженні, представлена відповідно до схеми психологічної оцінки детальних кореляцій

а в них - ключові дії у широкому колі іменників і присудків на позначення тих, від чийого імені ведеться оповідь. В своїй праці «Лінгвонаративні аспекти розповідей очевидців про Голодомор в Україні 1932-1933 років» Ф. Бацевич подає лінгвонаративний опис мнемотехнічних текстів, що ґрунтується на контекстуальній парадигмі лексико-семантичних елементів оповідей, на метафоричному та мовному оформленні таких понять, як «голод», «смерть», «страх», «неприродність, несправедливість того, що сталося», виокремлюючи структурні, семантичні та синтаксичні особливості побудови таких наративів. Особливу увагу приділено власне прагматичним прийомам досліджуваних наративів, їхній семантичній організації, якій приписуються різні морфологічні прояви переданої інформації, що відображають специфічні погляди оповідачів на навколишній світ і на себе в цьому світі.

У далекому минулому найталановитіші полководці чітко усвідомлювали, що боротися з ворогом необхідно не тільки збройними засобами, але й впливаючи на його свідомість, волю, емоції та психічні стани. Саме тому психологічний вплив використовували щоб послабити моральний дух і бойову силу ворога. Батьком вітчизняного досвіду інформаційної війни вважають Богдана Хмельницького. За допомогою розвідки та контррозвідки Богдан Хмельницький намагався посіяти невпевненість і паніку у ворожій армії, поширюючи дезінформацію. У своїх універсалах до населення та в інструкціях розвідникам гетьман наполягав на створенні відчуття руйнації, напруженості та невизначеності. Яскравий приклад таких дій можна побачити у Богдана Хмельницького, коли завдяки вмілій роботі кілька тисяч реєстрових козаків які були послані на допомогу полякам. А перед битвою під Корсунем Богдану Хмельницькому вдалося заблокувати інформацію про

реальний стан справ у своєму таборі та поширити неправдиву інформацію про чисельність козацького війська. Як наслідок, командувач польської армії М. Потоцький почав уникати бою, втратив стратегічну ініціативу і зазнав психологічної поразки задовго до фактичної битви. Такий інформаційно-психологічний вплив на війська противника значною мірою сприяв перемозі української армії в битвах під Жовтими Водами та під Корсунем 6 і 26 травня 1648 року[10].

І сьогодні жодна країна не в змозі захистити себе лише за допомогою військово-технічних засобів. Тому що сучасна війна четвертого покоління (гібридна війна) - це такий тип війни, коли агресор прагне насамперед моральної перемоги над ворогом.

Політичні, дипломатичні, інформаційні та економічні заходи стають ефективними засобами ведення війни. Досліджуючи роль інформації в сучасному світі, американський дослідник М. Маклюен, висуває цікаву тезу: «Справді тотальна війна - це війна інформаційна. Вона ведеться непомітно. Це постійна і жорстока війна, в якій беруть участь усі. Вона зачіпає буквально кожного». Військові експерти також зазначають, що одним з найважливіших елементів гібридної війни є інформаційно-психологічна війна. На перший погляд, це важко назвати війною: ніхто не стріляє, люди не гинуть, інфраструктура працює, можливо, економіка і промисловість зростають. Але вона залишається. І за допомогою інформаційно-психологічного впливу, як і в звичайній війні, активно переслідується мета позбавити противника волі до опору. З цією метою основні зусилля спрямовуються створення соціально-економічного хаосу в країні противника, на посилення психологічного та інформаційного тиску на населення і керівництво до тих пір, поки небажаний уряд країни-об'єкта нападу не буде змушений відступити. М. Андріанов запропонував таке визначення поняття «інформаційно-психологічний вплив - це поширення (передача) інформації з метою зміни психології та поведінки об'єкта впливу». Поведінка об'єкта впливу, нерозривно пов'язана із смисловим або комунікативним аспектом спілкування. Водночас категорія «інформація» може охоплювати практично все, що завгодно: уявлення, ідеї, інтереси, настрої, почуття. Об'єктом інформаційно-психологічного впливу є насамперед людська свідомість. Оскільки людська

свідомість влаштована так, що вона сприймає лише безпосередні наслідки, а вони з'являються не відразу, а лише через певний проміжок часу, то те, що здається позитивним, може перетворитися на негативне в майбутньому і призвести до реалізації деструктивної мети з найменшими можливими витратами. Можна виділити наступні види психологічного інформування та впливу на військовослужбовців: психогенний, нейролінгвістичний, психоаналітичний (психокорекційний), психотропний та психотронний.

Психогенний вплив відбувається через фізичний вплив на мозок людини в результаті травми голови або впливу фізичних факторів (звук, світло, температура).

фізичних факторів (звук, світло, температура тощо), а також через шок, умови навколишнього середовища та певні події (наприклад, зображення масового знищення, великої кількості жертв тощо). Також може відбуватися під впливом голографічних зображень. Багато країн досягли значних успіхів у цій галузі, наприклад, мають плани щодо лазерної графіки з поверхні Землі та голографічних зображень з космічної платформи. В результаті психогенного впливу солдат вже не здатен діяти раціонально втрачає орієнтацію в просторі, відчуває афект, тривогу або депресію, паніку чи ступор.

Нейролінгвістичний вплив - це вид психологічного впливу, який передбачає використання спеціальних прийомів, спрямованих на створення позитивної мотивації, психологічну корекцію внутрішніх джерел особистості, поведінки та установок військовослужбовця. Нейролінгвістичний вплив спрямований на зміну мотивації військовослужбовця та установки солдата (шляхом впливу на його світогляд, емоційні та чуттєві стани) шляхом впровадження у свідомість солдата спеціальних мовних програм.

Психоаналітичний (психокорекційний) вплив - це вплив на підсвідомість суб'єкта терапевтичними засобами, особливо у стані гіпнозу або глибокого сну. Однак сучасні технологічні розробки дають можливість усунути опір свідомості і привести її до нормального стану. Це можна зробити, наприклад, за допомогою комп'ютера. Найбільш зручною є регуляція психіки, через словесні навіювання в

закодованому вигляді на будь-якому носії що містить звукову інформацію (музику, мову або звук).

Наприклад, солдат може слухати музику, яка містить приховану команду (не сприймається на свідомому рівні), яка буде постійно впливати на підсвідомість.

Психотропний вплив - це вплив на психіку військовослужбовця за допомогою наркотичних засобів, хімічних або біологічних речовин. Вплив наркотиків на психіку людини добре відомий і давно вивчається. У світлі останніх досягнень не тільки в психології, але й в інших дисциплінах (біології, нейро- і психофізіології, кібернетиці психофармакології та ін.), методи підсвідомого впливу, методи індоктринації та психологічного навернення, методи локального психологічного контролю та психологічного програмування.

Психотронний (парапсихологічний, парапсихологічний, екстрасенсорний) вплив - це вплив на людей шляхом передачі інформації через екстрасенсорне (несвідоме) сприйняття.

В.Б. Толубко справедливо зазначає, що засоби масової інформації є найефективнішим засобом впливу. Засоби масової інформації є найефективнішим засобом здійснення інформаційно-психологічного впливу на великі групи людей, а тому їх слід розглядати як частину стратегічних сил інформаційної війни. Цей вплив на солдата може бути пов'язаний з придушенням волі до опору, деморалізацією[10].

Для здійснення вищезазначеного впливу противник використовує такі інструменти:

- Фейкова інформація. Противник спотворює інформацію про реальну ситуацію серед своїх військ у районі бойових дій. Мета - завадити противнику об'єктивно аналізувати обстановку та планувати, а також організувати відповідні дії військ.
- Введення в оману. Роль суспільства та окремих осіб у конкретних історичних та економічних процесах, взаємовідносинах з іншими країнами та народами, в історичних та економічних процесах, взаємовідносинах з іншими народами та державами і т.д. Сприяє виникненню у військовослужбовців хибних уявлень про

цілі та ведення війни, про своє майбутнє життя, викликає у них тривогу і невпевненість, спонукає ставити перед собою неадекватні та неактуальні цілі.

- Деморалізуюча інформація. Ця інформація деформує споконвічні військові моральні цінності військового братерства, взаємодопомоги на полі бою, виключає мораль із системи управління соціальними процесами в армії. Це підриває інтелектуальний потенціал армії.
- Ентропійна (розмита) інформація. Замість лаконічної, переконлива переконливу і доказову інформацію, противник публікує всілякі погляди, від найпримітивніших до неймовірних і містичних, про ту чи іншу подію. Відомі поняття та ідеї втрачають свою справжню історичну структуру існування, перетворюючись на безглузді фрагменти, і формується нове, викривлене світосприйняття, що послаблює бойовий дух військ.
- Дезорганізація інформації. Руйнує військовий порядок і призводить до ослаблення організації. Використовуються наступні засоби: абсолютно безглузді, непродумані заяви окремих політичних партій, органів влади та експертів, одягнені у зовні коректну та привабливу емоційну форму.
- Інформація, що розбещує. Така інформація спонукає людей до вчинення протиправних дій, під приводом досягнення мети будь-якими засобами, чи то будь-якими засобами, чи то сумнівними, чи то навіть злочинними. Право на справедливість підміняється правом на владу. По-перше, знищується почуття справедливості у військовослужбовців. Знищується почуття справедливості у військовослужбовців. Відбувається дезінтеграція інформації. Під впливом останнього інтегрований підрозділ розпадається на окремі бойові одиниці. Під впливом такої інформації військовослужбовці раптово прозрівають. Вони виявляють непримиренні протиріччя у своїх стосунках з недавніми товаришами по службі і навіть родичами. Мета впливу: деморалізація особового складу підрозділу; заохочення військовослужбовців до здачі в полон; посіяти страх і невпевненість у завтрашньому дні; викликати недовіру до командирів. У суспільстві, кінцевим наслідком такого роду інформації може стати громадянська війна.

Найпоширенішими інформаційно-психологічними методами є переконання і навіювання. Перше включає в себе аргументовану та логічно обґрунтовану демонстрацію істинності певної поведінки, думки чи поглядів. Друге - це форма прямого психічного впливу, що передбачає послаблення свідомого контролю. Може бути спонтанною частиною повсякденного спілкування або спеціально організованою формою комунікації, некритичне сприйняття інформації.

1.3. Взаємозв'язок між наративами та вільним асоціативним експериментом.

З точки зору семіотичного підходу, життєвий шлях трактується як текст, який може бути розказаний та інтерпретований. Дж. Брунер вважає, що «життя» є таким же продуктом людської уяви, як і «нарратив». Життя конструюється людьми в процесі активного пошуку пояснень, того самого процесу, за допомогою якого ми конструюємо нарративи. З психологічної точки зору, не існує такого поняття, як «життя як таке»... розповідь про своє життя - це мистецтво інтерпретації [2, с. 11].

Отже, життя можна розповідати, інтерпретувати, конструювати так само, як і лінгвістичну форму - нарратив. Таким чином, дискурс, мова має першочергове значення для людини у формуванні нарративу, а отже, і тканини життя. У психологічній науці мова і дискурс вважаються головною умовою і головним чинником формування особистості і фактором формування свідомості та самосприйняття індивіда. Схожої думки дотримувався С.Л. Рубінштейн, який вважав, що знання людиною мови впливає на її стосунки з іншими людьми. Дитина перестає бути об'єктом дій інших людей, оволодіваючи мовою, вона здатна керувати діями оточуючих за власним бажанням і впливати на світ через дії інших. Все це призводить до зміни свідомості дитини, що в свою чергу призводить до зміни поведінки та внутрішнього ставлення до інших людей [27, с. 637]. З вищесказаного можна зробити висновок, що завдяки оволодінню мовою людина починає керувати навколишнім світом, тобто формується як суб'єкт, набуває властивостей і водночас усвідомлює себе як суб'єкт. При цьому життєвий шлях як індивідуальна людська історія є вписаний у контекст суспільної історії (С. Рубінштейн), існує у свідомості та у вигляді

мовних форм - дискурсів і наративів - у свідомості та досвіді індивіда. Слід зазначити, що мова і наратив, як форма мови, усвідомлюються індивідом, тоді як процес творення наративу, вибір сюжету тощо залишаються за межами свідомості індивіда і відображають глибинні інтенції оповідача. Цей зв'язок на перетині свідомого і несвідомого, дозволяє людині, оповідачеві, переосмислити своє життя. У процесі творення та оповіді людина може усвідомити участь/неучасть у власній долі, у творенні власного життя. Виділяють дві функції наративу: організацію та оповіді про досвід людини. По-перше, це функція «коментування» або «наративного супроводу» повсякденного життя. Таку оповідь називають спонтанною. По-друге, це відсторонення від ситуації, зайняття позиції ззовні, тобто поза ситуацією (функція рефлексії). Це відбувається тоді, коли людина стикається з труднощами, проблемами у своєму житті, тобто коли є певна потреба в розумінні ситуації, в якій перебуває людина. Виникає потреба зрозуміти життєву ситуацію, трансформувати її в психологічний стан. Така оповідь називається рефлексивною [12, с. 96-97]. В обох випадках (спонтанному та рефлексивному) наративи беруть участь у створенні у побудові цілісного наративу власного життя особистості, але усвідомлення власного авторства, осмислення власної життєвої ситуації, особистість здатна лише через рефлексивний наратив.

Асоціації виступають моделлю зберігання знань у людській пам'яті. Когнітивісти припускають, що в мозку людини існують певні мережі, вузли яких містять інформацію. Актуалізація вузла, наприклад за допомогою стимулу, передбачає «вилучення» інформації [10]. Психолінгвісти та когнітивісти вивчають асоціації, оскільки вважають, що вони виступають «вікном» у мовну свідомість індивіда.

Існує кілька методів визначення ступеня стереотипності та стандартизованості асоціативного поля. В одному випадку - це кількість респондентів, які дали різні відповіді, а в іншому - стереотипність, тобто найчастіші відповіді. Найчастіші відповіді в полі асоціацій вказують на рівень ступінь стереотипізації. Передбачається, що чим більш стереотипні відповіді, тим слабша динаміка змін у мовній свідомості, і навпаки: чим різноманітніші відповіді, тим динамічніша і мобільніша свідомість.

Стереотипізація - це процес формування та функціонування в мовній свідомості стереотипних зв'язків. Стереотип визначається як специфічна ментальна репрезентація, що зберігається в мозку людини, яка фіксує інформацію про об'єкт у спрощеному та схематичному вигляді і складається з набору асоціацій. Ці зв'язки виявляються в процесі асоціації. Під стереотипною реакцією розуміють несвідому реакцію, яка стала звичкою, стандартом сприйняття і поведінки [10, с.21]. Рівень стереотипності багато лінгвістів визначають як відсоткове співвідношення трьох найчастіших реакцій в асоціативному полі або середню кількість різних реакцій на стимул. Векторна стереотипність чітко виражена при порівняльному аналізі полів з різним часом фіксації. Стереотипність не проявляється лише в одній з найпоширеніших реакцій в асоціативному полі, оскільки в асоціативному полі не існує одного фіксованого зв'язку. Стереотипи розглядаються як процес. Автор виділив асоціативні вектори, що відрізняються ступенем стереотипності в реакціях в асоціативному полі, які є частиною ядра мови і дозволяють нам бути свідомими. Ці асоціативні вектори є дозволяють встановити певне «культурне ядро» у середньостатистичного носія мови, необхідне для успішної соціалізації та комунікації. Серед векторів асоціацій, які можна виявити в будь-якому асоціативному полі, можуть бути такі, що є передбачуваними, які регулярно або навіть механічно «спливають» на екрані свідомості. Асоціативний експеримент дає змогу дослідити розвиток лінгвістичної та метамовної свідомості, пам'яті та вільного володіння мовою у дорослих і дітей. Онтологічні дослідження показали, що формування значення слова у свідомості індивіда це поступове, спіралеподібне сходження індивідуальної свідомості. Воно не обмежується певним віком і не має перерв. Кожна нова стадія розвитку містить сліди попередніх, а зміни відбуваються тому, що нові знання створюють нові асоціативні зв'язки. Іншими словами, смисл знаходиться під постійним впливом процесів аналізу, синтезу, порівняння та класифікації, які відбуваються в людській свідомості, але які не залежать від волі людини. Наразі триває активна робота над фундаментальним теоретичним питанням, але вона ще далека від завершення. Теоретичне питання - це питання про асоціативне значення

слова. Це питання досліджується як , з точки зору лексичного й текстуального підходу.

Прихильники першого підходу розглядають слово як лексичну одиницю і зосереджуються на вивченні ядра асоціативного поля, тобто найчастіших відповідей на кожен стимул. Тексточентричний підхід розглядає асоціації як комплекс, що виникає та існує в контексті, який формується лінгвістичними та металінгвістичними засобами. Існують різні тлумачення асоціативного значення. Класичне тлумачення належить Й. Дізу, який визначає асоціативне значення в психологічних термінах. Структура значення, що відображається в розподілі потенційних значень. Реакція - відповідь на певний стимул [22, с.8]. Асоціативне значення існує не ізольовано, а в лексичній, граматичній та словотвірній системі, стилістично, прагматично тощо. Для носіїв мови асоціативне значення - це закріплений у свідомості асоціативно-семантичний комплекс, який визначається семантичною структурою, граматичною будовою слів, мотиваційними зв'язками, а також фонетичними особливостями і традиціями вживання. Асоціативне значення структуроване як модель різних ситуацій. Розуміння слова ґрунтується на ідентифікації слова за ситуацією, є типовими (притаманними національному розумінню групи носіїв мови) та інваріантними знаннями (індивідуальні для кожного мовця), які містяться в асоціативному полі у вигляді певних схем. Схематичні знання відображають позицію мислячого суб'єкта в ментальному просторі. Асоціативність, як і інші категорії мови, підпорядковується філософським закономірностям її загальних і часткових категорій.

Асоціативний експеримент розкриває принципи організації внутрішньої роботи словникового запасу людини. Дослідження показали, що необхідно розглядати мову не як пасивне накопичення лінгвістичної інформації, а як динамічну функціональну систему, яка організовує себе через постійну взаємодію між процесами переробки та організацією мовного досвіду та його продуктів. Очевидно, що внутрішній лексикон є багатовимірним. Внутрішня лексика є суб'єктивною, психічно зумовленою і тому розглядається. Дослідники розглядають її як засіб розуміння того, як людина взаємодіє зі світом. Так чи інакше, внутрішній лексикон уможливорює лінгвістичну та металінгвістичну свідомість.

За останні кілька років наше розуміння того, що означає бути «на війні» для військовослужбовців Збройних Сил, зросло в геометричній прогресії завдяки збільшенню кількості опублікованих солдатами власних розповідей про час перебування на службі, а також завдяки зростанню уваги до них з боку ЗМІ. Після завершення довготривалої операції в Іраку і завершення операції в Афганістані збройні сили, без сумніву, використають отриманий досвід для вдосконалення своїх майбутніх операцій, вкорінюючи успішні адаптації, розроблені на полі бою, в доктрину, щоб їх можна було застосувати в майбутніх конфліктах [70]. У цей час для психологів також важливо дослідити корисність індивідуального досвіду (отриманого через наративні розповіді) на війні. Військовослужбовців навчають застосовувати процес прийняття військових рішень - лінійний процес визначення та оцінки варіантів дій перед вибором і реалізацією одного варіанту, який вважається найкращим. Цей раціональний процес, однак, не відображає процес, за допомогою якого людина насправді приймає рішення в умовах дефіциту часу і високих ставок [70]. Натомість особи, які приймають рішення, знаходять перший прийнятний варіант, проспективно моделюють його результат, і якщо він є задовільним (а не оптимальним), вони діють. Цей процес більш відомий як прийняття рішень на основі розпізнавання (Recognition Primed Decision Making, RPD). RPD виник як загальний процес у різних експертних середовищах, включаючи пожежників, медсестер і пілотів, і ґрунтується на передумові, що особи, які приймають рішення, знаходять швидкі практичні рішення і швидко їх реалізують, а не чекають на додаткову інформацію або варіант з "ідеальним" результатом. При використанні моделей планування прийняття рішень на основі розпізнавання (RPD, орієнтованих на військову сферу) оперативний темп збільшився на 20%, а плани були оцінені як більш придатні і менш обмежені доктриною [70].

Висновок до першого розділу.

Практична сфера застосування методу вільних асоціацій наприкінці XIX - на початку XX століття розширюється, а його значення зростає і в наш час. Асоціативні

закономірності почали використовувати для дослідження певних меж знань з різною метою: політичною, культурологічною, соціологічною тощо.

Однак вільні асоціативні експерименти здебільшого застосовують у суміжних галузях лінгвістики - етнолінгвістиці, психолінгвістиці, соціальній психолінгвістиці та семіотиці. Ці споріднені дисципліни зосереджені на одному об'єкті: мові, її природі, структурі, функціях, мовленні, його природі та механізмах, взаємозв'язку мови і мовлення, мови і суспільства.

Сьогодні увага лінгвістів спрямована на зіставлення мов і культур (на основі вільного асоціативного експерименту), оскільки мова найбільш повно відображає внутрішній світ людини, тобто її когнітивну сферу. В останні десятиліття завдяки зусиллям українських лінгвістів почали з'являтися дослідження, присвячені контрастивному вивченню близькоспоріднених мовних систем. Ці дослідження базуються на компонентному аналізі, який, однак, не позбавлений недоліків, оскільки після опису семантики в термінах семантики залишається залишок, який неможливо описати за допомогою семантики. Йдеться про бекграунд слова, про етнічні асоціації, які пов'язані з тим чи іншим словом: "Цей своєрідний ореол слова найкраще розкривається через психолінгвістичні експерименти (вільні та свідомі). Парадигматичні та синтаксичні реакції мови виявляють семантичну славу слова, яка не зафіксована в лексикографічних працях і свідчить про реальну функцію слова в конкретному суспільстві». За визначенням, відповіді на анкети/опитування обмежені заздалегідь визначеним колом запитань, які не обов'язково відображають питання, які є суб'єктивно важливими для респондента. Вільні асоціації, з іншого боку, спираються на те, що учасники спонтанно пропонують в асоціації з початковою концепцією, і як вони її розвивають.

Наратив, або оповідь (англ. і фр. *narrative* — «оповідь», від лат. *narrare* — «розповідати», «пояснювати») — сукупність пов'язаних між собою реальних чи вигаданих подій, фактів або вражень, які складають оповідний текст. А також — процес повідомлення такого тексту (нарація) і метод впорядкування дискурсу. Особа, котра здійснює наратив, називається оповідачем (наратором). Поглиблений аналіз наративу як невід'ємної частини діалектичної реальності показав, що цей феномен, з

усіма його характеристиками, трансформує і конститує реальність, вбираючи в себе те, що є що відбулося і що відбудеться. Слід додати, що соціальна реальність є результатом інтерпретації. інтерпретації суб'єктів, яка відбувається в горизонті смислів культури. Ця діяльність є символічною і складається з внутрішніх інтерпретацій самої дії. Тому корисно визнати наратив багатовимірним феноменом, який створює смисл, спосіб переживання часу і конструювання ідентичності. Це форма знання, яка допомагає людині сприймати соціальну реальність і саму себе.

Вільні асоціації дають змогу отримати матеріал, який є суб'єктивно релевантним для респондентів, без припущень щодо того що вони повинні думати, або навіть щодо напрямків, за якими вони повинні думати. Люди не розглядаються як помилкові інформаційні процесори, чиї упередження та хибні уявлення потрібно розуміти. Швидше, вони мають власну логіку, яка потребує дослідження. Таким чином вільна асоціація, розкриває натуралістичні способи мислення людей про проблему, мінімізуючи втручання з боку дослідника. Це надає екологічній валідності будь-якому дослідженню, яке його використовує. Метод вільних асоціацій чітко відрізняється від традиційних підходів до анкетування/опитування, які мають на меті оцінити, як люди сприймають проблему.

РОЗДІЛ 2. Психолінгвістичний та наративний аналіз асоціацій та розповідей військовослужбовців

2.1. Аналіз опитувальника вільного асоціативного експерименту як засіб формування соціального портрету військовослужбовців

При вивченні сучасних суспільно-політичних змін, а саме АТО\ООС та сучасної війни з Росією (24.02.2022), увага науковців, як правило, концентрується на проблемах історичного періоду, причин конфлікту та шляхах його розв'язання, а лінгвістична інтерпретація мовних змін, а також лексика військовослужбовців ООС, розглянута ще недостатньо.

Одним з основних методів дослідження є вільний асоціативний експеримент. Він слугує джерелом накопичення даних для дослідження суспільно-політичного фрагменту МКС (мовних картин світу) українців. В результаті дослідження опитано

100 інформантів – військовослужбовців. Стимулами слугують лексичні одиниці суспільно-політичного змісту, що позначають актуальні поняття суспільно-політичної сфери українців. Дані вільного асоціативного експерименту, проведеного за визначеним стимульним списком в групах різномовних носіїв оброблялися за допомогою Google Forms. Вивчення семантичних процесів, що виникають у цій групі лексики, завжди актуальне, тому що аналіз закономірностей семантичних модифікацій лексичних одиниць у процесі їхнього функціонування належить до кола актуальних проблем лінгвістики, оскільки дозволяє простежити тенденції та способи розвитку семантики слова.

Дослідження такої активної категорії, як лексика військовослужбовців, сприяє не лише розумінню мовних явищ, зумовлених еволюцією семантики лексичних одиниць в українській мові, а й допоможе у визначенні впливу військових подій на життя громадян України.

Військова термінологія української мови характеризується певними особливостями, що викликані суто лінгвістичними факторами і які відрізняють її від наукової і технічної термінологічної лексики. Їй не властива така стильова закріпленість, замкненість, яка спостерігається в інших терміносистемах. Проте теперішня суспільно-політична ситуація, війна із Росією активно впливає на участь широких мас народу в житті країни сприяє тому, що багато військових термінів поступово входять до складу загальноживаної лексики. Власне, між цими двома лексичними групами визначити певну чітку межу, що їх розділяє, дуже важко, а то й зовсім неможливо. Таким чином, підсумовуючи вище сказане, слід зазначити, що військова лексика – відкрита система, яка постійно поповнюється новими одиницями інших лексичних розрядів. Збагачення її складу відбувається також і за рахунок появи нових слів відповідного змісту.

Семантичний аналіз слів-стимулів було проведено на основі семантики отриманих реакцій, так як семантичні ознаки слів знаходяться у межах асоціацій і найбільш суттєві з них звичайно відображаються у ядерних асоціатах, тобто в тих, у яких ступінь семантичної близькості стимулу найвищий. У деяких психолінгвістичних дослідженнях вимірювання сили асоціативних зв'язків

проводиться шляхом отримання від досліджуваних суб'єктивних оцінок смислового зв'язку між відповідними словами на деякій шкалі. Об'єктивність результатів досягається через залучення великої кількості досліджуваних. Значна кількість експериментів показала, що оцінка смислової близькості між словами у певній мірі корелює із частотою асоціатів в асоціативному експерименті.

Під час підготовчої роботи нами відбиралися слова, що найбільш актуальні для сучасного розуміння, якими оперує людина протягом своєї діяльності на будь-якому етапі соціального розвитку. Список слів-стимулів було отримано в результаті двох етапів підготовчої роботи. По-перше, було проведено вибірку та аналіз термінів і понять, які могли виражати . Так сформувався експериментальний список із 99 стимулів. По-друге, серед групи військових було проведене дослідження . Це опитування військових з метою виявлення найважливіших і значущих для них понять дозволило виділити 6 слів. Аби отримати достовірний результат, ми використали загальні поняття серед яких додали терміни, які нам було цікаво дослідити і разом вийшло 105 стимулів. Таким чином, ми вибрали слова, що й склали стимульний список: статус, стеля, стовп, війна, суть, порадник, портфель, життя, пост, похмурий, відгук, важке, мир, вчений, поїсти, вираз, навколо, поїхати, безвихідь, відгомін, віддати, вихід, вихований, голод, гомін, лебідь, лектор, галасливий, глибокий, брехливий, невідомість, втома, повна, вижити, політ, надійність, смерть, недовго, прикрість, вогнище, врожай, мистецтво, рішучий, умова, вареники, марно, нарешті, небезпека, відсутня, вільність, вінок, час, власне, висновок, м'ясо, пташка, український, кругом, стиль, швидка, я, патріотизм, держава, плюс, крила, армія, кругозір, лагідна, м'яко, наступний, негода, перебороти, розслабитися, слабкий, бій, бавитися, багрянний, батьківський, безглуздий, впевненість, мить, привид, скарб, бешкетник, бідолаха, всміхатися, блиск, марніти, зброя, передбачення, причина, плач, політика, плюс, співчуття, школа, гарно, вмерти, лекція, раптом, ситуація, усе, балачка, плакати, красивий, учень, реально, стіл.

У граматичному аспекті список слів-стимулів складає 63 іменники, 21 прикметник, 10 дієслів, 10 прислівників та 1 займенник. У вільному асоціативному

експерименті взяли участь 100 інформантів. Інформантами виступили 70 чоловіків та 30 жінок (рис.2.1)

Рис. 2.1. Стать учасників дослідження

Дослідження проводилось на базі 80-тої окремої десантно-штурмова бригада — військового з'єднання у складі Десантно-штурмових військ Збройних сил України. Вік респондентів становить від 20 до 60 років (Табл. 2), де найбільшу частину становлять респонденти віком 31-40 років, а найменшу – 51-60 років. Віковий склад учасників дослідження представлено на рисунку 2.2. Середній вік-39,2 років

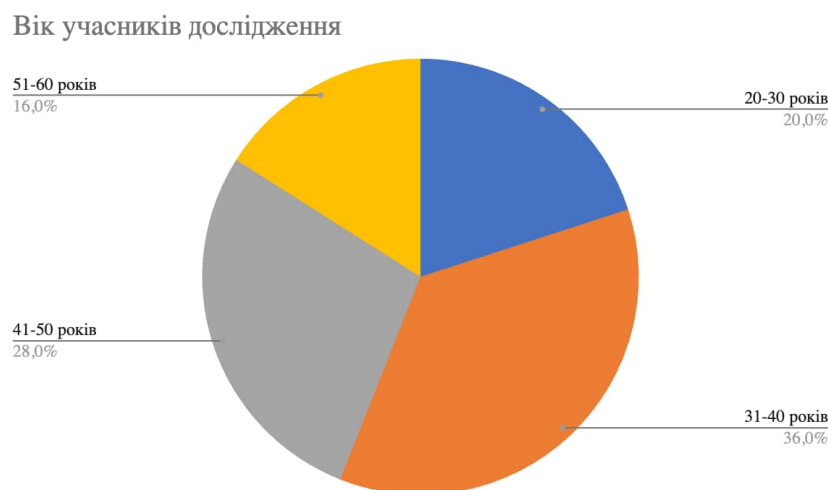

Рис. 2.2. Вік учасників дослідження

Респондентами є вихідцями з Київської, Полтавської, Рівненської та Львівської областей (див. таблицю 2.1 й рис. 2.3.)

Місце мешкання учасників дослідження

Місце мешкання	Кількість учасників
Київська область	20 (20%)
Полтавська область	15 (15%)
Рівненська область	30 (30%)
Львівська область	35(35%)

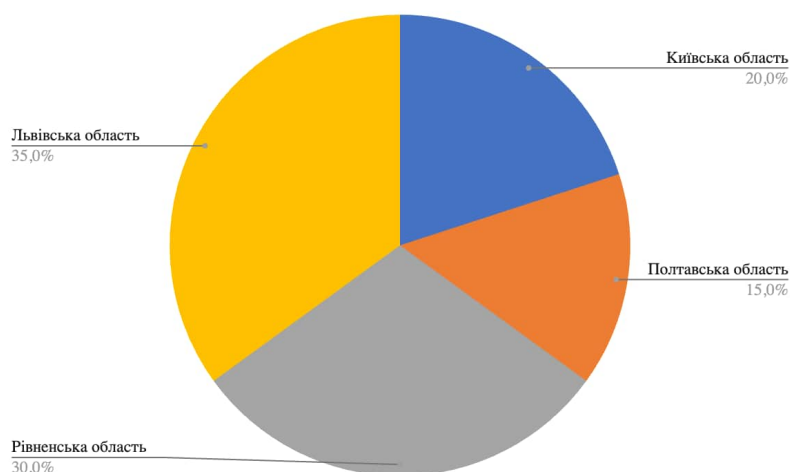

Рис. 2.3. Місце мешкання учасників дослідження

76% респондентів розмовляють українською мовою, 23% - російською мовою, що відображено на рисунку 2.4.

Мова спілкування

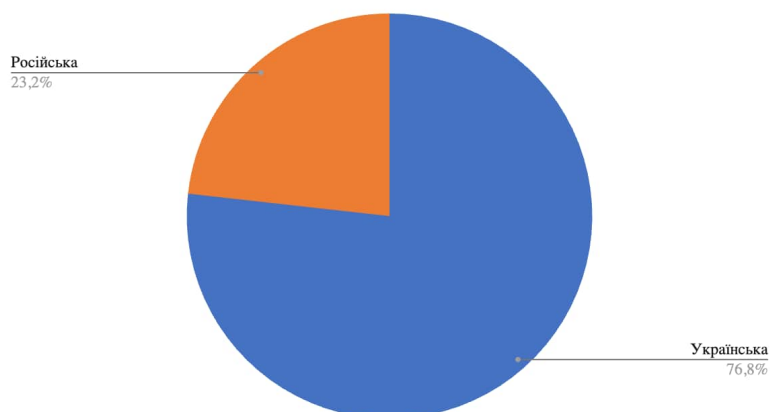

Рис. 2.4. Мова спілкування

За фахом вони відрізняються, проте їх об'єднує проходження військової служби в Україні. В дослідженні прийняли участь представники як солдатсько-сержантського, так і офіцерського складу (див. рис. 2.5)

Професійно- соціальний статус учасників дослідження

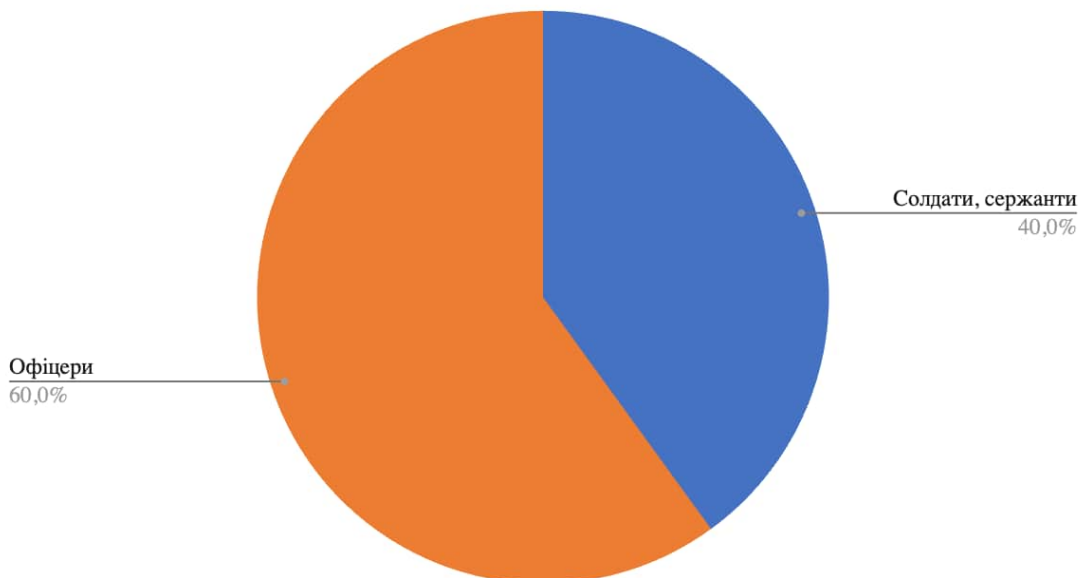

Рис. 2.5. Професійно-соціальний статус учасників дослідження

Для оцінки психоемоційного стану учасників дослідження була використана Методика "Скорочена шкала тривоги, депресії та ПТСР" Коротка шкала тривоги, депресії та ПТСР була створена в США в 1996 році, перекладена та адаптована в тому ж році І.О. Котеневим. Ця методика спочатку призначалася для швидкого виявлення ознак посттравматичного стресового розладу у людей, які пережили будь-яку психічну травму. Короткий опитувальник тривоги, депресії та ПТСР призначений для первинного скринінгу цих симптомів у людей, які пережили будь-яку психічну травму. Ця методика проста і доступна для роботи з пацієнтами будь-якої категорії: опитувальник складається з десяти простих запитань, які вимагають однозначних відповідей. Як інструмент первинного скринінгу, він добре виявляє найбільш специфічні прояви ПТСР, такі як тривога і депресія. Таким чином, цю шкалу доцільно використовувати для скринінгу широкого кола населення, в тому числі в польових умовах. Також Коротка шкала тривоги, депресії та ПТСР може бути

використана для самодіагностики, включена в комплексні особистісні обстеження, спрямовані на виявлення осіб з груп ризику тощо [21].

Наявність депресії, тривоги, ПТСР

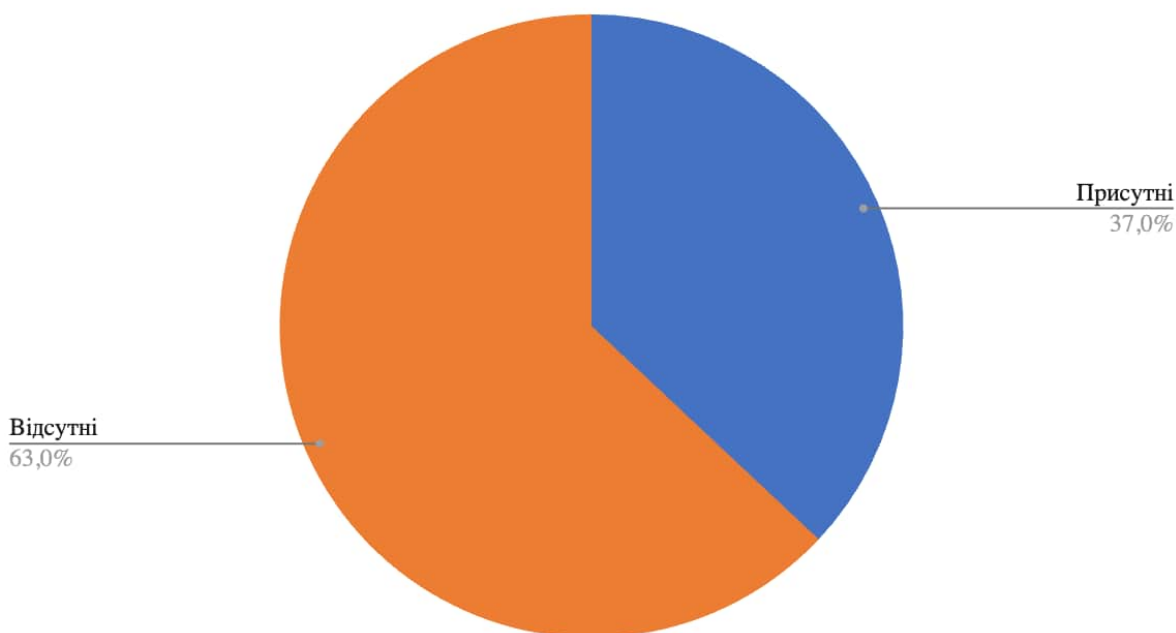

Рис. 2.6. Наявність депресії, тривоги, ПТСР.

В основу поділу реакцій було взято класифікацію, використану у роботі дослідниці О. Денисевич [1]. Ця класифікація зосереджується на виявленні вербальних зв'язків між словом-стимулом та реакцією в асоціативному полі. В ході дослідження нами було виокремлено 5 типи реакцій: 1) парадигматичні; 2) синтагматичні; 3) тематичні; 4) емоційно-оцінні; 5) ненормативна лексика.

Під час вільного експерименту досліджуваному пропонують ізольоване слово із завданням відповісти першим словом, яке спадає на думку. У цілеспрямованому експерименті експериментатор певним чином обмежує вибір асоціацій, ставлячи певні завдання (наприклад, відповідати тільки прикметниками або іменниками). В експерименті з ланцюговими асоціаціями респондента просять відповісти можливими словами протягом певного періоду часу. Цей тип відповіді називається неконтрольованою реакцією. Реакція визначається як неконтрольований і спонтанний процес відтворення свідомої та несвідомої свідомості суб'єкта. Одним з

головних недоліків цього типу експерименту є те, що може розвинутися залежність між послідовними реакціями. Всі дослідження з вільними кореляційними експериментами до початку 20-го століття були психологічними (Ф. Гальтон, В. Вундт, Х. Мюнстерберг, Е. Крепелін). Важливу роль в історії психолінгвістики відіграли експерименти лінгвіста А. Тумби та психолога К. Марбе. Марбе, який довів, що словесна асоціація є не тільки психологічним, а й лінгвістичним явищем.

Результати експерименту показали, що в більшості випадків реагували на стимул словом з тієї ж частини мови, до якої належав стимул: прикметники - прикметниками, прислівники - прислівниками тощо. Важливою рушійною силою розвитку асоціативних елементів були практичні потреби психології та лінгвістики: практика психоаналізу, потреби психіатрії, розробка нових методів викладання іноземних мов,

вивчення процесів виникнення і відтворення мови, інтерес до аналізу мовної свідомості та побудови світоглядних моделей, представників різних культур і соціальних груп. На експеримент впливають два фактори: лінгвістичний - природа слова-стимулу і прагматичний - природа слова-стимулу і прагматичний - вплив особи, яка проводить експеримент. Мовознавець О. Горошко додає до цих чинників ще й умови, за яких проводиться експеримент. Вільний асоціативний експеримент - один з найбільш широко використовуваних і перевірених психологічних методів, але необхідно пам'ятати про фактори, які можуть істотно вплинути на результати цього дослідження.

Результати цього дослідження:

- 1) Важливим є формат, обраний для проведення дослідження: усний, вербальний, письмовий, а також спосіб подання стимульного матеріалу,
- 2) поведінка експериментатора, його/її індивідуальні особливості,
- 3) умови, в яких проводиться експеримент (наприклад, аудиторія, клімат тощо),
- 4) соціальні та психофізичні характеристики осіб, які беруть участь в експерименті, їх психічний стан та настрої,

5) обробка асоціативного матеріалу, його подальша стандартизація та інтерпретація.

У нашому дослідженні ми надали перевагу письмовій формі експерименту, попри те, що вербальна, яка має певні часові обмеження і допомагає виявити спонтанні асоціації, тоді як тоді як у письмовій формі існують фактори, які ускладнюють спонтанну реакцію, але під час військового стану далеко не завжди військовослужбовці можуть виділити достатньо часу, тоді як письмова форма може бути заповнена у вихідний чи інший особистісний вільний час.

К. Бочкарьова виявила, як формат експерименту впливає на характер ядра асоціативного поля. Аналіз результатів показав, що вербальна форма вільного асоціативного експерименту сприяє більшій кількості парадигматичних відповідей (44%) та тематичних (33%) відповідей, тоді як у письмовій формі - парадигмальних (47%) та конституційних (33%). Під час презентації експериментального дизайну значну увагу було приділено на те, що при роботі зі списком стимулів респонденти відповідали самостійно, без вигуків, емоційних сплесків тощо, бо асоціативна реакція дуже чутлива, і її порушення може вплинути на результат. Вільний асоціативний експеримент можна проводити як у груповій, так і в індивідуальній роботі. Обидві форми мають свої переваги. При індивідуальній формі опитування респонденти не підлягають впливу інших людей(крім дослідника). Групова форма проведення вільного асоціативного експерименту економить час дослідника. Однією з найскладніших і найменш вивчених проблем у проведенні асоціативних досліджень була потреба у витратах часу та зусиль в асоціативному тесті є підготовка списку стимулів. Як слід, за якими критеріями відбирати слова і які слова повинні бути в списку? Це залишається відкритим питанням, яке вимагає визначення критеріїв для того, щоб оцінити релевантність і надійність понять-стимулів.

У рамках описаного вище підходу ми реалізували вільний асоціативний експеримент у письмовій формі. Респондентів просили написати перше слово якомога швидше: «Запишіть перше слово, яке спало на думку під час відповіді». Вільний асоціативний експеримент здатний розпізнавати як індивідуальні, так і соціокультурні відмінності між групами людей. Результати вільного асоціативного

експерименту можна використовувати для аналізу мовної картини світу, комунікативного поля (рекламні тексти, медіа, масова культура тощо). Вільний асоціативний експеримент формує асоціативну систему, яка відображає світосприйняття людини і таким чином розкриває її світогляд. Аналіз даних вільного асоціативного експерименту дозволяє зробити висновки про особливості сприйняття суб'єкта в натовпі, колективної асоціації як системи взаємопов'язаних образів і уявлень. Асоціативний експеримент дає можливість виявити соціальну складову. Соціолінгвістичний портрет показує індивідуальні особливості картини світу військових як соціальної групи. Найважливішими компонентами у формуванні соціальної свідомості та змалюванні соціального портрета є емоційні та оціночні поняття.

Відібрані слова складають список стимулів. Варто зазначити, що за складом список слів-стимулів, є більш різноманітним, ніж списки, отримані зі словників або текстів. У відповідь на одне з найбільш загальних і відносно частих слів-стимулів учасникам було запропоновано записати слова, які вони асоціюють з цим словом.

Кількість слів не обмежувалася. Свобода вибору, надана учасникам в цьому експерименті, дозволяє показати різноманітність асоціацій, які виникають у них з цим словом. Семантичний аналіз слів-стимулів здійснювався на основі семантики реакцій, оскільки семантичні характеристики слів які полягають в асоціаціях, і найважливіші з них зазвичай відображають центральні асоціації, тобто асоціації, де ступінь смислової близькості стимулу найбільший. У деяких психолінгвістичних дослідженнях сила асоціативних зв'язків вимірюється шляхом порівняння суб'єктивних оцінок значення стимулу з суб'єктивними оцінками значення стимулу. Велика кількість експериментів показала, що оцінка семантичної близькості між словами певною мірою корелює з частотою асоціацій в асоціативному експерименті.

При проведенні та аналізі результатів вільного асоціативного експерименту ми використовували типи відповідей, їх частоту, час на реакцію на слово-стимул, реакції у поведінці досліджуваного. Дослідження проводилось за участю представниці психологічної служби бригади.

Результатом експерименту виявилось 1287 реакцій на 13 слів-стимулів , що дозволяє аналізувати особливості сприйняття та розуміння понять військовослужбовцями.

В результаті аналізу слів-стимулів, ми змогли виявити такі реакції на слова стимули (Додаток 2) :

- Війна - росія (25), смерть (25), бій (14), горе (14), ворог (13), мир (3), біль (2), дім (1), руїна (1) , піздець (1), страх (1), жах (1).
- Життя - Смерть (27), боротьба (23), суть (13), шлях (12), коротке (8), існування (4), бій (2), час (1), дерево (1), мир (1), діти (1), школа (1), мить (1), подія (1), кохання (1), плакати (1) навколо (1), стиль (1) .
- Час - Мить (15), момент (14), йде (13), хвилинка (13), годинник (13), пік (4), марно (2), вічність (1), прийдешній (1), смерть (1), секунда (1), тайм лайн (1), стрілка (1), гроші (1) щаслива година (1).
- Смерть - Життя (37), горе (15), війна (14), вихід (12), навколо (2), страх (1), спокій (1), горе (1), труна (1), біль (1), голод (1), втрата (1) , перехід (1), невід'ємність (1), Це тільки початок (1).
- Бій - Захист (28), війна (24), зброя (16), неминучий (15), перемога (9) , нарешті (2), атака (2), удар (2), Україна (1), за життя (1).
- Зброя - Пістолет (36), АК (34), автомат (14), ствол (3), армія (3), пуля (3), в мене (1), С-300 (1), наша (1), іграшка (1), обов'язок (1) війна (1), бій (1).
- Держава - уряд (9), країна (9), батьківщина (4), народ (4), вітчизна (3), президент (3), незалежність (2), щит (2), сім'я (2), демократія (5), правити (3), Україна (41), Українська (2), Незалежна (4), наша (3), занедбана (3).
- Я – солдат (12), чоловік (10), особистість (8), людина (7), сильний(7), мама (3), красунчик (2), кохана (2), найкраща (2), розумний (2), поганий (2), мій (10), моє(10), наше(2)
- Націоналізм -свобода (2), вірність (2), чесність (4), героїзм (2), вірність нації (3), самоповага (2), повага до нації (2), український (5),

патріотизм (3), країна (2), прапор (2), український (2), відсутній (2), державний, нація (7)

- Армія – обов'язок (19), солдат (15), робота (14), ЗСУ- (14), захисник (6), сила (6), зброя (4), мужність (4), загартування (3), війська (3), служба (3), дисципліна (2), потреба (2),

- Патріотизм – відданість (10), любов (10), захист (5), фанатизм (4), віра (3), героїзм (3), відповідальність (2), вірність (2), обов'язок (2), чесність (2), українці (5), людина (3), Батьківщина (2), громадяни (2), ідеологія (2), Україна (2).

- Плюс - так (29), зрозумів/зрозуміла (14), прийнято (11), зроблю(4), ясно (3), відчепися (1) .

- Вихід – двері (21), втрата(16), «треба кудись йти» (15), в світ(7), «завдання» (7), рішення (4), відповідь (1), немає(1), наряд(1), є (1) .

- Крила - дрон(20), безпілотник (6), літак (5), дрон (4), , «Чого крилами розмахався!» (3), ангел (1), мавік (1).

На стимул ВІЙНА було отримано 100 різних вербальних реакцій, виражену переважно іменними частинами мови – іменниками. Серед отриманих реакцій за різноманіттям та коефіцієнтом повторень переважають парадигматичні реакції: Смерть (25), бій (14), горе (14), ворог (13), мир (3), руїна (1); Також, присутні тематичні: росія (6), бій (4); та емоційно-оцінні: біль (2), дім (1), страх (1), жах (1); Також, серед реакцій була виявлена ненормативна лексика: піздець (1).

У окресленому асоціативному полі виразно виведено сприйняття опитаними стимулу ВІЙНА, як негативного явища, значущого для життя військовослужбовця, пов'язаного з війною з росією . Адже, ядро стимулу ВІЙНА - реакція Смерть (25) . Також, поширеною реакцією смерть (5), що показує яскраве відображення втрат на війні.

Стимул ВІЙНА асоціюється здебільшого в емоційно-негативному забарвленні, проте також є присутній емоційно-позитивний стимул дім (1).

На стимул ЖИТТЯ було отримано 100 різних вербальних реакцій, виражену переважно іменними частинами мови – іменниками . Серед отриманих реакцій за

різноманіттям та коефіцієнтом повторень переважають парадигматичні: Смерть (27), боротьба (23), суть (13), шлях (12), існування (4), час (1), мир (1), діти (1), школа (1), мить (1), подія (1), час (1), дерево (1), мир (1), кохання (1), плакати (1). Також, була відзначена одна емоційно-оцінна реакція: плакати (1), та одна тематична реакція: бій (2), . Синтагматичні реакції представлені лише у декількох реакціях: стиль (1), навколо (1), дерево (1), школа (1), коротке (8) .

Ядром стимулу ЖИТТЯ є смерть (27), яка є найчастотнішою реакцією. Стимул ЖИТТЯ є амбівалентним терміном, оскільки містить в собі різноманітну кількість реакцій, які мають різне емоційне значення і має значний вплив на сприйняття військовослужбовців. Проте, варто зазначити емоційно-оцінну реакцію: плакати (1), яка виявляє емоційно-негативне забарвлення.

Стимул ЧАС викликав 82 різноманітних реакцій, у більшості представлених іменними частинами мови, лише в одному випадку дієсловом. Широко виявлені парадигматичні реакції – Мить (15), момент (14), пік (4), стрілка (1), смерть (1), вічність (1) . Синтигматичні реакції також виражені реакціями: йде (13), марно (2), прийдешній (1), гроші (1). Майже на одному кількісному рівні з попередніми тематичні реакції включають небагато асоціацій – хвилинка (13), годинник (13), секунда (1). Також, була зафіксована одна іншомовна реакція: тайм лайн (1) та одна ремінісцентна -- щаслива година (1).

Асоціативне поле стимулу ЧАС рясно представляють різного роду оцінні характеристики та судження про смисл стимулу, що дає змогу зробити висновок про те, що цей стимул можна віднести до амбівалентних . Реакція мить (15) утворює ядро стимулу. Саме кількість парадигматичних реакцій таких, як мить (15), момент (14) та пік (4) дають змогу побачити, що військовослужбовці сприймають ЧАС швидкоплинним і розуміють його цінність.

Стимул СМЕРТЬ описано 90 вербальними реакціями, вони представлені іменниками. Поміж отриманих реакцій до парадигматичних увійшло найбільше – життя (37), горе (15), війна (14), вихід (12), страх (1), спокій (1), горе (1) , біль (1), голод (1), втрата (1) , перехід (1), невід'ємність (1) .

Присутня одна тематична реакція – труна (1). Також, присутні в одиничних випадках синтигматичні реакції – навколо (2) й словотвірні реакції – безсмертя (1). Була зафіксована одна ремінісцентна реакція: Це тільки початок (1).

Ядро асоціативного поля формує реакція - життя (37). В поданому асоціативному полі чітко окреслено сприйняття опитаними стимулу СМЕРТЬ як явища життєвого циклу, що приносить біль, проте також є “виходом” від проблем . Оцінка стану даного явища на сучасному етапі побутування дещо негативна, що засвідчують різкі реакції горе, біль , втрата та інші серед парадигматичних та тематичних реакцій, що формує емоційно-негативне значення стимулу.

Стимул БІЙ об'єднав 100 вербальних реакцій, представлених іменниками, одним прикметником, одним словосполученням та одною власною назвою. Очікувалось отримати велику кількість асоціацій, зважаючи на актуальність змісту стимулу, тому й не дивно, що асоціації проявились у всіх опитаних. Наймасивніший пласт склали парадигматичні реакції – Захист (28), війна (24), поєдинок (1), перемога (1). Доволі часто опитуванні застосовують до стимулу тематичні реакції – зброя (16), перемога (9), атака (2), удар (2) . Виявлені дві синтагматичних реакції - неминучий (15), нарешті (2). А, також одна власна назва - Україна (1) та одна ремінісцентна реакція - за життя (1).

В асоціативному полі стимул БІЙ сприймається опитуваними як цілеспрямована діяльність, пов'язана з боротьбою між ворогуючими сторонами. Асоціативне значення ж насичене в більшості негативними емоційно-оцінними судженнями . Ядро являє собою реакцію захист (28)

Стимул ЗБРОЯ викликав 100 вербальних реакцій. З поняттям ЗБРОЯ знайомі всі реципієнти . Тут переважають тематичні реакції – Пістолет (36), АК (34), автомат (14), ствол (3), армія (3), пуля (3), С-300 (1). Менш численно виражені парадигматичні – війна (1), бій (1), обов'язок (1). Експресивну оцінку стимулу дає емоційно-оцінна реакція іграшка (1) . Також є дві синтигматичні реакції - в мене (1), наша (1).

У наведеному асоціативному полі чітко виділяються різні види зброї . Ядро стимулу формується за допомогою реакції пістолет (36). Сприймають опитані стимул ЗБРОЯ як встановлені засіб вбивства, боротьби, атаки .

На слово- стимул Я маємо реакції – солдат (12), чоловік (10), особистість (8), людина (7), сильний(7), мама (3), красунчик (2), кохана (2), найкраща (2), розумний (2), поганий (2). Словотвірні реакції-мій (10), моє(10), наше(2) Цікавим виявилось спостереження, що у групі жінок маємо реакції та прикметників чоловічого роду, як наприклад, Я –молодець, сильний, мужній.

ПАТРІОТИЗМ описано 59 вербальними реакціями, вони представлені іменниками, прикметниками, іменними, прислівниковими та дієслівними словосполученнями. Поміж отриманих реакцій до парадигматичних увійшло найбільше – відданість (10), любов (10), захист (5), фанатизм (4), віра (3), героїзм (3), відповідальність (2), вірність (2), обов'язок (2), чесність (2), людяність, свобода, шана, мужність, герой, боротьба, традиції, порядність, мета, справедливість, тут реакції характеризують поняття патріотизму, як суспільний і моральний принцип, який характеризує ставлення людей до своєї країни та проявляється у певному способі дій і складному комплексі суспільних почуттів. Ядерні реакції відданість і любов є ключовими словами. Тематичні реакції – українці (5), людина (3), Батьківщина (2), громадяни (2), ідеологія (2), Україна (2), народ, військовий, армія, усвідомлення, , це я, держави, де ядерна реакція засвідчує віднесеність домінанти до українців як нації. У дещо менші групи об'єднані синтагматичні реакції – відсутній (3), важливий, відважний, вольовий, досягнений, різний, український, хоробрий. Вживаються реакції-словосполучення – любов до Батьківщини (9), відданість державі (3), готовий на самопожертву, я українець, був колись, бути українцем, в радянські часи, віддати життя, за мову і культуру свого народу, любити своє місце, людина своєї країни, людина яка любить свою країну, патріоти своєї держави, своє рідне, сила волі, українській мові, усвідомлення себе, певне вживаються опитаними для більш ширшого опису стимулу, як бачимо позитивного. Присутні в одиничних випадках ремінісцентні – стан душі і серця й словотвірні реакції – патріот.

На стимул НАЦІОНАЛІЗМ було отримано 86 вербальних відповідей. Більшість асоціацій були в тому ж семантичному діапазоні, що й стимул. Парадигматичні відповіді - свобода (2), вірність (2), чесність (4), героїзм (2), єдність, ідея, любов, демократична нація, емоція, сльози, риса характеру, символ, поняття.

Зразкові фрази: Вірність нації (3), самоповага (2), повага до нації (2), вірність своїй думці, готовність до самопожертви, дії в інтересах своєї нації, права на свободу, національна свідомість, повага, пошана до свого народу, відстоювання власних поглядів на державу, все, що стосується події. Тематичні відповіді - український (5), патріотизм (3), країна (2), прапор (2), держава, захисник, проект, народ, мова, люди, патріоти, Україна. Націоналізм–патріотизм. Синтетичні відповіді використовуються в меншій кількості - український (2), відсутній (2), державний, а словотвір - єдина споріднена нація, але з коефіцієнтом 7, оскільки це є основним принципом концепції націоналізму.

АРМІЯ отримано 81 вербальну реакцію. Асоціати представлені в більшості іменними частинами мови, кілька дієслів, в одиничному випадку вигуком. Домінують по кількості та повторюваності парадигматичні реакції – обов'язок (19), солдат (15), робота (14), захисник (6), сила (6), зброя (4), мужність (4), загартування (3), війська (3), служба (3), дисципліна (2), потреба (2), безпека держави, війна, битва, збройні сили, міць, офіцер, порядок, служити, спокій, форма, хоробрість, чоловік Ядерні реакції асоціативного поля виводять сприйняття стимулу АРМІЯ як організованої структури для захисту, що складається з солдат.

Стимул ДЕРЖАВА викликав 99 різних вербальних реакцій. Асоціативний ряд представлений іменними частинами мови, за винятком одного дієслова, значною кількістю власних назв та політичних суб'єктів. Переважали парадигматичні відповіді: уряд (9), країна (9), батьківщина (4), народ (4), вітчизна (3), президент (3), незалежність (2), щит (2), сім'я (2), демократія, єдність, любов, народ, влада, мрія, нестабільність, патріот, патріотизм, прапор, політика, праця, свобода, скарб, суверенітет, суверенність, депутат, територія, влада, система, резиденція, а також вищезгадана форма дієслова - правити. Реакції у тематичній групі представлені переважно назвами держав - Україна (14), Українська (2), Незалежна (4), наша (8),

занедбана (3), гарна, красива, прекрасна, сильна, гарна, рідна, багата, велика, незалежна, розвалений - утворюють синтагматичну групу реакцій, якими респонденти часто характеризують державу, в якій вони живуть і яку захищають.

Отримане асоціативне поле чітко окреслює сприйняття стимулюючої ДЕРЖАВИ як окремого суб'єкта з власною територією, національною символікою, національною символікою, національною символікою та владою.

Найчастіше використовувалася асоціація Україна, яка і становить асоціативне значення стимулу, оскільки всі респонденти проживають на території української держави і часто асоціювали стимул саме з цією країною.

Варто звернути увагу на слова-стимули, які для учасників бойових дій мають свій особливий, сенс і формують діалект військових. Так, слово-стимул ПЛЮС викликало різні вербальні реакції, які найчастіше виражалися у вигляді дієслів: зрозумів/зрозуміла (14), прийнято (11), зроблю(4), відчепися (1), а також , у вигляді службової частки мови «так» (15).

Слово - стимул ВИХІД також викликає асоціації, не зовсім характерні для людей, життя яких не пов'язане з військовими діями. Серед яких синтигматичні реакції –двері (21), втрата(16), наряд(1), рішення (4), відповідь (1). Так, найчастіше воно асоціювалось з семантичною структурою –« треба кудись йти» (15), «завдання» (7). А також парадигматичні: немає(1), є (1) в світ(7),

Слово-стимул КРИЛА викликало асоціації у вигляді іменників безпілотник (6) літак (5), дрон (4), ангел (1), мавік (1). а також специфічну ідіому «Чого крилами розмахався!» (3).

Вільний асоціативний експеримент формує асоціативну систему людини, тим самим виявляє її світосприйняття. Аналіз матеріалів вільного асоціативного експерименту дозволяє зробити висновки про особливості сприйняття об'єкта в масовому, колективному асоціюванні як систему образів і понять, взаємопов'язаних між собою.

Таким чином, можна зробити висновок, що військовослужбовці асоціюють війну з росією, а саме її нападом на Україну, а також можна побачити, що через призму війни, як опитувані переживають втрати і відчувають усі жахи війни.

Опитувані асоціюють смерть і життя між асоціативними полями. Де життя являє собою емоційно-позитивний стимул, а смерть - негативний. Респонденти цінують час, який для них є швидкоплинним. Стимул БІЙ, військові асоціюють із реакцією захист, адже сторона України веде саме оборонні, а не наступальні операції. А стимул ЗБРОЯ показав не лише види зброї, а також виняткові реакції, такі як іграшка (1) та обов'язок (1), які повністю суперечать один одному, проте існують в одному асоціативному полі. ВАЕ здатний виявляти як індивідуальні розбіжності опитуваних, а саме окремі виняткові реакції на стимули, до прикладу: ВІЙНА - дім (1), ЗБРОЯ - іграшка(1), БІЙ - за життя (1), так і в масовому, колективному асоціюванні як систему образів і понять, взаємопов'язаних між собою. Ядра слів-стимулів дають змогу визначити щільні асоціативні групи слів-відповідей, наприклад ВІЙНА - росія (25), ЗБРОЯ - пістолет (36), БІЙ - захист (28), СМЕРТЬ - життя (37), ЧАС - Мить (15), ВІЙНА - росія (25), ПЛЮС - так (29), ВИХІД - двері (21), ДЕРЖАВА- Україна (41) Я- солдат (12), НАЦІОНАЛІЗМ- нація (7), АРМІЯ – обов'язок (19), ПАТРІОТИЗМ -відданість (10), КРИЛА- дрон(20).

Соціолінгвістичний портрет військовослужбовців показав індивідуальні особливості картини світу військовослужбовців як соціальної групи.

2.2 Особливості впливу військової служби на психоемоційний стан учасників ООС на основі соціо-конструктивістського методу

Тематика наративів військовослужбовців (Додаток 3) :

1) У військовослужбовця був виявлений посттравматичний синдром, над яким він працював, і тепер респондент намагається пристосуватись до нових реалій, при тому має мрії і будує плани;

2) Пара військовослужбовців, які долучились до ЗСУ, які здорово оцінюють ситуацію, мають симптоми ПТСР, проте знайшли справжніх друзів на війні ;

3) Військовослужбовець бачив жахливу смерть людей, які його прихистили, не боїться нічого і лише хоче повернутись на війну. Має виражені симптоми ПТСР.

4) Професійний військовослужбовець, литовець, який перебуваючи в Україні, знайшов вірних друзів, перебуваючи на військових подіях.

5) Військовий, який незважаючи на численні поранення, відсутність підтримки, все ще бере участь бойових завданнях

Загальним для всіх текстів є звернення до опису впливу війни на внутрішні відчуття оповідача, усі респонденти описували про своє життя і місця війни у ньому. Увага прикута до внутрішніх і зовнішніх фатальних факторів, з якими стикались військовослужбовці. Це засвідчують такі фрази: «Дружина сказала, що якщо піду в АТО, то я їй буду не потрібен, розвелись з нею, та й жили ми з нею тільки заради сина, тому то було невелике горе. Син був на її стороні завжди, зараз зі мною не спілкується. Мама і отчим взагалі плювали на мене, спілкувався тільки з сестрою сводною..»(Додаток 3)

Розподіл наративів за типологією Н. В. Чепелевої є таким: наративів амбівалентного типу – 0, емоційно-негативного – 2, емоційно-позитивного – 2, емоційно-нейтрального – 1. В доробку дослідження 2022 (5 осіб), опитаних усно, таким чином, переважна більшість емоційно-негативних та емоційно-позитивних наративів . Що цікаво, що чим більше безпосереднього бойового досвіду мають респонденти, тим більш емоційно-негативними є їхні наративи. Те, що більшість військових з більшим бойовим досвідом створили емоційно-негативні наративи, свідчить про початок процесу усвідомлення власного досвіду (надається емоційна оцінка) та наявність проблем у міжособистісних стосунках через брак довіри.

Якщо проаналізувати тексти на наявність в них основних екопсихологічних диспозицій за П. В. Лушиним, то диспозиція «дім, родина» (безпека, комфорт, ідентифікація) є наявна в тексті двох респондентів, а диспозиція «друг» виявлені у 5 наративах, диспозиція «господар» (активність, домінантність, незалежність) – не виявлена, «раб» (покірність, пасивність, безпомічність та безпорадність) – не виявлена, «ворог, вороги» (яких варто боятися, з ними треба боротися) – виявлена у всіх наратива, причому під ворогами автор одного наративу розуміє Росію та її «спецоперацію». Отже, породження людиною автонаративу шляхом опису тих подій життя, які кардинально вплинули на усвідомлення власного «Я» і розвиток її

особистості, сприяє усвідомленню власного досвіду, і, отже, є важливою умовою саморозвитку.

Використовуючи ідеї постмодерністського методу дослідження можна визначити, що реальність в очах кожного з оповідачів постає через досвід, а світ, в якому вони живуть та діють - це сконструйований ними несвідомо світ війни, до якого вони адаптовані, який є зручним та передбачуваним. Вихід з нього створює почуття дискомфорту та бажання знову повернутися у цей звичний, обжитий «їхній» світ. Звичаї, побут та екстремальні умови дуже зблизили між собою багатьох учасників бойових дій .

Під час тривалого проведення часу в зоні бойових дій у оповідачів викривилось бачення реальності і тому, на даний момент, частою проблемою в сім'ях учасників війни з Росією є постійні непорозуміння та конфлікти.

Як зазначає респондент Лу : «У нас дуже хороша команда, ми всі, як одна сім'я, хоч із різних країн. В нашій команді є литовці, чеченці і звичайно ж українці, але ми всі, як брати і сестри. Між собою ми не сваримось, у нас добре ладнає вся група», та Фріда: «Зараз я щаслива, що познайомилась, з такими класними людьми, хоч і за таких обставин. На волонтерських штабах зараз між собою всі часто сваряться, але у нас не так. Ми всі допомагаємо один одному і я розумію, що і далі буду спілкуватись з цими людьми». Саме ці цитати вкрай добре пояснюють, як люди прив'язуються до атмосфери один до одного в період безпосередньої загрози. У період важких випробувань військові об'єднуються та навіть після ротації підтримують один одного. Вони часто називають себе «братами», «сестрами», «сім'єю». Також, військові важко переживають смерть близьких людей та тих, хто були добрими до них :“жили ми в одного дідуся з дітками, він нам їсти готував і ночлежку давав, казав, що вже дуже старий, мав 86 років і з ним ще двоє діток 8 і 10 років, але хотів нам дуже помагати віддавав все найкраще на потреби машину і хату»(Додаток 3).

А одного ранку, ми від пішли, а коли повернулись, побачили, що його і дітей орки забили до смерті, в дідуся аж зуби запали, тіла важко було опізнати. Ну, дідусь вже хай і пожив свого, а дітей то за що, таких малих. В мене тоді така ненависть появилась, що ми коли знайшли тих орків, то від них живого місця не лишили, в полон не брали. Той бідний дідусь мені ще досі сниться часом ночами».

Військовослужбовці стали жорстокіші, але водночас і терплячіші (“Важко, коли йому боляче. Він кричить, а тобі потрібно мотати, джгут накладати, щось робити з ним... Я зрозуміла, що страшного немає нічого. Так, неприємно, але не страшно, це така сама людина».) Для них страждання людей стали буденними(Додаток 3).

Яскраво висловився про вплив війни опитаний Єрмак: “Ні, мені довелося довго працювати із психологом, щоб потім зупинити напади люті. Я все ще працюю над тим, щоб контролювати емоції.”

Цікаво, що військовослужбовці не бояться смерті, на прикладі військового Луки: «Мені страшніше було здаватись в полон ніж померти, бо померти - то таке...»

Однією з особливостей наративів військовослужбовців є використання ненормативної лексики. Останніми роками вживання богохульства набуло значного поширення в суспільстві. З початком російсько-української війни, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, міжособистісна комунікація серед населення України зазнала значних змін і парадоксальних зрушень: ненормативна лексика була «легалізована» і поширюється через державні телеканали, білборди, мобільні додатки та марки у вигляді антивоєнних гасел і патріотичних висловлювань. У суспільстві сформувалося толерантне ставлення до цього явища, що, в свою чергу, вказує на його гетерогенність і багатофункціональність. Українська дослідниця Т. С. Гарлицька зазначає, що неконтрольований потік ненормативної лексики може «посилюватися» в періоди глобальних історичних потрясінь і соціальної нестабільності (військові конфлікти, революції, загроза розпаду держави, економічна криза тощо). Сучасні події в Україні призвели до лінгвістичного та психологічного дисбалансу між нормативною та ненормативною лексикою в українському дискурсі. У цих умовах ненормативна лексика може бути природним процесом мовлення, спричиненим розрядкою психологічної напруги, вираженням агресії, демонстрацією переваги та домінування

над опонентом і бажанням відповісти на фізичне та моральне насильство [11]. Дослідження показують, що останнім часом відбувається певна легалізація ненормативної лексики в суспільстві через розваги, комерційних, індивідуальних медіа, зокрема телебачення, а також прагнення досягти максимальної ілюзії реальності у фільмах, що призводить до сильного психологічного впливу на молодь [91]. Це, у свою чергу, впливає на зміну форм комунікативної поведінки та зміну мовних норм. У свою чергу, Ю. Макарець зазначає, що мовна норма є відносною і залежить від комунікативної ситуації. Дослідниця підкреслює, що мовна норма може варіюватися залежно від територіальної та соціальної групи і слугує маркером опозиції «свій-чужий» [29]. Тому висловлювання може бути інтерпретоване по-різному залежно від контексту, оточення та ситуації.

У традиційному розумінні ненормативна лексика трактується як сукупність табуйованих нецензурних слів і нецензурних виразів, що не відповідають вимогам літературних норм і слугують показником низького рівня розвитку мовної культури [64]. Однак дослідники зазначають, що специфіка міжособистісної комунікації не є монолітною структурою, а є багатофункціональною та динамічною. Наприклад, існують дослідження, які розглядають лайливі слова як інструмент вивчення англійської мови в процесі пізнавальної діяльності та детально розглядають значення нецензурних слів у процесі навчання та комунікації [65]. Отже, лайка в міжособистісному спілкуванні може сприйматися по-різному залежно від контексту та конкретних подій і не обов'язково характеризує мовця як неосвічену та невибагливу людину. Вживання лайливих слів як невід'ємної частини розмовної мови, може свідчити про психологічні смисли, пов'язані з таким вживанням мови. Сюди відносяться насамперед негативні емоції та відповідні установки, ставлення, що ґрунтуються на агресії, осуді, деструктивності тощо. Нецензурна лексика може стати адресною, персоналізованою. У цьому випадку основним завданням є образити, принизити, зганьбити, оббрехати адресата висловлювання або виступити проти когось. Коли йдеться про непрямі образи, багато дослідників вважають, що вони найчастіше виконують такі функції

- ідентифікація з групою і прийняття групи як «своїї групи»;

- протест проти соціальних норм, вихваляння свободою і толерантністю;
- підвищення виражальних можливостей мови;
- засіб зняття психологічної напруги індивіда;
- заміна слів-заповнювачів у паузах мовлення та деякі інші функції.

Лихослів'я може виникати автоматично як реакція на фізичне відчуття в емоціях людини: раптовий біль, фізичний біль, здивування тощо. Емоції виникають у правій півкулі головного мозку. Слід зазначити, що люди з афазією які не можуть сформулювати свої думки мовою, здатні лаятися, виражати свої емоції. Вони можуть лаятися, але якщо попросити їх повторити те, що вони сказали, вони не зможуть цього зробити. Основною характеристикою ненормативної лексики є парадоксальність поєднання суджень із сексуальністю та посиленнями на неї. Ненормативна лексика стосується повсякденного життя та характеристик певних людей. Споконвіччя нецензурна мова використовувалася тільки чоловіками, і не для того, щоб гавкати один на одного, а для того, щоб спілкуватися весело, швидко, чітко та емоційно в екстремальних обставинах і ситуаціях. Військові, через постійне перебування в умовах дистресу переходять на такий спосіб спілкування з використання нецензурної лексики. Причому, серед військових чоловіків та жінок на сьогодні не виявлено відмінностей у використанні нецензурних висловів.

Група, яка порушує нормативність мови через використання лайки, має вищий рівень вербальної та фізичної агресії. Люди цієї групи схильні виражати свої негативні емоції у формі крику, погроз, образ та застосування фізичної сили до інших людей. М. Малишева зазначає, що одним із найпоширеніших мовних проявів вербальної агресії на лексичному рівні є ненормативна лексика [10]. Однак варто зазначити, що освічена та культурна людина, швидше за все, виражатиме її у вигляді дотепних фраз, які можуть зачепити «болючі точки» співрозмовника, не порушуючи нормативності мовлення в процесі комунікації. Порівняльний аналіз показників мовленнєвої тривожності показав, що група людей, які дотримуються нормативної манери спілкування, має вищі показники мовленнєвої тривожності. Ці люди схильні турбуватися про те, як їх сприймають оточуючі, намагаються контролювати своє мовлення і висловлюватися так, щоб не справляти поганого враження. Представники

групи, які порушують мовну нормативність, мають нижчий рівень мовної тривожності, ніж ті, хто не вживає ненормативної лексики. Вплив мовної тривожності на мовну культуру військових можна пояснити кількома способами. Згідно з дослідженнями О. Турчак, було виявлено, що мовна тривожність розвивається у військових під впливом стресових факторів під час служби. Мовна тривожність характеризується такими ознаками: труднощі у виборі слів для вираження свого змісту, логічно незавершені речення, використання ключових слів для завершення думки тощо. Тому можна припустити, що люди з високим рівнем мовної тривожності в моторній фазі вираження думки схильні контролювати і обмежувати своє мовлення, щоб не справити поганого враження на співрозмовника. Аналізуючи результати, можна припустити, що високий рівень агресії та низький рівень мовної тривожності дозволяє військовим проявляти агресивні тенденції та висловлювати свої думки за допомогою лайки, не турбуючись про враження оточуючих і не замислюючись про вибір слів.

Доведено, що група з нормативним мовленням має вищий рівень самоконтролю та оцінки своєї діяльності. Це свідчить про те, що ці учні більше переймаються доречністю своїх висловлювань і залежать не від свого внутрішнього стану, а від вимог ситуації та соціальних норм. Ця група має високий ступінь контролю та оцінки своєї мовленнєвої поведінки, що дозволяє їм краще програмувати власні висловлювання та уникати вживання ненормативної лексики навіть в емоційно складних ситуаціях. Варто зазначити, що внутрішнє програмування є важливою частиною мовленнєвих і мисленевих процесів у міжособистісному спілкуванні. Сучасні дослідження показують, що успішна та змістовна міжособистісна комунікація безпосередньо пов'язана з внутрішнім мовленням, де відбувається програмування майбутніх висловлювань та реалізація внутрішньої програми у зовнішньому мовленні. Особливості внутрішньої мовленнєвої програми та повторення сказаного під час слухання залежать не лише від порядку, логіки та зв'язності усного мовлення, а й від того, як його сприймають інші [20].

Військові, схильні до порушення нормативності мовлення, мають вищі показники комунікативної компетентності. Ймовірно, лайка також є інструментом,

який дозволяє їм максимально ефективно встановлювати комунікативний контакт з іншими, емоційно забарвлювати спілкування, зацікавлювати та вражати співрозмовників у процесі міжособистісної комунікації.

Це свідчить про те, що високий рівень рефлексивності дозволяє військовим критично ставитися до власної дискурсивної діяльності, розуміти доречність власних висловлювань, дотримуватися правил та етичних норм дискурсу і, відповідно, утримуватися від використання ненормативної лексики. Військові, які порушують нормативність мовлення, отримують низькі бали за шкалою рефлексивності, що свідчить про те, що вони не завжди здатні побачити себе з боку та оцінити, наскільки їхнє мовлення впливає на інших. Через низьку рефлексивність деякі мовні одиниці (в тому числі лайливі слова) можуть використовуватися автоматично. У своєму дослідженні рефлексивності в професійному дискурсі Г. Калмиков виявив, що в процесі професійної комунікації професійна мова використовується несвідомо, вона відразу актуалізується в дискурсі у вигляді загальноновживаних слів і синтаксичних конструкцій завдяки автоматизму, без ретельного осмислення вибору мовних засобів у процесі професійної дискурсивної діяльності [20]. Можна припустити, що подібний механізм діє і у застосуванні лайливих слів, оскільки вони є часто вживаними. Розвинені комунікативні навички, високий рівень агресії, гнучкості, міжособистісного емоційного інтелекту, низький рівень мовної тривожності, рефлексії та соціального контролю підвищують ймовірність того, що військові будуть використовувати ненормативну лексику у процесі міжособистісного спілкування. Існують психологічні чинники, які детермінують вживання військовими лайливих слів у міжособистісному спілкуванні. Такими факторами є: високий рівень фізичної та вербальної агресії, низький рівень соціального самоконтролю, низький рівень тривожності та рефлексії по відношенню до мови. Така особистість не схильна детально аналізувати власні помилки або замислюватися над тим, яке враження вона справляє на оточуючих. Поведінка більше залежить від внутрішніх станів та емоцій. Водночас така людина має сильні комунікативні навички, досить високий рівень міжособистісного емоційного інтелекту та вміння гнучко діяти в несподіваних ситуаціях. Слід зазначити, що військові, які вживають ненормативну лексику, мають

як негативні, так і деякі позитивні риси особистості. У цьому контексті при оцінюванні вербальної поведінки доцільно звертати увагу на контекст вживання ненормативної лексики.

Порушення нормативності мови може мати і біологічне підґрунтя. Цю думку підтверджують американські дослідники Т. Джей, К. Яншевіц, які з'ясували, що вживання лайливих слів тісно пов'язане з екстраверсією і є рисою особистості типу А. Люди типу А часто опиняються в стресових ситуаціях, оскільки постійно беруть на себе багато відповідальності для досягнення певних цілей. Така стратегія поведінки призводить до дратівливості та агресії. Крім того, цей тип особистості характеризується високим ступенем експресивності, коли справа доходить до вираження своїх почуттів і переживань. Це, в свою чергу, може бути пов'язано з частим використанням лайливих слів як способу зняття психологічної напруги. За даними українських дослідників, вербальні засоби, які використовують українські військові для спонтанного реагування на стресові подразники, характеризуються широким використанням ненормативної лексики, стилістично знижених одиниць та низьким рівнем використання традиційних емоційних та іронічних виразів. У стресових ситуаціях свійськові рідко використовують вербальні форми емоційної психорегуляції. До таких форм належать традиційні дохристиянські та християнські коди психологічного самозахисту (напр.: Чорт! Диявол! Боже, помилуй! Мати Божа...), які втратили своє значення, є застарілими та втратили свою переконливу силу. Це свідчить про те, що у світогляді сучасних людей є суттєві відмінності порівняно з попередніми поколіннями.

З давніх-давен вважається, що лайка - це не образа, а засіб захисту. Ось чому люди, які перебувають в зоні бойових дій так багато лаються. Світ для них стає занадто ворожим, і вони намагаються захистити себе якнайкраще. За витонченою лайкою підлітки намагаються приховати свої слабкості і здаватися сильнішими, витривалішими і непереможними. Таким чином, у міжособистісній комунікації вживання ненормативної лексики пов'язане з певними моделями поведінки. Вживання ненормативної лексики пов'язане з певними уявленнями про її зміст, в основі яких лежать негативні переживання, що впливають на здоров'я.

Включення вульгарної лексики як невід'ємної частини повсякденного дискурсу сприяє посиленню негативних аспектів образу світових цінностей та асоціює негативні конотації грубої мови з усіма формами насильства. Вона також посилює негативні аспекти образу світових цінностей, асоціюючи на несвідомому рівні негативні конотації ненормативної лексики з усіма елементами навколишньої дійсності. Вживання лайки пов'язане із загальною напруженістю в навколишньому середовищі. Використання грубої лексики пов'язане із загальною напруженістю психологічних захисних механізмів і ступенем вираженості певних комунікативних характеристик, які визначають ефективність комунікації. Таким чином, можна говорити про складний взаємозв'язок між суспільним та індивідуальним, свідомим та несвідомим як детермінантами частоти та інтенсивності використання ненормативної мови.

Отже, за допомогою соціо-конструктивістського методу, ми змогли визначити як змінюються погляди і які проблеми виникають у військовослужбовців. Також, ми визначили причини, змін дуже часто сильно змінюють свій світогляд після проходження служби в ЗСУ та добровольчих батальйонах.

Особливу увагу варто звернути на наративи військовослужбовців, що вже мають ознаки посттравматичного стресового розладу (у трьох опитуваних ці симптоми достатньо яскраво виражені). Згідно зі статистикою, посттравматичний стресовий розлад спостерігається у 30-40% учасників бойових дій. Психологічні втрати під час військових дій значно перевищують санітарні. Особливістю посттравматичного стресового розладу є складність його прогнозування (див. рис.2.7.)

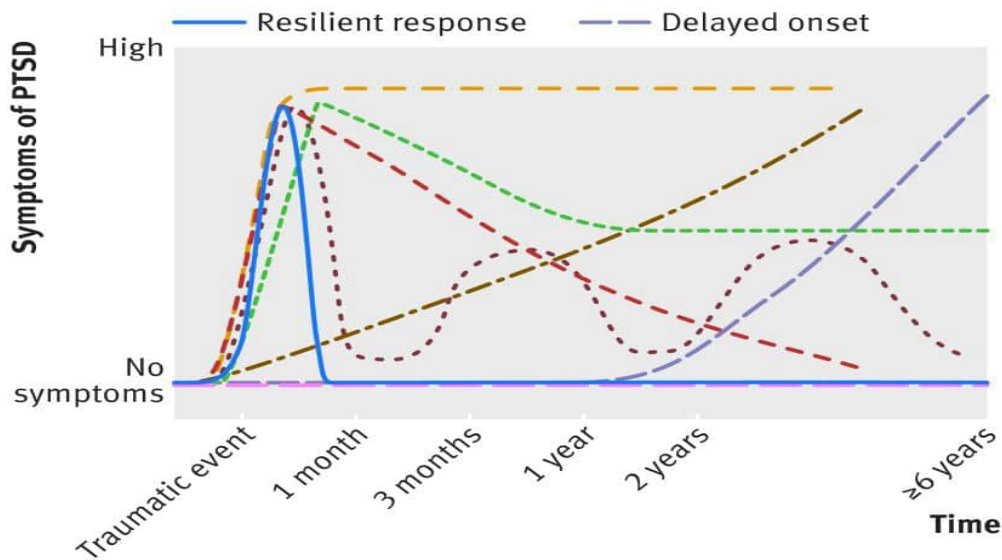

Рис 2.7. Імовірність виникнення симптомів ПТСР. Джерело [47]

У разі посттравматичного стресового розладу упродовж понад місяця після психологічної травми зберігається група характерних симптомів, таких як психопатологічні реперезивання (флешбеки), уникнення того, що може активувати спогади про травму, нічні жахи та високий рівень тривожності. Іноді мають місце дисоціативні реакції та амнезія (відсутність спогадів про травмувальну подію). Симптоми ПТСР можуть з'явитися як одразу після травми, так і через багато років після травмувальної події. ПТСР може призвести до виникнення таких проблем, як депресія, генералізований тривожний розлад, панічні атаки, адикції, суїцидальна поведінка, агресивність

Тяжкість посттравматичного стресового розладу значно варіюється. За легкої форми ПТСР зберігається здатність до хорошого функціонування в професійній сфері та в царині міжособистісних стосунків. У найважчих випадках людина абсолютно не здатна нормально функціонувати; його стан виглядає як хронічне психічне захворювання.

Посттравматичний стресовий розлад може виникнути в будь-якої людини в будь-якому віці, але в більшості людей після психотравмуючих подій ПТСР не розвивається. Ризик виникнення ПТСР залежить від тяжкості травми, контексту ситуації, психологічної та біологічної (зокрема генетичної) схильності індивіда.

Посттравматичний стресовий розлад призводить до порушень функціонування мозку, нервової та ендокринної систем й іноді може мати негативний вплив на фізичне здоров'я людини.

Механізм запису травматичної інформації в пам'яті значно відрізняється від такого при звичайних подіях. У цьому випадку відбуваються значні порушення в нормальній схемі обробки мозком вхідної інформації. У результаті надалі те, що хоча б віддалено нагадує травмувальну подію («тригер»), буде автоматично (на рівні умовного рефлексу) викликати негайну захисну реакцію всього організму, іноді без осмислення на рівні свідомості того, що відбувається, і своєї реакції на неї. При цьому повторне переживання травматичного спогаду буде сприйматися як реальна небезпека, що має місце «тут і зараз», а не в минулому. Через особливості збереження інформації про травму в структурах мозку травматичні спогади (на відміну від звичайних спогадів) з'являються незалежно від бажання людини, часто у формі флешбеків або нічних жахів. При цьому неможливо зусиллям волі перестати думати про подію. Травматичні спогади не змінюються завдяки надходженню нової інформації. Наприклад, у момент події людина могла думати, що загине. Надалі вона розуміє, що вона жива і поза небезпекою, але під час активації травматичного спогаду вона знову відчуває сильний страх, як якби їй загрожувала смерть [13].

Навіть якщо ніщо в поточній ситуації не нагадує травму, організм продовжує перебувати в стані хронічного стресу. Часто на рівні підсвідомості індивід сприймає кожен нову ситуацію як схожу з первинною травмою. Він може несвідомо відтворювати ті захисні реакції, які мали місце в момент первинної травми. З цієї причини її захисні реакції стають негнучкими і неадекватними в нових умовах. Постійно підвищена активність емоційних центрів мозку інгібує роботу свідомої частини мозку - це ускладнює контроль над емоціями і заважає людині використовувати логіку для аналізу ситуації.

Травматичність ситуації для психіки залежить від таких додаткових чинників:

- раптовість;
- непередбачуваність;
- тривалість;

- повторюваність;
- відсутність схожого життєвого досвіду;
- шкода, яку було заподіяно або могло б бути заподіяно жертві або її близьким;
- експозиція смерті (особливо для себе або своїх близьких): навіть короткий досвід такого роду може викликати серйозні зміни в психіці людини;
- неможливість збереження контролю, відчуття власної безпорадності;
- вимушеність поводитися у невідповідності зі своїми моральними нормами і з уявленням про свою ідентичність;
- приниження особистої гідності;
- травма є важчою, якщо відбулося вторгнення в особистий простір людини (наприклад, фізичне та сексуальне насильство);
- подія є більш травматичною для свідків події, якщо жертвою виявляється дитина;
- додатковим вкрай негативним фактором може бути схожість події з пережитими в дитинстві психологічними та фізичними травмами. У цьому випадку спогади про дитячі травми активізуються і посилюють симптоми ПТСР;
- переживання стану дисоціації в момент травми є значущим предиктором того, що в індивіда надалі розвинеться ПТСР[45]:

Період, який слідує за травматичною подією, часто має велике значення для подальшого розвитку ПТСР. У цей момент безпосередня небезпека зникає. Страх і симптоми дисоціації стають менш інтенсивними, і індивід усвідомлює те, що трапилося. Це може виявитися додатковим психотравмувальним фактором, особливо якщо немає впевненості, що небезпечна ситуація не повториться. Зокрема, тяжкість ПТСР може залежати від таких обставин:

- від того, наскільки наслідки події сприяють соціальній ізоляції індивіда;
- усвідомлення шкоди спільноті, до якої належить жертва, або її системі підтримки;
- масовий характер лиха;
- неефективність рятувальних робіт;
- неможливість отримати необхідну інформацію;

- наявність вторинних психотравмуючих чинників;
- незворотність змін і втрата надії на відновлення втраченого;
- труднощі морального вибору за необхідності приймати важливі рішення;
- те, як людина ретроспективно оцінює свою поведінку під час події;
- втрата своєї соціальної ролі та статусу;
- стигматизація, яка може виникнути у жертви насильства;
- руйнування звичної соціальної обстановки, яке змушує жертву адаптуватися до нової ситуації;
- руйнування структур, призначених для захисту і порятунку людей;
- порушення процесу послуг, які зазвичай надавала спільнота (наприклад, забезпечення електроенергією, водопостачання, транспорт, засоби комунікації, поховання померлих, тощо).

У процесі усвідомлення того, що сталося, більш травматичними подіями для індивіда є ті, які:

- сталися за свідомим наміром (наприклад, військовий напад, насильство) - вони викликають почуття гніву і втрату довіри до людей;
- сталися через чийось помилку (наприклад, техногенні катастрофи, медичні помилки, помилка командування) - така подія викликає сильне почуття гіркоти при думці, що її можна було б уникнути. Зникає довіра до компетенції інших людей, зокрема керівних осіб і професіоналів, що стає одним із чинників, які посилюють надалі посттравматичну тривожність[39, с.23];
- мають фізичні наслідки - це не тільки є додатковим стресогенним фактором, а й постійно нагадує людині про пережиту травматичну подію;
- не забезпечують підтримки з боку інших людей або негативні реакції оточуючих, медичного персоналу та працівників соціальної сфери на проблеми людини, яка пережила травму (наприклад, заперечення самого факту травми, заперечення зв'язку між травмою і стражданнями, звинувачення жертви, відмова надати допомогу);
- водночас вторинна травматизація може бути пов'язана з гіперопікою потерпілого, яка відгороджує його від зовнішнього світу і повсякденного життя;

- передбачають необхідність давати свідчення і виступати в суді - це змушує людину згадувати у всіх подробицях травматичний епізод. До того ж основний принцип кримінального судочинства полягає в тому, що особу вважають невинуватою, доки її вину у скоєному злочині не буде доведено. Для жертви це є додатковим травматичним фактором, посилюючи почуття несправедливості того, що сталося з нею;

- пробуджують почуття провини - аналізуючи те, що трапилося, людина завжди знаходить щось, що вона могла б зробити інакше. Існує також так звана "провина того, хто вижив", коли людина відчуває себе винною в тому, що вона залишилася живою, а інші загинули; той, хто вижив, відчуває тягар нестерпної відповідальності[51].

Суб'єктивний психологічний вплив травматичної події також пов'язаний з тим, наскільки ця подія порушує базисні переконання людини про світ і про саму себе, які в психології часто називають «базовими ілюзіями». Ці ілюзії допомагають людині захищати себе від почуття тривоги з приводу можливих небезпек:

- Ілюзія власного безсмертя («Заперечення смерті») - зазвичай до переживання травми людина на підсвідомому рівні не вірить, що вона колись повинна буде померти. Переживання загрози для свого життя може кардинально змінити уявлення людини про навколишній світ, він починає здаватися хаотичним, непередбачуваним і небезпечним.
- Віра у справедливий світ - людина підсвідомо вірить, що все, що відбувається у світі, розумно, впорядковано та справедливо («кожен отримує те, на що заслуговує»). Травма повністю руйнує цю віру, і в людини постійно виникають болісні думки про несправедливість того, що з нею сталося, або нав'язливі запитання про те, у чому була її провина і чому саме з нею це сталося.
- Ілюзія власної непогрішності - людина від початку вважає себе сильною і здатною завжди діяти правильно. Переживши травму, вона втрачає самоповагу і дорікає собі в тому, що вона не зуміла поводитися так, як це було необхідно.

Людина, яка страждає на ПТСР, поступово починає використовувати різні свідомі та підсвідомі стратегії подолання (копінгові стратегії) для зменшення

інтенсивності посттравматичних симптомів. З усіх цих стратегій лише поведінка, спрямована на розв'язання проблеми, є адаптативною. Усі інші нижче перелічені стратегії лише погіршують ситуацію хворого та призводять до появи нових симптомів:

- Регресія - повернення до дитячих форм поведінки з перекладанням відповідальності на інших людей. Деякі різновиди алкоголізму та наркозалежностей належать до цього типу реакції на труднощі.

- Пасивність, заснована на переконанні, що будь-які спроби розв'язати проблему марні. Цей тип реакції характерний для людей депресивного або тривожно-недовірливого типу.

- Афективні реакції - найчастіше це спалахи гніву, іноді з проявами агресії[62].

- Спроби контролювати симптоми ПТСР. В основі цієї стратегії лежить переконання пацієнта, що, якщо він допустить у свідомість думки та емоції з приводу травми, він може, наприклад, збожеволіти, стати агресивним або захворіти фізично. Як приклад такої стратегії можна навести заперечення проблеми або уникнення зі спробами не думати про все, що пов'язано з травмою. Але результат виявляється парадоксальним: небажані спогади про подію починають виникати набагато частіше. Іноді пацієнт намагається відволіктися від думок про травму, постійно займаючись чим-небудь. Однак такі стратегії не дають змоги пацієнту детально відновити й осмислити травматичну подію, а потім пов'язати її з іншими автобіографічними спогадами. Вони також заважають пацієнтові усвідомити помилковість своїх страхів (наприклад, упевненості: «Якщо я буду думати про те, що трапалося, то я збожеволю»). До того ж спроби тримати під контролем свої емоції призводять до стану емоційного оніміння: людина втрачає здатність відчувати позитивні емоції.

- Поведінка, тісно пов'язана з переконанням, що травматична подія знову станеться, якщо не вжити заходів щодо забезпечення безпеки. Роздумуючи про те, що необхідно зробити, щоб знову не наразитися на небезпеку, людина постійно розмірковує про всі деталі травматичної події. Усе це може в крайньому варіанті набути форми нав'язливості.

- Постійні роздуми про відновлення справедливості та помсту. Ця стратегія підтримує постійний негативний емоційний фон і фіксацію на найнегативніших аспектах травмувальної події. До того ж вона підтверджує песимістичну глобальну оцінку наслідків травми («те, що трапилося, зруйнувало моє життя назавжди»).

- Приймання алкоголю і медикаментів для зняття депресивно-тривожних симптомів. Ця стратегія може підкріпити переконання пацієнта, що, якщо він перестане контролювати свій емоційний стан подібними способами, це може призвести його до нервового зриву.

- Уникнення багатьох раніше улюблених видів діяльності або спілкування з друзями, щоб уникнути стресу, нерозуміння або осуду. Ця стратегія не дає змоги відбутися бажаним змінам у песимістичних переконаннях, як-от «люди засудять мене, якщо дізнаються, що зі мною сталося, або вважатимуть мене слабким, бо я не можу впоратися з моїми емоціями», або «якщо я зазнаю стресу, в мене може трапитися серцевий напад...».

Травматичні спогади характеризуються тим, що вони не доступні для навмисного пригадування і не інтегровані в матрицю автобіографічної пам'яті. Процес нарації можна розглядати як основний засіб відновлення почуття самозв'язності після травматичного досвіду. Формально правильні наративи характеризуються трьома функціями: орієнтацією, референцією та оцінкою. Через так звані «розмови про пам'ять» з соціокультурно компетентними партнерами люди вчаться реконструювати спогади та репрезентувати досвід за допомогою наративу. Таким чином, можна припустити, що наративи є основним інгредієнтом автобіографічної пам'яті. Процес відновлення відчуття цілісності після травми залежить від здатності до зв'язної розповіді. Остання часто неможлива у випадку травматичного досвіду [55].

Механізм запису травматичної інформації в пам'ять значно відрізняється від такого при звичайних подіях. У цьому випадку відбуваються значні порушення в нормальній схемі обробки мозком вхідної інформації. Схема опрацювання мозком будь-якої вхідної інформації (звичайної або пов'язаної з небезпекою) загалом має такий вигляд:

- Інформацію від органів чуття (образи, звуки, запахи, відчуття, смак), що надходить до мозку, насамперед обробляє таламус, який відіграє роль "воротаря" - він спрямовує інформацію, що надходить, у потрібну зону мозку.

- Мигдалеподібне тіло є свого роду «митником», воно розпізнає, чи відповідає ця інформація будь-якій небезпеці для індивіда. Для того щоб розпізнавати небезпеку, мигдалеподібне тіло зберігає спогади про пережиті раніше небезпечні ситуації. Завдяки цьому мигдалеподібне тіло може порівняти нову інформацію з минулим досвідом про небезпеки. Якщо мигдалеподібне тіло виявляє схожість із колишнім негативним досвідом, воно негайно активує захисні реакції організму (такі, як боротьба, втеча, завмирання, підпорядкування або дисоціація). При цьому в організмі запускаються гормональні механізми стресу. Одночасно мигдалеподібне тіло запам'ятовує все, що в цей момент пов'язано з небезпекою, а також захисну реакцію організму, яка мала місце в момент події. Якщо реакція забезпечила виживання (навіть ціною важкого стресу для індивіда), надалі вона відтворюватиметься в ситуаціях, що нагадують травму. Таким чином, мигдалеподібне тіло відповідає за утворення захисних умовних рефлексів на небезпеку.

- Мигдалеподібне тіло також передає сигнал гіпокампу, який у цій схемі відіграє роль «адміністратора». Він записує інформацію, що надходить, супроводжуючи її «етикеткою» з позначенням місця і часу, коли подія мала місце. Гіпокамп порівнює інформацію, отриману від мигдалеподібного тіла, з уже відомою інформацією про минулі події. Якщо в результаті порівняння з'ясовується, що нова ситуація не становить небезпеки, гіпокамп знижує активність мигдалеподібного тіла і деактивує захисну реакцію, яка була активована мигдалеподібним тілом. При цьому гіпокамп зберігає спогад про поточну подію в так званій автобіографічній пам'яті. Надалі ці спогади сприйматимуться як такі, що мали місце в минулому, і через це активація спогадів не спричинятиме страху та захисних реакцій у теперішньому. Якщо ж гіпокамп не може виключити небезпеку, він активує зони мозку, які зможуть брати участь у здійсненні захисної реакції. При цьому порушується процес запису гіпокампом спогаду в автобіографічну пам'ять.

- Нарешті, префронтальна кора відповідає за усвідомлене сприйняття та усвідомлену реакцію на небезпеку. Вона може більш розумно оцінити ситуацію, вибрати оптимальну реакцію на неї, а також зберегти спогад в більш усвідомленій формі[67, с. 40-49].

У травматичній ситуації гіпокамп і кора лобових часток переповнені вхідною інформацією, яку необхідно обробити дуже швидко для прийняття рішення. До того ж вони не можуть нормально функціонувати через інтенсивну стресову реакцію. Часто в момент травми робота кори головного мозку настільки дезорганізована, що індивід не може ясно мислити. У результаті спогад від травмувальної ситуації залишиться записаним у мигдалеподібному тілі без вказівки, де й коли подія відбулася (як було сказано вище, прив'язка спогаду до часу та місця є роллю гіпокампа), і без його осмислення (що в разі нормального спогаду виконується на рівні кори лобових часток мозку). У результаті надалі реактивація травматичного спогаду сприйматиметься як щось, що відбувається «тут і зараз». Усе, що хоча б віддалено нагадує подію (тригер), буде автоматично (на рівні умовного рефлексу) викликати негайну захисну реакцію всього організму без осмислення на рівні свідомості того, що відбувається, і своєї реакції на неї.

Мигдалеподібне тіло дуже чутливе до найменших сигналів потенційної небезпеки і має тенденцію до перебільшено сильної реакції на них, оскільки така реакція забезпечує найкращі шанси для виживання. Як наслідок, якщо нова інформація хоча б віддалено нагадує щось, пов'язане з небезпекою в минулому, то нова інформація відіграватиме роль тригера для активації захисних реакцій, часто з переживанням неприємних тілесних відчуттів, випробуваних у минулому в момент небезпеки. Через це інформація, що зберігається в мигдалеподібному тілі, тісно пов'язана з так званою тілесною пам'яттю. У результаті реакція мигдалеподібного тіла на небезпеку буде автоматичною, неусвідомленою і дуже швидкою.

Лінгвістичні характеристики наративів про травму пов'язані з розвитком і тяжкістю посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Однак залишається незрозумілим, чи існують лінгвістичні маркери ПТСР поза межами наративів про травму. В дослідженні [62] використовувалися неоднозначні візуальні підказки для

отримання спонтанних наративів від осіб, які зазнали травми з ПТСР і без ПТСР. Особи з ПТСР використовували більше займенників однини та слів, пов'язаних зі смертю, і менше займенників множини. У групі з ПТСР підвищена вираженість симптомів повторного переживання була пов'язана з більшим використанням займенників однини і меншим використанням когнітивних слів; підвищена вираженість симптомів уникнення була пов'язана з меншим використанням слів, пов'язаних зі смертю; і підвищена вираженість симптомів гіперзбудження була пов'язана з меншою частотою використання слів, пов'язаних з тривогою. Використання мови є сильним предиктором психопатології ПТСР, і розширюють доказову базу, включаючи лінгвістичні характеристики наративів, не пов'язаних з травмою.

Дослідження показали, що травматичний спогад пов'язаний з високим рівнем адреналіну в крові в момент травми. Як уже було зазначено, з цієї причини знижується активність гіпокампа і таламуса, які в нормі відповідають за інтеграцію в пам'яті вхідної інформації. У результаті травматичні спогади організовані в пам'яті не так, як звичайні спогади. У них бракує логіки і структури, вони складаються з не пов'язаних між собою фрагментів (звуки, відчуття, зорові образи окремих частин об'єктів). З цієї причини пацієнту важко висловити словами те, що він пережив. Йому також складно організувати в зв'язну розповідь свої спогади про подію. При цьому фрагментарні спогади про травматичну подію будуть більш чіткими і ясними, ніж звичайні спогади. Крім того, звичайні спогади з плином часу втрачають ясність, деформуються і врешті-решт забуваються, а травматичні спогади залишаються чіткими і незмінними навіть через багато років після події. Однак якщо в момент травми рівень адреналіну в крові дуже високий, то процес запам'ятовування порушується, і в пам'яті не залишається свідомих спогадів про те, що сталося. Крім того, в нормі подія записується в автобіографічну пам'ять мозку у формі структурованої в часі послідовності епізодів, причому ця послідовність має фінал (момент, коли загроза зникла). У разі травми цей процес порушений, і травматичний спогад не сприймається як подія, що мала місце в минулому і до нинішнього часу вже завершилася.

При спробі розповісти про травматичний спогад індивід нездатний скоротити свою розповідь, виділивши головне. До того ж переказ звичайного спогаду зазвичай має комунікативну мету, і індивід здатний змінити свою розповідь залежно від своєї мети (наприклад, отримати допомогу) і контексту спілкування. Під час переказу травматичних спогадів індивід не може модифікувати свій монолог відповідно до своїх потреб і конкретної ситуації.

В одному з досліджень було показано, що під час запису в пам'ять звичайного або травматичного спогаду мозок використовує різні типи кіназ. В експериментах на тваринах дослідники блокували кіназу, що бере участь у записі в пам'ять травматичного спогаду, і у тварини не виникло посттравматичних симптомів.

Реактивація травматичних спогадів. Якщо надалі травматичний спогад пробуджується під впливом тригера, то відбувається активація лімбічної системи мозку і мозкового стовбура (тих частин мозку, які пов'язані з емоційними реакціями на небезпеку). Це призводить до стану нервового збудження, м'язової активації та виділення гормонів стресу. При цьому зменшується активація лобових часток мозку, які відповідають за самоконтроль. Також знижується активність зон мозку, які відповідають за локалізацію подій минулого в часі та просторі, і пацієнту здається, що травматична подія відбувається тут і зараз. Може підвищуватися активність підкіркових структур, що відповідають за підготовку до рухової реакції, наче індивід неусвідомлено готується здійснити рух, який він не зміг виконати або не зміг завершити в момент травми (наприклад, мимоволі напружуються м'язи, що відповідають за самозахист). Може виникнути напруга в горлі, що відповідає бажанню закричати або сказати щось. Це призводить до того, що в індивіда спостерігаються неадекватні або надмірні захисні реакції на незначні стресори повсякденного життя або на тригери, пов'язані з травмою. У разі дисоціації в індивіда можуть співіснувати «субособистості» із взаємовиключними руховими захисними реакціями. У результаті в один і той самий момент часу деякі групи м'язів можуть активуватися для самозахисту, а інші - для втечі; водночас із цим деякі групи м'язів можуть стати спазмованими (реакція завмирання), а інші м'язи втрачають тонус і стають млявими (реакція підпорядкування агресору).

Також знижується активність центру Брока, що в нормі дає змогу висловити свої емоції в словесній формі. Одночасно під час активації спогаду підвищується активність ядерної зони зорового аналізатора (19-та зона цитоархітектонічних полів Бродмана), яка в нормі відповідає за сприйняття образів, які надходять до мозку із зовнішнього світу вперше. У нормі зорова інформація, що надходить у цю зону, дуже швидко переспрямовується в інші зони мозку, які інтерпретують її і пов'язують її з контекстом події. У разі травми ця зона залишається активною, ніби мозок знову бачить травматичну подію в зовнішньому світі. Також знижується активність лівої півкулі мозку що відповідає за логічне сприйняття, і підвищується активність правої півкулі, пов'язаної з емоційним сприйняттям. Нарешті, для посттравматичних спогадів характерно те, що якщо тригер активував окремий фрагмент спогаду, то слідом за ним негайно активуються всі елементи спогаду про травму [52].

Когнітивні теорії посттравматичного стресового розладу (ПТСР) припускають, що розповіді про травму, в яких більше використовуються соматосенсорні, перцептивні слова та слова, пов'язані з негативними емоціями, можуть бути індикаторами підвищеного ризику розвитку симптомів ПТСР. Пережиті події геноциду були закодовані на основі свідчень про геноцид, а типи слів, використаних у свідченнях, були проаналізовані за допомогою програми Linguistic Inquiry and Word Count . Кореляції Пірсона та аналіз шляхів оцінювали взаємозв'язки між змінними. Після врахування подій геноциду, дотик позитивно прогнозував уникнення, а сум негативно прогнозував гіперзбудження. Чуттєві описи травматичного досвіду в наративах травми можуть свідчити про вищий ризик виникнення проблем із психічним здоров'ям, тоді як вираження смутку може вказувати на емоційну переробку і краще психічне здоров'я. Аналіз свідчень про геноцид може допомогти виявити осіб, які пережили геноцид і мають найвищий ризик розвитку симптомів ПТСР, навіть серед групи тих, хто, ймовірно, зазнав найтяжчого досвіду геноциду [61] .

Згідно з результатами іншого дослідження [83], дорослі, у віці від 20 до 99 років, розповідали наративи про нейтральні, позитивні та найгірші травматичні події; вони також заповнили опитувальники щодо психічного здоров'я. Як і в попередніх

дослідженнях, розповіді про травму були довшими і містили більше соматосенсорних і негативних тілесних деталей. Нещодавня травма була пов'язана з більшою кількістю соматосенсорних деталей. Довші розповіді про травму були пов'язані з кращою психологічною адаптацією, тоді як негативний тілесний досвід був пов'язаний з гіршою психологічною адаптацією та більшою кількістю симптомів посттравматичного стресу. Результати дослідження надають певну підтримку унікальним характеристикам наративів про травму, що вказують на психологічну адаптацію серед дорослих [61].

Описи психологічних розладів унаслідок травм існують у літературі з найдавніших часів, наприклад в історії Гільгамеша, в Іліаді та в Сазі про Гіслі. Шекспір у своїх трагедіях згадував про симптоми, пов'язані з психологічними травмами. Йоганн Вольфганг фон Гете, свідок бою при Вальмі, у своїх мемуарах описав симптоми деперсоналізації та дереалізації, що виникли в нього внаслідок цієї події. У 1865 році Чарльз Діккенс опинився жертвою залізничної катастрофи в Стейплхерсті. Діккенс проявив присутність духу і надавав допомогу іншим постраждалим. Проте після події в письменника розвинулися посттравматичні симптоми, які не зникли до самої його смерті, що сталася через п'ять років, у річницю катастрофи. Еріх Марія Ремарк описав посттравматичні симптоми в романі «На Західному фронті без змін».

Дослідники припускають, що в романі «Володар перснів» Джона Рональда Руела Толкіна головний герой, Фродо, після повернення з Мордору має явні ознаки ПТСР (депресивний стан, флешбеки, хворобливі відчуття в рані, що давно загоїлася, погляд, наче герой бачить щось «далеко звідси», тривожність навіть у безпечних домашніх умовах, відчуття «порожнечі й темряви всередині», нездатність повернутися до колишнього способу життя, відчуття необоротної зміни власної особистості, відчуття своєї чужості щодо навколишнього світу, причому симптоми стають дуже інтенсивними щороку на річницю травми або під час відвідування місць, що нагадують про події). Можливо, у цьому відбився особистий досвід письменника, одного з представників «загубленого покоління», який міг пережити «снарядний шок» та інші травмувальні події під час Першої світової війни. Толкін описує стан

Фродо як «невиліковний», і справді на момент написання роману не існувало ефективних методів для лікування ПТСР.

У романі «Бійня номер п'ять, або Хрестовий похід дітей» Курта Воннегута реальні події розглядаються крізь призму ПТСР у героя - ветерана війни.

Важкі психологічні наслідки війни у В'єтнамі стали одним із чинників, що сформували покоління американських режисерів «Нового Голлівуду». До 1980-х років в американському кінематографі вже було знято кілька десятків знакових фільмів про «в'єтнамський синдром».

Дослідження посттравматичного стресового розладу (ПТСР) зосереджені на тому, як люди конструюють та інтегрують свої спогади про травматичні події з іншими автобіографічними спогадами (наприклад, спогадами про «день мого весілля» або «мій випускний іспит»). Згідно з когнітивними теоріями ПТСР, поява психологічних симптомів залежить від того, наскільки успішно травматична репрезентація була асимільована та узгоджена з попередньою автобіографічною інформацією або з основними припущеннями чи попередніми схемами про світ і про себе [71]. Тому деякі автори припускають, що травматичні спогади залишаються відокремленими від інших автобіографічних спогадів. Ґрунтуючись на цьому підході, можна стверджувати, що спеціальні механізми, такі як перитравматична дисоціація, задіяні у спогадах про травму, що призводить до збоїв в обробці [85].

Фоа і Ріггс (1993) пояснюють, що сильна тривога під час кодування може призвести до дезорганізації спогадів, які не можуть бути легко відновити. З нейроанатомічної точки зору, збої у функціонуванні таких структур, як гіпокамп і лобова частка можуть бути причетні до змін декларативної пам'яті. З іншого боку, відчуття переживання або спогади є загальною рисою пам'яті при ПТСР. Флешбеки - це мимовільні спогади які викликаються перцептивними сигналами і в яких домінують яскраві сенсорні деталі. Теоретичні моделі ПТСР намагаються пояснити взаємозв'язок між довільними та мимовільними спогадами. Брюїн та ін. (1996) розрізняють дві системи пам'яті, які працюють паралельно: (а) вербально доступну пам'ять та (б) систему ситуативно доступної пам'яті(оперативну пам'ять). Перша складається з довільних спогадів, які інтегровані з іншими автобіографічними

спогадами, тоді як система SAM містить невербальну інформацію без часового контексту, доступ до якої є автоматичним. Таким чином, передчасне гальмування емоційної обробки може відбуватися при ПТСР, що призводить до посиленого кодування SAM та зменшення кодування VAM. Елерс і Кларк (2000) дійшли висновку, що обробка під час травми може бути переважно керованою даними (або знизу вгору), а не концептуальною (зверху вниз). Обробка даних призводить до поганих і фрагментарних спогадів в яких переважають чуттєві враження. Через ізольованість спогадів про травму, нездатність встановити самореферентну перспективу (тобто перспективу від першої особи) та часової безперервності (тобто впорядкування подій у минулому контексті) є звичайним явищем при ПТСР.

Оскільки неможливо відтворити травматичні умови в лабораторних умовах, нарративні дослідження використовуються як основний варіант доступу до змісту спогадів. О'Керні та Перротт (2006) здійснили огляд досліджень, опублікованих з 1995 по 2004 рік, які зосереджувалися на характеру нарративів про травму при ПТСР з використанням або лінгвістичних індексів, або самооцінки. Результати були класифіковані на основі того, чи вони несли інформацію про

- а) сенсорну/перцептивну та емоційну мову або концептуальні/когнітивні слова (тобто слова, що вказують на причинно-наслідкове та проникливе мислення);
- б) дезорганізацію нарративу або його фрагментацію;
- в) деструктивний часовий контекст;
- д) характер посилань на себе.

Ці автори виявили, що в травматичних нарративах домінують сенсорні/перцептивні/емоційні деталі.

Сенсорні аспекти були особливо поширені в осіб із сильною дисоціацією, а також в описах спалахів флешбеків. З часом людина повинна побудувати послідовну розповідь, яка пояснює, що з нею сталося. У зв'язку з цим, передбачається, що суб'єкти ПТСР будуватимуть коротші розповіді про травму, оскільки може відбуватися несвідоме придушення, яке перешкоджає явним асоціаціям у пам'яті [85]. Фоа та ін. (1995) додали, що лікування може призвести до створення довших

розповідей про подію, що, можливо, відображає зменшення тривожності пацієнта разом з підвищеною здатністю брати участь у переробці травми. Тим не менш, О'Керні та Перротт (2006) зауважили, що не всі когнітивні гіпотези мають достатню підтримку. Хоча докази свідчать про те, що травматичні наративи пацієнтів з ПТСР є дезорганізованими, а в наративах після лікування збільшується кількість організованих думок, обмеження і суперечності в дослідженнях не дозволили зробити остаточних висновків. Аналогічно, деякі дослідження вказують на те, що наративи про травму, як правило, демонструють порушення в часі подій, високий рівень теперішнього часу або спонтанних переходів від минулого до теперішнього. Щодо характеру самоперспективи, лише Клейн і Янофф-Бульман (1996) досліджували це питання за допомогою лінгвістичних методів. Вони виявили недостатнє використання займенників від першої особи в розповідях жертв насильства над дітьми тенденцію підкреслювати інших осіб, а не себе у власній історії. Фрагментація часто визначалася як функція кількості повторів, незакінчених висловлювань та мовних заповнювачів у звіті, відповідно до моделі Фоа та ін. (1995). О'Керні та Перротт (2006) виділили два виміри фрагментації - когезію (зв'язаність) та когерентність (концептуальну організацію) - і наголосили на необхідності враховувати цю відмінність у майбутньому. Спогади про травму залежать від особливих механізмів, виявивши відмінності між наративами про травму наративів про травму та наративів про інші події при ПТСР та у пацієнтів без ПТСР (тобто, наративи про травму при ПТСР матимуть більшу фрагментарність, довжину та велику кількість чуттєвих деталей та емоцій, а також зміни у часовому відчутті оповідача та відчуття себе). Наративна дезорганізація/фрагментація. Джонс, Харві та Брюїн (2007) попросили 131 людину, яка пережила дорожньо-транспортну пригоду (деякі з них мали черепно-мозкову травму [ЧМТ]), які страждали від гострого стресового розладу або ПТСР, розповісти про день аварії, дотримуючись інструкцій Фоа та ін. . Чотири конструкти дезорганізації оцінювалися а) повтори, б) непослідовні фрагменти, в) вираження плутанини (невпевненості щодо пам'яті) та (г) глобальна зв'язність (також звана глобальною організацією) звіту (за 10-бальною шкалою від 0 (надзвичайно зв'язний) до 10 надзвичайно незв'язний). Регресійний аналіз показав,

що повтори, непослідовні фрагменти та зв'язність через 1 тиждень прогнозують тяжкість ПТСР через 3 місяці після події. Додатковий аналіз показав, що найбільший вплив на результати мали непослідовні фрагменти і повторення. Більш організовані думки були пов'язані з меншою кількістю симптомів ПТСР через 4 місяці після травми. На противагу цьому, незв'язність не прогнозувала ПТСР, хоча і передбачала розвиток депресивних симптомів. Використовуючи ті ж самі показники, Елерс, Мезі та Кларк (2007) оцінили дезорганізацію у 105 ув'язнених, які скоїли насильницькі злочини. Сорок шість відсотків з них повідомили про тривожні нав'язливі спогади. Учасники з нав'язливими спогадами продемонстрували більшу дезорганізацію наративів про напад ніж у групі без нав'язливих спогадів, що було проіндексовано за показниками рівня виразності висловлювань та глобальним рейтингом зв'язності. Вплив таких змінних, як вербальний інтелект, контролювався. На рівні висловлювання, рівні вимови, розповіді про травму також мали тенденцію бути більш дезорганізованими при ПТСР. Однак, не було відмінностей між групами в їхніх неавтобіографічних спогадах (вільне пригадування трьох історій, розроблених для цього завдання). Далі, група з ПТСР оцінила свої спогади як більш дезорганізовані, ніж група без ПТСР. У наступному експерименті Єлінек та ін. (2010) додали, що кількість незакінчених думок збільшилася, коли група з ПТСР описувала найгірший момент травми. Hageaars, van Minnen і Hoogduin порівняли дезорганізацію в розповідях про травму пацієнтів з ПТСР зі спогадами, пов'язаними з панікою у пацієнтів з тривожним розладом. Дані показали, що фрагментація також була присутня в панічних спогадах, без значущих відмінностей між двома групами.

Всупереч гіпотезі про фрагментацію, Bennett і Wells (2010) виявили, що дезорганізація (на рівні висловлювання) не пояснює різницю в симптомах ПТСР. Процеси румінації відігравали більш важливу роль, опосередковуючи зв'язок між переконаннями щодо пам'яті про травму та нав'язливими симптомами. Крім того, Рубін (2011) не виявив зв'язку між трьома показниками наративної незв'язності (розуміння як глобальною зв'язністю; власною оцінкою зв'язності учасником; і зв'язність як контекст, темпоральна впорядкованість і тематичні показники) та ПТСР. Також не було виявлено відмінностей у зв'язності між травматичними і

нетравматичними наративами. Хоча наративи осіб з ПТСР були більш дезорганізованими, засоби для глобальної дезорганізації були незначними.

О'Керні та ін. (2011) показали зв'язок між низьким використанням причинно-наслідкових зв'язків у спогадах та уникненням, пов'язаним з травмою, причому цей зв'язок не спостерігався при розгляді загальних симптомів ПТСР. Єдиним показником дезорганізації, яка корелювала із загальною тяжкістю симптомів, був показник, наданий самим суб'єктом на інструменту для самозвіту.

Іншим способом Фолмер Грінхоут, Сан, Баннелл і Ліндбо отримали фактор наративної структури, який включав індекси контексту і хронології, які зазвичай визначають зв'язність наративу, а також місце події. Хоча наративна структура була обернено пов'язана як з депресією, так і з ПТСР, інші наративні аспекти, такі як посилення на позитивний вплив події, забезпечили найкращий прогноз щодо психологічної адаптації. Загалом, коли учасники описували травматичні події, спостерігалася тенденція до довших звітів, порівняно з іншими життєвими подіями [65]. Довжина наративу з часом зменшується. Бодро зазначає, що довші розповіді про травму серед дорослих, які проживають у громаді, були пов'язані з кращою адаптацією (нижчими показниками дистресу). Порівняння довжини наративу одноразових травм з повторними у жертв насильства, Фрір, Вітт-Вуслі та Sprang (2010) не виявили значущих відмінностей. Аналогічно, не було відмінностей між розповідями про травми, пережиті у дитинстві та в дорослому віці. Дослідження показують значні відмінності в довжині між травматичними та нетравматичними наративами. Так, довгі розповіді про травму можуть відображати потребу людини детально розповісти про те, що сталося, що сприятиме позитивній адаптації. Всупереч цьому, згідно з результатами Ліндблома і Грея, короткі наративи можуть вказувати на механізми уникнення, пов'язані з розвитком ПТСР.

Емоційні та сенсорні/перцептивні аспекти. Використовуючи LIWC, Ід, Джонсен і Саус (2005) виявили, що негативні емоційні вираження пояснювали частину розбіжностей у посттравматичних симптомах на 2-3 тижні (6 - 8%) і в симптомах дистресу через 4 місяці (11%) після травми. Позитивні емоційні прояви були пов'язані з кращою адаптацією. Бак оцінював ступінь, до якого наративні

одиниці мовлення були перцептивними або концептуальними репрезентаціями, зазначивши, що перші передбачали ПТСР і депресивні симптоми через 4 місяці. Аналогічно, результати, отримані Jones і Beaudreau, вказують на те, що більша кількість сенсорних/перцептивних слів в розповідях про травму була пов'язана з ПТСР. Наративи про травму містили більше сенсорних слів ніж позитивних і нейтральних, а наративи з більшою кількістю тілесних станів і посилянь на симптоми були пов'язані з гіршою адаптацією і симптомами ПТСР [65] Особи з ПТСР включали більше дисоціативного змісту в свої наративи як одразу після події, так і через 3 місяці. Jelinek та ін. (2010) спостерігали менше когнітивних слів у групі з ПТСР, ніж у групі без ПТСР. Freer та ін. (2010) виявили, що емоційний тон (ступінь, до якого учасник використовував емоції, щоб зробити оціночний висновок або позначити значення) підвищується в розповідях про хронічні травми та травм, які були пережиті на ранніх стадіях розвитку. Ліндблом і Грей (2010) стверджують, що жертви навмисних травм частіше, ніж жертви випадкових травм, забувають про деталі. Крім того, жінки були більш схильні, ніж чоловіки до включення емоційних деталей у свої розповіді. Д'Андреа та ін. (2012) проаналізували за допомогою емоційний зміст наративів про теракти. На відміну від попередніх досліджень, автори помітили, що використання невеликої кількості слів, пов'язаних з тривогою, було пов'язане з симптомами ПТСР і що використання багатьох когнітивних слів було пов'язане з симптомами гіперактивності через 5 місяців після подій. Важливо відзначити, що релігійні слова також були пов'язані з гіршою адаптацією. Також зосереджуючись на спогадах про 11 вересня, Декель і Бонанно (2013) проаналізували послідовність наративу (як зміни у змісті між розповідями однієї і тієї ж особи у двох різних часових точках) у осіб, які пережили трагедію. Результати показали різні моделі еволюції: використання стандартизованих опитувальників, стійкі або здорові люди, як правило, створювали більш м'які спогади про суб'єктивні аспекти травми (наприклад, про сприйняту небезпеку) з часом, тоді як більша послідовність (тобто менша кількість змін) спостерігалася в групі з хронічним ПТСР.

Наративи групи з хронічним ПТСР включали більше слів, пов'язаних зі смертю. Роль, яку відіграють когнітивні слова, потребує більшого пояснення, оскільки деякі

дослідження показали, що вони пов'язані з ПТСР, а інші - з кращою адаптацією. Згідно з прогнозами когнітивної теорії, ці слова відображають процес конструювання та раціоналізації теорії, що свідчить про намагання осмислити те, що сталося, та інтегрувати його з рештою автобіографічних спогадів. Таким чином, хоча результати були суперечливими, деякі досліджень, переглянутих у 2006 році, виявили зв'язок між використанням причинно-наслідкових слів або слів-інсайтів і кращою працездатністю. D'Andrea додає, що використання когнітивних слів може свідчити про процеси мислення і безрезультатні спроби асимілювати те, що сталося. Термін «нарративна психологія» ввів американський когнітивний психолог і педагог Джером Брунер. Його та судового психолога Теодора Сарбіна по праву можна вважати засновниками цього гуманістичного напрямку.

Згідно з теорією Брунера, життя - це низка нарративів і суб'єктивних сприйнятів тих чи інших історій, а метою нарративу є суб'єктивізація світу. Т. Сарбін вважає, що нарративи поєднують факти та вигадки, які визначають досвід конкретної людини.

Суть нарративного методу в психології полягає у виявленні особистості та її глибинних проблем і страхів через аналіз її розповідей про себе та своє життя. Нарративи нерозривно пов'язані з суспільством і культурним контекстом, оскільки формуються в них. Нарративи в психології мають два практичних значення для особистості: по-перше, вони відкривають можливості для самовизначення та самоусвідомлення через створення, розуміння та розповідь різних історій, а по-друге, вони є способом презентувати себе через таку розповідь про себе. Нарративний підхід також використовується в психотерапії. Його розробили австралійський психолог Майкл Вайт та новозеландський психотерапевт Девід Епстон. Його суть полягає у створенні навколо терапевта (клієнта) певних умов, підґрунтя для створення власної історії, залучення певних людей та здійснення певних дій. І хоча нарративна психологія вважається більше теоретичною галуззю, нарративний підхід вже використовується в психотерапії. Тому очевидно, що нарративна концепція успішно застосовується практично в кожній галузі, яка вивчає природу людини. Теоретична

основа наративної психології ґрунтується на припущенні, що історії є центральною особливістю людського досвіду, яка формує та виражає наше «Я».

Широкий рух, який по-різному називають дискурсивним, культурним або лінгвістичним поворотом у соціальних науках, прийшов у психологію в середині та наприкінці 1980-х років і продовжує активно розвиватися донині. Фундаментальною перспективою, що виникла в результаті цього повороту, стало сприйняття наративу як вирішального чинника в розумінні людської поведінки та психологічного функціонування. Вінсент Геверн припустив, що "занепокоєння наративом можна широко розуміти як інтерес до того, як люди використовують історію та схожі на історію дискурси чи конструкції як основну стратегію для досягнення чотирьох основних цілей:

- 1) тлумачення значення свого поточного досвіду,
- 2) передбачення того, як діятимуть свідомі агенти в майбутньому,
- 3) ведення переговорів про соціальні світи та (4) встановлення особистої ідентичності для себе та інших.

Основа наративної перспективи загалом лежить у тих операціях, за допомогою яких часові події схематизуються, тобто пов'язуються у векторні причинно-наслідкові послідовності шляхом прив'язки таких подій до дій інтенціональних агентів. Вивчення наративу проникло в багато традиційних субдисциплін, які визначають психологію, включаючи теорію особистості, психологію розвитку, соціальну та культурну психологію, психолінгвістику, клінічну психологію та психологію здоров'я, а також психологію жінок, етнічних, сексуальних та меншинних груп. Останнім часом проблеми наративу пов'язані як з еволюційною теорією, так і з фундаментальними біологічними та нейронауковими дослідженнями. Через розмаїття своїх проблем наративно налаштовані психологи виступають за нові й альтернативні форми дослідницької методології, що доповнюють традиційні експериментальні підходи. До них належать різноманітні якісні підходи, зокрема аналіз дискурсу та розмов, а також психо-біографічні методи, які можуть бути незнайомими для традиційно підготовлених кількісних психологів. Тим не менш,

інновації в якісних методологіях все частіше знаходять широке визнання і застосування серед соціальних науковців, в тому числі і в психології.

Наративна психологія спирається на широкі міждисциплінарні та наукові основи, які поширюються на гуманітарні, соціальні та природничі науки. Психологи, які походять з більш традиційних сфер психологічних досліджень, стикаються зі значними перешкодами при переході до наративних підходів: існує безліч областей знань, які стосуються наративу, але можуть бути їм абсолютно незнайомі. Щонайменше три основні сфери, які наративні психологи можуть дослідити, щоб краще зрозуміти цю перспективу, включають :

- 1) роботу, виконану в гуманітарних науках теоретиками наративу в літературі та критиці;
- 2) Поль Рікер, який стверджує, що наратив є складовою людської особистості;
- 3) соціальні вчені в психології та суміжних галузях, які пропонують концепції, в яких наратив є фундаментальним для розуміння людської поведінки і функціонування.

В основі наративної психології лежить ідея про те, що люди є «оповідачами» і що історії, які людина створює і розповідає, відіграють важливу роль в її психологічному функціонуванні. З цієї точки зору, історії є не лише способом передачі інформації, але й механізмом, який дозволяє конструювати розуміння себе, інших та навколишнього світу. Важливо зазначити, що наративна психологія має точки дотику з іншими дисциплінами, такими як література, соціологія та філософія. Це робить її міждисциплінарною галуззю, яка може бути корисною не лише в межах психології, але й у ширшому гуманітарному контексті.

Наратив - ключове поняття наративної психології, що означає послідовність подій, переживань або дій, організованих у часі та просторі. Наративи зустрічаються в повсякденному житті, літературі, мистецтві, історії тощо.

Наративна ідентичність - це концепція, запропонована Деном МакАдамсом, яка відображає те, як історії, які ми розповідаємо про себе, допомагають осмислити наш досвід і формують те, ким ми є. Наративна ідентичність охоплює особисті міфи, які людина створює про своє життя.

Наративне конструювання - це процес створення наративу, який передбачає відбір конкретних подій, персонажів і деталей та організацію цих елементів у певну структуру.

Наративний аналіз - це метод аналізу даних у наративній психології, який фокусується на аналізі наративів людей з метою виявлення основних тем, мотивацій, переконань та смислів, які формують їхній досвід та ідентичність.

Зв'язність є однією з ключових характеристик наративу і означає ступінь, до якого наратив є послідовним, узгодженим і змістовним. Зв'язний наратив зазвичай має чітку структуру, початок, середину та кінець, а також причинно-наслідковий зв'язок між подіями.

Наративна терапія, заснована на ідеях наративної психології, допомагає клієнтам переглянути і переписати свої особисті історії для вирішення проблем і конфліктів.

Вивчення соціальних репрезентацій або колективних переконань та ідентичностей також включає наративний аналіз. Наприклад, аналіз того, як групи людей описують історичні події, може багато розповісти нам про їхню соціальну ідентичність та погляди на навколишній світ. Дослідження показують, що діти починають формулювати наративи про себе в ранньому віці, що впливає на розвиток ідентичності та самосвідомості. Те, як людина конструює та запам'ятовує інформацію, також пов'язане з наративами. Наприклад, дослідження показали, що інформація, подана у вигляді наративу, запам'ятовується легше, ніж набір фактів. Структура наративу, що складається з початку, середини і кінця. Наратив виконує різні функції в психіці, такі як формування ідентичності, розуміння світу, приписування значення і регулювання емоцій, і ці функції є ключовими елементами для розуміння того, як людина структурує свій досвід і надає йому значення.

Структура наративу:

-Початок - це вступ до історії, визначення головних героїв, місця і часу.

-Середина - основна частина історії, де відбуваються важливі події та конфлікти.

-Кінець - завершальна частина історії, де конфлікти вирішуються, а персонажі досягають певного порозуміння.

Наративи, які людина створює про своє життя, допомагає формувати і розуміти себе. Історія про те, як людина подолала певні труднощі, наприклад, дозволяє побачити себе сильними та стійкими людьми. Історії дозволяють впорядкувати та зрозуміти інформацію про навколишній світ. Наприклад, історична розповідь про минуле країни допомагає зрозуміти місце країни у світі та її відносини з іншими країнами. Історії допомагають надати сенсу переживанням та емоціям. Наприклад, якщо людина розповідає історію про те, як вона знайшла друзів, коли переїхала в інше місто, це допомагає осмислити перехідний період в її житті. Створення історій допомагає контролювати емоції. Наприклад, якщо людина створює історію про те, як вона пережила втрату близької людини, це допомагає пережити горе і знайти способи впоратися з ним. Наративи, або історії, - це основний спосіб, за допомогою якого людина структурує свій досвід, розуміємо себе та інших і знаходить сенс життя. Дослідження показують, що здатність будувати змістовні та зв'язні розповіді пов'язана з психологічним благополуччям. Це робить наративну психологію важливим інструментом.

Однак застосування наративної психології не обмежується терапевтичним контекстом. Вона також може бути використана в освіті, щоб допомогти учням визначити свою ідентичність, зрозуміти своє місце в навколишньому світі та розвинути навички критичного мислення. Крім того, наративний підхід може бути використаний у дослідницькому контексті для глибшого розуміння людського досвіду. Наративна експозиційна терапія (НЕТ) - це травмофокусована психотерапія, яка має багато спільних рис з іншими науково обґрунтованими методами лікування посттравматичного стресового розладу. Як і інші травмофокусні процедури, її метою є зміна структури спогадів, когніцій та емоцій, пов'язаних з травматичними подіями. Наративна експозиційна терапія складається з п'яти компонентів: діагностика, психоосвіта, вправа «рятувальний круг», розповідь та заключна сесія.

Наративно-експозиційна терапія відрізняється від інших видів терапії своїм чітким фокусом на ідентифікації та створенні тексту або свідчення про те, що сталося, для того, щоб відновити самоповагу пацієнта та визнати його права як людини.

Для багатьох знання того, що після закінчення терапії вони отримають письмову біографію, є стимулом дійти до кінця. Це також є допомога в завершенні особистісного та автобіографічного нарративу клієнта, який пережив травматичні події.

Висновки до другого розділу.

Експеримент вільних асоціацій формує систему асоціацій людини і таким чином виявляє її світогляд. Аналіз матеріалу експерименту вільних асоціацій дає можливість зробити висновки про особливості сприйняття об'єкта в масовій і колективній асоціації як системи цілісних образів і понять. Під час підготовчої роботи нами відбиралися слова, що найбільш актуальні для сучасного розуміння, якими оперує людина протягом своєї діяльності на будь-якому етапі соціального розвитку. Список слів-стимулів було отримано в результаті двох етапів підготовчої роботи. По-перше, було проведено вибірку та аналіз термінів і понять, які могли виражати. Так сформувався експериментальний список із 99 стимулів. По-друге, з серед групи військових було проведене дослідження. Це опитування військових з метою виявлення найважливіших і значущих для них понять дозволило виділити 6 слів. Аби отримати достовірний результат, ми використали загальні поняття серед яких додали терміни, які нам було цікаво дослідити і разом вийшло 105 стимулів.

В дослідженні прийняли участь 100 учасників бойових дій, 70 чоловіків й 30 жінок. Дослідження проводилось на базі 80-тої окремої десантно-штурмова бригада — військового з'єднання у складі Десантно-штурмових військ Збройних сил України. Вік респондентів становить від 20 до 54 років, де найбільшу частину становлять респонденти віком 20-25 років, а найменшу - 40-45 років.

Можна зробити висновок, що війна асоціюється у військових з Росією, особливо з нападом на Україну, а також видно, що респонденти переживають втрати і відчують жахи війни. Респонденти розміщують смерть і життя між різними полями асоціацій. Де життя є емоційно позитивним стимулом, а смерть - негативним.

Респонденти цінують час, який для них є швидкоплинним. У військових стимул БІЙ асоціюється з реакцією ОБОРОНА, оскільки українська сторона веде оборонні, а не наступальні дії. Стимул ЗБРОЯ показує не тільки види зброї, але й незвичні реакції, такі як іграшка (1) та обов'язок (1), які повністю суперечать один одному, але існують в одному асоціативному полі. Вільний асоціативний експеримент здатний виявляти як індивідуальні відмінності респондентів, так і індивідуальні незвичні відповіді на стимули, наприклад, ВІЙНА - дім (1), ЗБРОЯ - іграшка (1), БОРОТЬБА - за життя (1), а в масі своїй - колективну асоціацію як систему взаємопов'язаних образів і понять. Ядра слів-стимулів дають змогу визначити щільні асоціативні групи слів-відповідей, наприклад ВІЙНА - росія (25), ЗБРОЯ - пістолет (36), БІЙ - захист (28), СМЕРТЬ - життя (37), ЧАС - Мить (15), ВІЙНА - росія (25), ПЛЮС - так (29), ВИХІД - двері (21), ДЕРЖАВА- Україна (41) Я- солдат (12), НАЦІОНАЛІЗМ- нація (7), АРМІЯ – обов'язок (19), ПАТРІОТИЗМ -відданість (10), КРИЛА- дрон(20).

Соціолінгвістичний портрет військових показав індивідуальні особливості світосприйняття військових як соціальної групи.

Загальним для усіх текстів є звернення до опису впливу війни на внутрішні відчуття оповідача, усі респонденти описували про своє життя і місця війни у ньому. Увага прикута до внутрішніх і зовнішніх фатальних факторів, з якими стикались військовослужбовці. Використовуючи ідеї постмодерністського методу дослідження можна визначити, що реальність в очах кожного з оповідачів постає через досвід, а світ, в якому вони живуть та діють - це сконструйований ними несвідомо світ війни, до якого вони адаптовані, який є зручним та передбачуваним. Вихід з нього створює почуття дискомфорту та бажання знову повернутися у цей звичний, обжитий «їхній» світ. Звичаї, побут та екстримальні умови дуже зблизили між собою багатьох учасників бойових дій .

Під час тривалого проведення часу в зоні бойових дій у оповідачів викривилось бачення реальності і тому, на даний момент, частою проблемою в сім'ях учасників війни з Росією є постійні непорозуміння та конфлікти. Розподіл наративів за типологією Н. В. Чепелевої є таким: наративів амбівалентного типу – 0, емоційно-негативного – 2, емоційно-позитивного – 2, емоційно-нейтрального – 1. В доробку

дослідження 2022 (5 осіб), опитаних усно, таким чином, переважна більшість емоційно-негативних та емоційно-позитивних наративів. Що цікаво, що чим більше безпосереднього бойового досвіду мають респонденти, тим більш емоційно-негативними є їхні наративи. Те, що більшість військових з більшим бойовим досвідом створили емоційно-негативні наративи, свідчить про початок процесу усвідомлення власного досвіду (надається емоційна оцінка) та наявність проблем у міжособистісних стосунках через брак довіри.

Якщо проаналізувати тексти на наявність в них основних екопсихологічних диспозицій за П. В. Лушиним, то диспозиція «дім, родина» (безпека, комфорт, ідентифікація) є наявна в тексті двох респондентів, а диспозиція «друг» виявлені у 5 наративах, диспозиція «господар» (активність, домінантність, незалежність) – не виявлена, «раб» (покорність, пасивність, безпомічність та безпорадність) – не виявлена, «ворог, вороги» (яких варто боятися, з ними треба боротися) – виявлена у всіх наративах, причому під ворогами автор одного наративу розуміє Росію та її «спецоперацію». Отже, породження людиною автонаративу шляхом опису тих подій життя, які кардинально вплинули на усвідомлення власного «Я» і розвиток її особистості, сприяє усвідомленню власного досвіду, і, отже, є важливою умовою саморозвитку.

Також, варто зазначити використання ненормативної лексики в наративах військових.

Серед змін психоемоційного стану військовослужбовців необхідно звернути увагу на розвиток посттравматичного стресового розладу, однією з найважливіших особливостей якого є нездатність комбатанта інтегрувати травматичний досвід у своє повсякденне життя.

ВИСНОВКИ

Наприкінці 19-го - на початку 20-го століття практична сфера застосування методу вільних асоціацій розширилася і набуває все більшого значення в наш час. Асоціативні закономірності використовуються для дослідження певних галузей знань з різними цілями: політичними, культурними, соціологічними тощо.

Однак експерименти з вільними асоціаціями здебільшого використовують у суміжних галузях лінгвістики, таких як етнолінгвістика, психолінгвістика, соціальна психолінгвістика та семіотика. Ці споріднені дисципліни зосереджені на одному

об'єкті: мові, її природі, структурі та функціях; мовленні, його природі та механізмах; взаємозв'язку між мовою та мовленням; мові та суспільстві.

Сьогодні лінгвісти цікавляться порівнянням мов і культур (на основі експериментів з вільними асоціаціями), оскільки мова найточніше відображає внутрішній світ людини, тобто її когнітивну сферу. В останні десятиліття завдяки зусиллям українських лінгвістів почали з'являтися контрастивні дослідження між близькоспорідненими мовними системами. Ці дослідження базуються на компонентному аналізі, який, однак, не позбавлений недоліків, оскільки після опису семантики в термінах семантики залишається залишок, який неможливо описати за допомогою семантики. Йдеться про бекграунд слова, етнічні асоціації, які пов'язані з певним словом: "Цей своєрідний ореол слова найкраще розкривається через (вільні та свідомі) психолінгвістичні експерименти. Парадигматичні та синтаксичні реакції мови виявляють ту семантичну славу слова, яка не зафіксована в лексикографічних працях і яка свідчить про реальну функцію слова в конкретному суспільстві". За визначенням, відповіді в анкетах/опитуваннях обмежуються заздалегідь визначеним набором запитань, які не обов'язково відображають теми, що є суб'єктивно важливими для респондента. Вільні асоціації, з іншого боку, ґрунтуються на тому, що учасники спонтанно пропонують щодо початкової концепції та як вони її розвивають.

Наратив або історія (англ. та фр. narrative, від лат. narrare - "розповідати", "пояснювати") - це сукупність взаємопов'язаних реальних або вигаданих подій, фактів чи вражень, що становлять оповідний текст. Це також процес передачі цього тексту (нарація) і спосіб організації дискурсу. Особа, яка розповідає історію, називається наратором. Глибокий аналіз нарації як невід'ємної частини діалектичної реальності показав, що це явище, з усіма його характеристиками, перетворює і конституює реальність, вбираючи в себе те, що є, що відбулося і що буде. Слід додати, що соціальна реальність є результатом інтерпретації суб'єктів, яка відбувається в горизонті культурних смислів. Ця діяльність є символічною і складається з інтерпретацій всередині самої дії. Тому корисно визнати наратив багатовимірним феноменом, який створює сенс, спосіб переживання часу та конструювання

ідентичності. Це форма знання, яка допомагає людям сприймати соціальну реальність і самих себе.

Вільні асоціації уможливають збір суб'єктивно значущого для респондентів матеріалу, без припущень про те, що вони мають думати чи в якому напрямку рухатися. Люди не розглядаються як помилкові інформаційні процесори, чії упередження та хибні уявлення необхідно розуміти. Навпаки, вони мають власну логіку, яку потрібно дослідити. Таким чином, вільні асоціації розкривають натуралістичні способи мислення людей при вирішенні проблеми, мінімізуючи втручання дослідника. Це додає екологічної достовірності будь-якому дослідженню з використанням методу. Метод вільних асоціацій чітко відрізняється від традиційних анкет/опитувань, які мають на меті скласти карту того, як люди сприймають проблему. Під час підготовчої роботи нами відбиралися слова, що найбільш актуальні для сучасного розуміння, якими оперує людина протягом своєї діяльності на будь-якому етапі соціального розвитку. Список слів-стимулів було отримано в результаті двох етапів підготовчої роботи. По-перше, було проведено вибірку та аналіз термінів і понять, які могли виражати. Так сформувався експериментальний список із 105 стимулів. По-друге, з серед групи військових було проведене дослідження. Це опитування військових з метою виявлення найважливіших і значущих для них понять дозволило виділити 13 слів. Аби отримати достовірний результат, ми використали загальні поняття серед яких додали терміни, які нам було цікаво дослідити і разом вийшло 105 стимулів.

В дослідженні прийняли участь 100 учасників бойових дій, 70 чоловіків й 30 жінок. Дослідження проводилось на базі 80-тої окремої десантно-штурмової бригада — військового з'єднання у складі Десантно-штурмових військ Збройних сил України. Вік респондентів становить від 20 до 54 років, де найбільшу частину становлять респонденти віком 20-25 років, а найменшу - 40-45 років.

На основі комплексного аналізу впливу війни на учасників бойових дій на основі вільного асоціативного експерименту та репрезентаційного аналізу наративів вдалось визначити:

1. Асоціації були об'єктом вивчення протягом багатьох століть. Їх аналізом займалися філософи, психологи, лінгвісти. Було встановлено: існує велика кількість видів асоціацій, що відображають процеси, які відбуваються у людській психіці. Так, філософи досліджували не вербальні асоціації, а „асоціації ідей”; психологи цікавилися практичним підходом і використанням асоціацій у психодіагностиці та психіатрії. Саме лінгвістами було висловлено думку про те, що вивчення великої кількості асоціацій та їх зв'язків дозволяє зробити висновки про співвідношення суб'єктивної реальності. У сучасній науці термін „асоціація” використовується в усіх сферах життєдіяльності людини і тлумачиться як суб'єктивний образ існуючих поза свідомістю людини зв'язків між явищами і предметами об'єктивно реального світу.

2. У науці умовно виділяють 5 етапів розвитку та використання вільного асоціативного експерименту:

а) етап становлення вільного асоціативного експерименту як методу наукового пізнання (1879-1910);

б) етап, пов'язаний із появою поняття „асоціативна норма” та виникненням перших асоціативних норм (1910-1954);

в) психолінгвістичний етап (50 -поч. 70 р. ХХ ст.);

г) діяльніший етап (70 - 80 р. ХХ ст.);

д) виникнення асоціативної лінгвістики (з 80 р. ХХ ст.).

Застосування вільного асоціативного експерименту відбувається у соціологічних, політологічних, гуманітарних сферах для аналізу відповідних знань. Використання вільного асоціативного експерименту має і прикладний характер: він присутній у методології навчання іноземних мов, в укладанні асоціативних словників, у пато-, психодіагностиці, у психіатрії.

3. На основі вільного асоціативного експерименту було виявлено, що військовослужбовці асоціюють війну з росією, а саме її нападом на Україну, а також можна побачити, що через призму війни, як опитувані переживають втрати і відчують усі жахи війни. Опитувані асоціюють смерть і життя між асоціативними полями. Де життя являє собою емоційно-позитивний стимул, а смерть - негативний. Респонденти цінують час, який для них є швидкоплинним. Стимул БІЙ, військові

асоціюють із реакцією захист, адже сторона України веде саме оборонні, а не наступальні операції. А стимул ЗБРОЯ показав не лише види зброї, а також виняткові реакції, такі як іграшка (1) та обов'язок (1), які повністю суперечать один одному, проте існують в одному асоціативному полі. Вільний асоціативний експеримент здатний виявляти як індивідуальні розбіжності опитуваних, а саме окремі виняткові реакції на стимули, до прикладу: ВІЙНА - дім (1), ЗБРОЯ - іграшка(1), БІЙ - за життя (1), так і в масовому, колективному асоціюванні як систему образів і понять, взаємопов'язаних між собою. Ядра слів-стимулів дають змогу визначити щільні асоціативні групи слів-відповідей, наприклад ВІЙНА - росія (25), ЗБРОЯ - пістолет (36), БІЙ - захист (28), СМЕРТЬ - життя (37), ЧАС - Мить (15), ВІЙНА - росія (25), ПЛЮС - так (29), ВИХІД - двері (21), ДЕРЖАВА- Україна (41) Я– солдат (12), НАЦІОНАЛІЗМ- нація (7), АРМІЯ – обов'язок (19), ПАТРІОТИЗМ -відданість (10), КРИЛА- дрон(20).

Соціолінгвістичний портрет військовослужбовців показав індивідуальні особливості картини світу військовослужбовців як соціальної групи.

За допомогою соціо-конструктивістського та репрезентаційного методів, ми змогли визначити як змінюються погляди і які проблеми виникають у військовослужбовців. Як респонденти сприймають війну, та яким чином вони переживають жахи побаченого втрати близьких людей. Також, ми визначили причини, що дуже часто сильно змінюють свій світогляд після проходження служби в ЗСУ та добровольчих батальйонах. Виявили та проаналізували індивідуальні особливості наративів. Наратив – це будь-яка усвідомлена послідовність подій у часі, послідовність, в якій одна подія обумовлена іншими або слідує за іншими. Види наративів різноманітні: бесіди, історії з фольклору, байки, міфи, казки, притчі, об'яви, меморіальні речі тощо. В загальному смислі наратив представляє собою комплекс лінгвістичних і психологічних структур, які передаються культурно історично і які обмежені соціально комунікативними і лінгвістичними здібностями кожної людини.

Військові в свої наративах достатньо часто використовують ненормативну лексику. У традиційному розумінні ненормативна лексика трактується як сукупність табуйованих нецензурних слів і нецензурних виразів, що не відповідають вимогам

літературних норм і слугують показником низького рівня розвитку мовної культури . Однак дослідники зазначають, що специфіка міжособистісної комунікації не є монолітною структурою, а є багатофункціональною та динамічною. Наприклад, існують дослідження, які розглядають лайливі слова як інструмент вивчення англійської мови в процесі пізнавальної діяльності та детально розглядають значення нецензурних слів у процесі навчання та комунікації [65]. Отже, лайка в міжособистісному спілкуванні може сприйматися по-різному залежно від контексту та конкретних подій і не обов'язково характеризує мовця як неосвічену та невибагливу людину. Вживання лайливих слів як невід'ємної частини розмовної мови, може свідчити про психологічні смисли, пов'язані з таким вживанням мови. Сюди відносяться насамперед негативні емоції та відповідні установки, ставлення, що ґрунтуються на агресії, осуді, деструктивності тощо. Нецензурна лексика може стати адресною, персоналізованою. У цьому випадку основним завданням є образити, принизити, зганьбити, оббрехати адресата висловлювання або виступити проти когось. Коли йдеться про непрямі образи, багато дослідників вважають, що вони найчастіше виконують такі функції

- ідентифікація з групою і прийняття групи як «своїї групи»;
- протест проти соціальних норм, вихваляння свободою і толерантністю;
- підвищення виражальних можливостей мови;
- засіб зняття психологічної напруги індивіда;
- заміна слів-заповнювачів у паузах мовлення та деякі інші функції.

Лихослів'я може виникати автоматично як реакція на фізичне відчуття в емоціях людини: раптовий біль, фізичний біль, здивування тощо

Наративна психологія – це та галузь знань, яка зазнає постійних трансформацій, утім не перестає цікавити дослідників. На сьогодні, основними загальноприйнятими методами дослідження є структурно зорієнтований (репрезентаційний) наративний аналіз, скерований на виявлення того, про що йдеться в аналізованих історіях, та функційно зорієнтований (соціально-конструкціоністський) аналіз, який надає можливість виявити особливості взаємодії предметного змісту історії із соціальним контекстом, у якому вона розповідається.

У середині та наприкінці 1980-х років широкий рух, який по-різному називають дискурсивним, культурним або лінгвістичним поворотом у соціальних науках, прийшов у психологію і продовжує активно розвиватися донині. Фундаментальною перспективою цього повороту стало сприйняття наративу як вирішального чинника в розумінні людської поведінки та психологічного функціонування. Вінсент В. Геверн припустив, що "інтерес до наративу можна широко розуміти як інтерес до того, як люди використовують історію та дискурс або схожі на історію конструкти як основну стратегію для досягнення чотирьох головних цілей

- 1) осмислення свого поточного досвіду
- 2) передбачення того, як свідомі агенти діятимуть у майбутньому
- 3) ведення переговорів про соціальний світ і 4) встановлення особистої ідентичності для себе та інших.

Наративна перспектива загалом базується на операціях, за допомогою яких часові події схематизуються, тобто з'єднуються у векторні причинно-наслідкові послідовності, пов'язуючи ці події з діями інтенційних агентів. Вивчення наративу пронизало багато традиційних субдисциплін, що визначають психологію, таких як теорія особистості, психологія розвитку, соціальна та культурна психологія, психолінгвістика, клінічна психологія та психологія здоров'я, а також психологія жінок, етнічних, сексуальних та меншинних груп. Останнім часом наративна проблематика пов'язана як з еволюційною теорією, так і з фундаментальними біологічними та нейронауковими дослідженнями. Через різноманітність своїх інтересів наративні психологи виступають за нові та альтернативні форми дослідницької методології, що доповнюють традиційні експериментальні підходи. До них відносяться різні якісні підходи, такі як аналіз дискурсу та розмов, а також психобіографічні методи, які можуть бути незнайомі традиційно підготовленим кількісним психологам. Однак інновації в якісних методологіях все частіше приймаються і застосовуються в соціальних науках, включаючи психологію.

Наративна психологія ґрунтується на широких міждисциплінарних і наукових засадах, які охоплюють гуманітарні, соціальні та природничі науки.

Психологи, які походять з більш традиційних сфер психологічних досліджень, стикаються зі значними перешкодами при переході до наративних підходів: існує багато областей знань, які мають відношення до наративу, але які можуть бути їм абсолютно незнайомі. Принаймні три основні сфери, які наративні психологи можуть дослідити, щоб краще зрозуміти цю перспективу, є такими

1) робота, виконана в гуманітарних науках теоретиками наративу в літературі та критиці;

2) Поль Рікер, який стверджує, що наратив є невід'ємною частиною людської особистості;

3) соціальні вчені в психології та суміжних галузях, які пропонують концепції, в яких наратив займає центральне місце в розумінні людської поведінки та функціонування.

Наративне мислення - це наше природне сприйняття світу, набір упереджень і висновків, якими ми керуємося в повсякденному житті. Розуміння того, як це мислення працює і з чого воно складається, є завданням наративної психотерапії.

Існує також протилежний наративному мисленню спосіб мислення: прагматичне мислення. Це раціональний спосіб мислення, який базується на тому, щоб "розставити все на свої місця" і виправити когнітивні викривлення. Той факт, що наративна терапія фокусується на наративному способі мислення, не робить її менш науковою. Навпаки, вона досліджує логічні та нелогічні ланцюжки, які ми формуємо між різними переживаннями та подіями в нашому житті. Адже люди не завжди дивляться на своє життя крізь призму об'єктивних категорій і висновків, а й через особисті інтерпретації та історії.

В основі наративної психології лежить ідея про те, що люди є «оповідачами» і що історії, які вони створюють і розповідають, відіграють важливу роль у їхньому психологічному функціонуванні. З цієї точки зору, історії є не лише способом передачі інформації, але й механізмом, який дозволяє нам конструювати розуміння себе, інших та навколишнього світу. Важливо зазначити, що наративна психологія має точки дотику з іншими дисциплінами, такими як література, соціологія та

філософія. Це робить її міждисциплінарною галуззю, яка може бути корисною не лише в межах психології, а й ширших гуманітарних наук.

Проведене дослідження розкриває нові перспективи у визначенні особливостей світосприйняття військовослужбовців розкриває нові перспективи для подальшого вивчення як лінгво- психологічних проявів задля подолання негативних наслідків участі в бойових діях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баган, М., Навальна, М., & Істоміна, А. (2022). Індивідуальні вербальні коди спонтанної емоційної психорегуляції сучасної української молоді. *Psycholinguistics*, 31(2), 6-32.
2. Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія / Пітер Баррі. – К. : Смолоскип, 2008. – 360 с.
3. Бацевич Ф. Лінгвонаративні аспекти розповідей очевидців про Голодомор в Україні 1932-1933 р о к і в : монографія. Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка. 2022. 144 с.
4. Б а ц е в и ч Ф . С. Нариси з лінгвістичної прагматики Львів : ПАІС, 2010.— 336 с
5. Бацевич Ф. С."Сім гріхів", або за що філософи критикують природну мову? / Ф. С. Бацевич // Філософська думка. – 2006. – № 5. – С.110-126.
6. Бехта І. А. Дискурс наратора в англomовній прозі / І. А. Бехта. – К. : Грамота, 2004. – 304 с. 3.
7. Бук С. Форми нарації в романі Іздрика «Подвійний Леон» / С. Бук // Слово і час. – 2006 – № 2. – С. 63–67.
8. Варех Н. В. Стереотипізація як чинник створення медіа картини світу. Вісник Харківського університету ім. В. Каразіна. Серія «Соціальні комунікації». 2012. № 968. С. 11–15.
9. Вільний асоціативний експеримент як засіб дослідження соціального портрету / О. Денисевич // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. — 2010. — № 22(II). — С. 334-340
10. Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи» – К.: КНУ імені Тараса Шевченка 2020. – 158 с.

11. Гарлицька, Т. С. (2018). Формування мовного оточення міста під впливом лінгвокультурних та соціально-психологічних чинників. Наукові записки, 164, 12–16
12. Горошко Е.И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента. – Харьков; М.: Изд. группа «РА - Каравелла», 2001. – 320 с.
13. Гром'як Р. Проблема включення українських традицій у сучасну наратологію / Р. Гром'як // Наративні виміри літератури : м-ли Міжнарод. конф. З наратології (Тернопіль, 23–24 жовтня 2003 р.) / Упор. І. В. Папуша // *Studia Methodologica* / Тернопіль : Ред.-видав. Відділ ТНПУ, 2005 – Вип. 16. – С. 8 – 16
14. Денисевич О. ТИПИ ВЕРБАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ В АСОЦІАТИВНИХ ПОЛЯХ РЕКЛАМНОЇ ЛЕКСИКИ. *УДК*. 2016. С. 41–50. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/10098/1/Денисевич.pdf>.
15. Денисевич О. В. Стереотипність реакцій в асоціативних полях слів-стимулів рекламної лексики. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог : Вид-во НаУОА, 2021. Вип. 12(80). С. 20–25
16. Дзеружинская Н.А., Сыропятов О.Г. Посттравматическое стрессовое расстройство. Пособие для самоподготовки. — Киев: Украинская военно-медицинская академия, 2014, 267с
17. Дьяковська Г. НАРАТИВ ЯК СКЛАДОВА ДИСКУРСИВНОЇ РЕАЛЬНОСТІ, (PDF) [Narrative as a component of discursive reality \(researchgate.net\)](#)
18. Ільїн І. П. Постмодернізм : словник термінів / І. П. Ільїн. – М. : Інтрада, 2001. – 384 с.
19. Зайченко Н. Відображення функції мови у психолінгвістичній спадщині О.О. Потебні // *Шлях освіти*. – 2002. – № 1. – С. 51-54
20. Калмикова, Л., Харченко, Н., Волженцева, І., Калмиков, Г., & Мисан, І. (2020). Актуалізація проблематики внутрішнього мовлення в психолінгвістиці комунікації: результати систематичного огляду і метааналізу . *Psycholinguistics*, 28(1), 83-148

21. Качмар В. М. Повістева творчість Богдана Лепкого. Типи нарації [текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 – українська література / В. М. Качмар ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2006 – 20 с.
22. Кресан О.Д. Наратив як засіб створення особистістю свого життєвого шляху / О. Д. Кресан // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ–Ніжин : Видавництво НДУ ДС «Міланік», 2007. Том X : Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія, вип. 1, ч. 2. С. 171–174.
23. Кислий В. Д., Прокопенко В. С. ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ НА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ Науковий семінар ХНУ Національної поліції України, 21 жовтня 2020 року, с.1-5
24. Коваленко К. Типи нараторів і види нарації у прозових творах А. П. Чехова («Моє життя», «Розповідь невідомої людини») / К. Коваленко // Філологічні науки. – 2012. – № 2. С. 46–50. 10.
25. Корольова А. В. Типологія наративних кодів інтимізації в художньому тексті / А. В. Корольова. – К. : Видав. центр КНЛУ, 2002. – 267 с.
26. Лінгвонаративні аспекти розповідей очевидців про Голодомор в Україні 1932-1933 років : Монографія, Флорій Бацевич. Львівський національний університет ім. І. Франка, L'viv, 2022, 237с.
27. Коротка шкала тривоги, депресії та ПТСР (mozok.ua)
28. Марчук У. Вербальні асоціації у психолінгвістичних дослідженнях. Лінгвістичні студії: зб. наук. пр. URL: <http://litmisto.org.ua/?cat=40>
29. Макарець, Ю. (2021). Психолінгвістична природа мовної норми та її місце серед чинників мовленнєвої діяльності. *Psycholinguistics*, 29(2), 151-172.
30. Масенко Л. Т. Українська соціолінгвістика: історія, стан, перспективи // Українська мова. – 2007. – № 1. – С. 3–19
31. Мацевко-Бекерська Л. В. Наративні стратегії малої прози (на матеріалі української літератури кінця XIX – початку XX століть) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : / Л. В. Мацевко-Бекерська. – Ін-ут літ-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – К., 2009. – 40 с.

32. Мірошниченко Л. Типологія нараторів у пізніх романах Вільяма Голдінга / Л. Мірошниченко // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – Сер. : Іноземна філологія – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2010. – 45–49
33. Мілютіна К.Л..pdf (ksru.edu) Використання наративної психотерапії в роботі з біженцями та ВПО.
34. Наратив - визначення. Наративні джерела і техніки (ua-meta.com)
35. Наративна Психологія: 5 Ключових Теорій та Принципів (psihologonline.pro)
36. Наративні психотехнології / Чепелева Н.В., Смульсон М.Л., Шиловська О.М., Гуцол С.Ю.; за заг. ред. Чепелевої Н.В. – К.: Главник, 2007. – 1-144с.
37. Недашківська Т. Вільний асоціативний експеримент як метод наукового дослідження та можливості його застосування для вивчення проблем державної служби. 19783635.pdf (core.ac.uk)
38. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – Київ: Академія, 2004. – 342 с. – (Альма-матер).
39. Папуша І. Що таке наратологія? (огляд концепцій) / Ігор Папуша // Studia Methodologica : [наук. зб.] / гол. ред. О. Лещак ; відп. ред. І. Папуша ; редкол.: О. Куца, Т. Волкова, Р. Гром'як [та ін.]. – Тернопіль : ТНПУ, 2005. – Вип. 16. – С. 29– 46.
40. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ НЕНОРМАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ У МІЖСОБІСНІСНІЙ КОМУНІКАЦІЇ (researchgate.net)
41. Психологічний словник / За ред. члена-кореспондента АПН СРСР В.І. Войтка. –К, 1982. – 216 с.
42. Римар. Н. Функції наратора як головної інстанції оповіді в художньому тексті. Studia methodologica 2014; (37), с. 2004-211
43. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 2002. –148 с.
44. Ставицька Л. О. Мова і стаття // Критика. – 2003. – № 6. – С. 29–34
45. Терехова Д. І. Типологія вербальних асоціацій у вільному асоціативному експерименті / Наукові записки. – Випуск XXVI – Серія: Філологічні науки (Мовознавство). – Кіровоград, 2000. – С. 236–246

46. Терехова Д. І. Психолінгвістичний аналіз асоціативних полів слова-стимулу ДРУГ за даними спрямованих асоціативних експериментів. Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. К.: Вид. центр КНЛУ, 2017. Вип. 20. Т. 2. С. 85–91
47. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003, 212 с.
48. Ткаченко Г.В. АСОЦІАТИВНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК ЗАСІБ ПІЗНАННЯ ОНІМІВ В КОГНІТИВНІЙ ОНОМАСТИЦІ, Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2010. – Випуск XXIII. – Частина 3., с.454-460
49. Ткачук М. П. Наративні моделі українського письменства / Микола Платонович Ткачук. – Тернопіль : Медобори, 2007. – 463 с
50. Ткачук О. Наратологічний словник / О.Ткачук.–Тернопіль: Астон, 2002 –173 с.
51. Турчак, О. М. (2014). Дослідження якісних і кількісних показників мовленнєвої тривожності в усному мовленні студентів у ситуаціях емоційної напруги. Психолінгвістика, 7, 143–15
52. Холод А. М. Речевые картины мира мужчин и женщин. – Днепропетровск, 2012. – 229 с
53. Чабан О.С. Современные тенденции в диагностике и лечении посттравматического стрессового расстройства (рус.). — Киев:НейроNews: психоневрология и нейропсихиатрия, 2015. — № 2 (66).
54. Чепелева Н. В. Идентичность личности в контексте психологической герменевтики // Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика / За ред. Н.В.Чепелевої. – К.: Міленіум, 2006. Том 2, вип., с. 45-54
55. Черхава О. Експеримент як інструмент діагностики ступеня резилентності різних соціальних груп. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип 42, том 2, 2021, с. 168-174
56. Юськів Х. НАРАТИВИ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ В УКРАЇНІ Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2020. Випуск 30, с. Visnik of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 30, p. 226–232 226–232

57. Application of the Method of Free Associative Experiment in the Study of the Psychological Meaning of the Word <https://psycholing-conference.com/index.php/conference/article/view/165>
58. Are trauma narratives unique and do they predict psychological adjustment? - PubMed (nih.gov)
59. Atkinson, P. and Silverman, D. (1997) "Kundera's 'Immortality': The Interview Society and the Invention of Self", *Qualitative Inquiry*, 3(3): 304-325.
60. Bell, S.E. (1999) "Narratives and lives: Women's health politics and the diagnosis of cancer for DES daughters", *Narrative Inquiry*, 9(2): 1-43.
61. Boje, D.M. (2001) *Narrative Methods for Organizational and Communication Research*, Thousand Oaks, CA., Sage. Bury, M. (2001) "Illness narratives: Fact or fiction?" *Sociology of Health and Illness*, 23(3): 263-285.
62. Bisson JI, Cosgrove S, Lewis C, Robert NP (November 2015). "Post-traumatic stress disorder". *BMJ*. 351:
63. Current War in Ukraine: Lessons from the Impact of War on Combatants's Mental Health during the Last Decade (mdpi.com)
64. Droessiger, H. H. (2017). On evaluative conceptualizations of swear words and invectives. *Athens journal of philology*, 4(3), 201–217
65. Finn, E. (2017). Swearing: The good, the bad & the ugly. *Ortesol journal*, 34, 17-26
66. Formanova, S., & Dombrovan, T. (2019). A sociolinguistic experiment in defining the forms of impoliteness. *Psycholinguistics*, 25(2), 323-337
67. Free Association in Psychology and the Grid Elaboration Method (researchgate.net)
68. Freud, S. (1958). On beginning the treatment. In J. Strachey (Ed.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud (Vol XII [1911–1913], pp. 121–144)*. London, UK: Hogarth Press. (Original work published 1913).
69. How violence dis/appears in narratives on war-like operations: a conceptual framework. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23337486.2021.1985288>
70. Jennifer Wallis, Jan Burns, Rose Capdevila What is narrative therapy and what is it not? The usefulness of Q methodology to explore accounts of White and Epston's (1990)

approach to narrative therapy. First published: 30 August 2010

<https://doi.org/10.1002/cpp.72>

71. Kayser W. Das sprachliche Kunstwerk / W. Kayser. – Tübingen, 1992. – S. 208
72. Levine H. B. The transformational vision of Antonino Ferro. *Psychoanalytic Inquiry* 2015. № 35. P. 451-464
73. Lee D. A., James S. *The Compassionate-Mind Guide to Recovering from Trauma and PTSD: Using Compassion-Focused Therapy to Overcome Flashbacks, Shame, Guilt, and Fear* (англ.). — New Harbinger Publications, 2013. — 224 p.
74. Lintvelt J. *Essai de Typologie Narrative le ‘Point de Vue’* / J. Lintvelt. – Paris : Labraire Jose Corti, 1981. – 315 p
75. Narration as a means of restoring self-coherency: Thoughts on processing traumatic experiences] - PubMed (nih.gov)
76. Narratives and War: Explaining the Length and End of U.S. Military Operations in Afghanistan <https://direct.mit.edu/isec/article/47/1/93/112580/Narratives-and-War-Explaining-the-Length-and-End>
77. Narrative Analysis: The Constructionist Approach https://www.academia.edu/14788118/Narrative_analysis_the_constructionist_approach
78. Neuner, F., Elbert, T., & Schauer, M. (2020). Narrative exposure therapy for PTSD. In L. F. Bufka, C. V. Wright, & R. W. Halfond (Eds.), *Casebook to the APA Clinical Practice Guideline for the treatment of PTSD* (pp. 187–205). American Psychological Association.
79. Kovalchuk L., Litkovych Y. *East European Journal of Psycholinguistics*. Volume 9, Number 2, 2022, p 67-81
80. Labov W., Waletzky J. Narrative analysis: oral versions of personal experience. *Essays in the verbal and visual arts* / edited by J. Helms. Seattle: University of Washington Press, 1967. P. 12–44
81. [Linguistic characteristics in a non-trauma-related narrative task are associated with PTSD diagnosis and symptom severity - PubMed \(nih.gov\)](#)
82. McLuhan, Marshall. [1964] 2005. *Marshall McLuhan Unbound*. Corte Madera, CA : Gingko. v. 8, p. 8. This is a reprint of McLuhan's introduction to the 1964 edition of

- Innis's book The Bias of Communication first published in 1951. Prince G. Surveying Narratology // What is Narratology : Questions and Answers Regarding the Status of a Theory. Edited by Tom Kindt and Hans-Harald Muller. – Berlin : Walter de Gruyter, 2003. – P. 1–16.
83. Memory and Narrative of Traumatic Events: A Literature Review, March 2016 Psychological Trauma Theory Research Practice and Policy 8(2):149-156
 84. Military Counseling: A Narrative Review (researchgate.net)
 85. Narrative characteristics of genocide testimonies predict posttraumatic stress disorder symptoms years later - PubMed (nih.gov)
 86. Narrative - Psychology - Oxford Bibliographies
 87. Negotiating home base: Narratives of psychological well-being among female military members - PubMed (nih.gov)
 88. Psycholinguistic Aspects of Representing Aggression in Wartime Media Discourse
 89. Researching Defended Subjects with the Free Association Narrative Interview Method, <http://www.sagepub.com/refbooksProdDesc.nav?prodId=Book229805>
 90. Rimmon-Kenan Sh. Narrative Fiction: Contemporary Poetics / Sh. Rimmon-Kenan. – L, 1986.
 91. *Ross G.* Transformer le trauma en force vitale : guérir la violence individuelle et collective (фп.). — P.: Éditions Dervy, 2017. — 214 c.
 92. Schutze, F. Kognitive Figuren des autobiographischen Stegreiferzählens / F. Schutze // Biographie und soziale Wirklichkeit: neue Beiträge und Forschungsperspektiven. – Stuttgart: Metzler, 1984. – S. 78 117.
 93. Stanzel F. A Theory of Narrative / F. A. Stanzel / Transl. by Charlotte Goedsche. – Cambridge : Cambridge University Press, 1982. – 309 p
 94. State of Narrative Warfare: Learning from Afghanistan in the War for Influence <https://www.hstoday.us/subject-matter-areas/counterterrorism/state-of-narrative-warfare-learning-from-afghanistan-in-the-war-for-influence/>
 95. Taylor J. R. An Introduction to Error Analysis. University Science Books, 1987.UK: Cambridge publ. 343 p

96. The clash of strategic narratives in the Russo-Ukrainian war Artem Zakharchenko
<https://ukrainian-studies.ca/2022/09/18/the-clash-of-strategic-narratives-in-the-russo-ukrainian-war/>
97. Trauma narratives in posttraumatic stress disorder: a review - PubMed (nih.gov)
98. What is Narrative Analysis? <https://delvetool.com/blog/narrativeanalysis>
99. <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/narrative-warfare/>
100. Zajonc, R. B. (1980). Feeling and thinking: Preferences need no inferences. *American Psychologist*, 35, 151–175.
101. War Narratives in a World of Global Information Age France and the War in 2013 – N°8 Afghanistan
102. War Stories: A narrative approach to understanding military decisions. (researchgate.net)
103. <https://archives.defense.gouv.fr/content/download/207973/2306467/file/Paris%20Paper%20n%C2%B08.pdf>

ДОДАТКИ

Додаток № 1

Зразок анкети для вільного асоціативного експерименту

	STIMUL
	статус
	стеля
	стовп
	війна
	суть
	порадник
	портфель

	ЖИТТЯ
	ПОСТ
0	похмурий
1	відгук
2	важке
3	мир
4	вчений
5	поїсти
6	вираз
7	навколо
8	поїхати
9	безвихідь
0	відгомін
1	віддати

2	вихід
3	вихований
4	голод
5	гомін
6	лебідь
7	лектор
8	галасливий
9	глибокий
0	брехливий
1	невідомість
2	втома
3	повна
4	вижити

5	політ
6	надійність
7	смерть
8	недовго
9	прикрість
0	вогнище
1	врожай
2	МИСТЕЦТВО
3	рішучий
4	умова
5	вареники
6	марно
7	нарешті

8	небезпека
9	відсутня
0	вільність
1	вінок
2	час
3	власне
4	висновок
5	листок
6	м'ясо
7	пташка
8	український
9	кругом
9	націоналізм

1	швидка
2	впертий
3	кругозір
4	лагідна
5	м'яко
6	наступний
7	негода
8	перебороти
9	розслабитися
0	слабий
1	бій
2	бавитися
3	багряний

4	батьківський
5	безглуздий
6	впевненість
7	мить
8	привид
9	скарб
0	бешкетник
1	бідолаха
2	всміхатися
3	блиск
4	крила
5	марніти
6	навкруги

7	зброя
8	передбачення
9	причина
0	плач
1	політика
2	співчуття
3	школа
4	гарно
5	вмерти
6	лекція
7	раптом
8	ситуація
9	усе

00	балачка
01	плакати
02	красивий
07	державна
04	реально
05	стіл

Додаток №2

Результат відповідей анкетування вільного асоціативного експерименту 2022

року

Слово-стимул	Асоціації
Війна	росія (25), смерть (25), бій (14), горе (14), ворог (13), мир (3), біль (2), дім (1), руїна (1), піздець (1), страх (1), жах (1)
Життя	Смерть (27), боротьба (23), суть (13), шлях (12), коротке (8), існування (4), бій (2), час (1), дерево (1), мир (1), діти (1), школа (1), мить (1), подія (1), кохання (1), плакати (1) навколо (1), стиль (1)

Час	Мить (15), момент (14), йде (13), хвилина (13), годинник (13), пік (4), марно (2), вічність (1), прийдешній (1), смерть (1), секунда (1), тайм лайн (1), стрілка (1), гроші (1) щаслива година (1).
Смерть	Життя (37), горе (15), війна (14), вихід (12), навколо (2), страх (1), спокій (1), горе (1), труна (1), біль (1), голод (1), втрата (1), перехід (1), невід'ємність (1), Це тільки початок (1).
Бій	Захист (28), війна (24), зброя (16), неминучий (15), перемога (9), нарешті (2), атака (2), удар (2), Україна (1), за життя (1).
Зброя	Пістолет (36), АК (34), автомат (14), ствол (3), армія (3), пуля (3), в мене (1), С-300 (1), наша (1), іграшка (1), обов'язок (1) війна (1), бій (1).
Держава	уряд (9), країна (9), батьківщина (4), народ (4), вітчизна (3), президент (3), незалежність (2), щит (2), сім'я (2), демократія (5), - правити (3), Україна (41), Українська (2), Стародавня Греція, Київська Русь. Незалежна (4), наша (3), занедбана (3).
Я	солдат (12), чоловік (10), особистість (8), людина (7), сильний(7), мама (3), красунчик (2), кохана (2), найкраща (2), розумний (2), поганий (2), мій (10), моє(10), наше(2)
Націоналізм	свобода (2), вірність (2), чесність (4), героїзм (2), вірність нації (3), самоповага (2), повага до нації (2),

	український (5), патріотизм (3), країна (2), прапор (2), український (2), відсутній (2), державний, нація (7)
Армія	обов'язок (19), солдат (15), робота (14), ЗСУ- (14), захисник (6), сила (6), зброя (4), мужність (4), загартування (3), війська (3), служба (3), дисципліна (2), потреба (2),
Патріотизм	відданість (10), любов (10), захист (5), фанатизм (4), віра (3), героїзм (3), відповідальність (2), вірність (2), обов'язок (2), чесність (2), українці (5), людина (3), Батьківщина (2), громадяни (2), ідеологія (2), Україна (2).
Плюс	так (29), зрозумів/зрозуміла (14), прийнято (11), зроблю(4), ясно (3), відчепися (1) .
Вихід	двері (21), втрата(16), «треба кудись йти» (15), в світ(7), «завдання» (7), рішення (4), відповідь (1), немає(1), наряд(1), є (1)
Крила	дрон(20), безпілотник (6), літак (5), дрон (4), , «Чого крилами розмахався!» (3), ангел (1), мавік (1).

Додаток №3

1. Інтерв'ю взяте у військовослужбовця з позивним «Єрмак» :

Я приїхав в Україну в 2014 году. У мене здесь мама живет, вон в том доме который обстреляли. Хорошо, что успел ее вывести через несколько дней после

начала. У меня уже был военный опыт и 3 статьи за терроризм в Рашке, а теперь 14 или даже больше.... Тогда меня звали в СБУ и другие службы, но я был идейник, мне не нужны были деньги. Тогда все летело мгновенно, сначала Майдан, потом аннексия Крыма, потом АТО, Дебальцево, Иловайск, аэропорт, Светлодарская дуга. Я был в “Правом секторе”. Вот такая ирония, чеченец-фсбшник в рассаднике неонацистов-бандеровцев. Мне все еще не выдали украинский паспорт, но уже есть награды от президента. Но с этой бюрократией, я уже забил на все.

Война очень повлияла на меня. Ранее когда я служил в ФСБ, нас хотели сделать бесчувственными тварями, которые смогут убивать не смотря ни на что, это дети или женщины, всех. На первой лекции к нам пришел офицер и тупо разрезал себе ногу ножиком, потом зашел. Он даже не дернулся, ему это даже нравилось. Все его тело было в шрамах. Я помню до сих пор когда нас гоняли по ежевике, болотам, кустам. А если инструктора нас находили там, то били ногами. Но потом я научился выключать эмоции. Они хотели нас сломать и переделать, но судя по мне что-то пошло не так.

- То ти вважаєш цей досвід позитивним?

Не, мне пришлось долго работать с психологом, чтобы потом остановить приступы ярости.

Я все еще работаю над тем, чтобы контролировать эмоции.

- Чи все ще є страх перед боями?

Честно сказать, мне кажется это все что я могу делать в этой жизни. Сначала, конечно было страшно, особенно на первом задании, но потом привыкаешь. Помню, когда в первый раз мы зашли как ДРГ (диверсійно-розвідувальна група) на пост русских и я снял 4 сразу . И потом такая эйфория наступила, что не рассказать. Война как наркотик, потом простоходишь во вкус.

- А що ти плануєш робити надалі?

Ну, сейчас планирую ехать в Там до победы будем. А что будет дальше время покажет. Наверное, поеду потрелить немного, хочу куда то в скандинавские страны.

(Переклад)

Я приїхав до України у 2014 році. У мене тут мама живе, он у тому будинку, який обстріляли. Добре, що встиг її вивести за кілька днів після початку. У мене вже був військовий досвід і 3 статті за тероризм у Рашці, а тепер 14 чи навіть більше. Тоді мене кликали в СБУ та інші служби, але я був ідейником, мені не потрібні були гроші. Тоді все летіло миттєво, спочатку Майдан, потім анексія Криму, потім АТО, аеропорт, Дебальцеве, Іловайськ. Я був у “Правому секторі”. Ось така іронія, чеченець-фсбшник і потім, ось тут знову. Мені ще не видали український паспорт, але вже є нагороди від президента. Але з цією бюрократією я вже забив на все.

Війна дуже вплинула на мене. Раніше коли я служив у ФСБ, нас хотіли зробити тваринами без почуттів, які можуть вбивати незважаючи ні на що, це діти чи жінки всіх. На першій лекції до нас прийшов офіцер і тупо розрізав ногу ножем, потім зашив. Він навіть не сіпнувся, йому це навіть подобалося. Все його тіло було у шрамах. Я пам'ятаю досі, коли нас ганяли по ожині, болотах, кущах. Якщо ж інструктора нас знаходили там, то били ногами. Але потім я навчився вимикати емоції. Вони хотіли нас зламати і переробити, але, судячи з мене, щось пішло не так.

- То ти вважаєш цей досвід позитивним?

Ні, мені довелося довго працювати із психологом, щоб потім зупинити напади люті.

Я все ще працюю над тим, щоб контролювати емоції.

- Чи все ще є страх перед боями?

Чесно сказати, мені здається це все, що я можу робити в цьому житті. Спочатку, звичайно, ж було страшно, особливо на першому завданні, але потім звикаєш. Пам'ятаю, коли вперше ми зайшли як ДРГ (диверсійно-розвідувальна група) на пост росіян і я зняв 4 одразу. І потім така ейфорія настала, що не розповісти. Війна як наркотик, потім просто насолоджуєшся.

- А що ти плануєш робити надалі?

Ну, зараз планую їхати до Там до перемоги будемо. А що буде далі покаже. Напевно, поїду подорожувати трохи, хочу кудись у скандинавські країни.

Аналіз наративів за В. Лабовим і Дж. Валетським:

Резюме (Abstract)	Колишній військовослужбовець рф, чеченець-мусульманин, який приїхав, відстоювати свободу України
Орієнтація (Orientation)	<p>Я приїхав до України у 2014 році.</p> <p>Тоді все летіло миттєво, спочатку Майдан, потім анексія Криму, потім АТО, аеропорт, Дебальцеве, Іловайськ.</p> <p>Я був у “Правому секторі”. Ось така іронія, чеченець-фсбшник в коблі неонацистів-бандерівців.</p>
Ускладнювальна подія (Complicating Action)	Війна дуже вплинула на мене.
Оцінка (Evaluation)	<p>Ні, мені довелося довго працювати із психологом, щоб потім зупинити напади люті.</p> <p>Я все ще працюю над тим, щоб контролювати емоції.</p> <p>Спочатку, звичайно, ж було страшно, особливо на першому завданні, але потім звикаєш.</p>
Результат або Рішення (Resolution)	<p>Чесно сказати, мені здається це все, що я можу робити в цьому житті.</p> <p>Ну, зараз планую їхати до Там до перемоги будемо. А що буде далі покаже. Напевно, поїду подорожувати трохи, хочу кудись у скандинавські країни.</p>
Підсумок (Coda)	У військовослужбовця був виявлений посттравматичний синдром, над яким він працював, і тепер респондент намагається пристосуватись до нових реалій, при тому має мрії і будує плани

2. Інтерв'ю взяте у військовослужбовців- парамедиків з позивним “Весна” і “Фріда”

Весна:

Ми спочатку думали війна почнеться 22, навіть речі завезли додому, а наступного дня повернулись назад додому. Вже з самого ранку 24 почали бомбити. З вікна, де ми жили на квартирі було видно ракети, що летіли на Київ і область. Тоді ми швидко зібрались і погнали назад до батьків. Ми точно знали, що не будемо сидіти вдома. В мене є військова освіта і я орієнтуюсь в такмеді, а Фріда має медичну освіту.

Я, чесно сказати відчував, що щось почнеться, навіть, тривожну валізку не розбирав. Недарма.

Фріда:

А я от взагалі нічого не передчувала, Весна будить зранку, каже, що так і так война мол, я давай тільки тоді речі збирати. Спочатку я в (місцерозташування ТРО) тільки завідувала складом по медичці, Весна по боєприпасах, а потім пішли тренуватись, бо бачили, що зараз треба дуже такмедів (тактичних медиків). Тренувались і в загальному.

Бо на фронті треба знати, не тільки, як лікувати. Там треба і біомеханіку шарити, і як тактику, і топографію - це база.

Весна:

Спочатку, я довго не міг дати собі відповідь, чи зможу вбити людину. Але на фронті відповіді немає часу довго шукати, то взагалі не фільми і не те, що ти чекаєш. На війні тебе чекає лише кров, грязь, смерть, яка так вгризається в тебе, що потім сниться часом.

Фріда:

Мені пропонували лишитись, в санчастині, але я таки пішла в такмеди, бо хотіла бути разом з Весною. Зараз я щаслива, що познайомилась, з такими класними

людьми, хоч і за таких обставин. На волонтерських штабах зараз між собою всі часто сваряться, але у нас не так. Ми всі допомагаємо один одному і я розумію, що і далі буду спілкуватись з цими людьми

Аналіз наративів за В. Лабовим і Дж. Валетським:

Резюме (Abstract)	Пара військовослужбовців-парамедиків з Києва, які пішли спочатку війни волонтерити, а згодом підписали контракт в ЗСУ
Орієнтація (Orientation)	<p>Вже з самого ранку 24 почали бомбити. З вікна, де ми жили на квартирі було видно ракети, що летіли на Київ і область</p> <p>Спочатку я в (місцерозташування ТРО) тільки завідувала складом по медичці, Весна по боєприпасах, а потім пішли тренуватись</p>
Ускладнювальна подія (Complicating Action)	<p>зараз треба дуже такмедів (тактичних медиків). Тренувались і в загальному.</p> <p>Бо на фронті треба знати, не тільки, як лікувати.</p> <p>Спочатку, я довго не міг дати собі відповідь, чи зможу вбити людину. Але на фронті відповіді немає часу довго шукати, то вопше не фільми і не те, що ти чекаєш.</p>
Оцінка (Evaluation)	то вопше не фільми і не те, що ти чекаєш. На війні тебе чекає лише кров,

	грязь, смерть , яка так вгризається в тебе, що потім сниться часом.
Результат або Рішення (Resolution)	Зараз я щаслива, що познайомилась, з такими класними людьми, хоч і за таких обставин. На волонтерських штабах зараз між собою всі часто сваряться, але у нас не так. Ми всі допомагаємо один одному і я розумію, що і далі буду спілкуватись з цими людьми
Підсумок (Coda)	Пара військовослужбовців, які долучились до ЗСУ, які здорово оцінюють ситуацію, мають симптоми ПТСР, проте дуже знайшли справжніх друзів на війні

3. Інтерв'ю взяте у військовослужбовця з позивним **Маленький** :

В нас в сім'ї всі служили в армії або були військовими. Дядя загинув через контузії з АТО навіть. Я після того був дуже злий і хотів теж в АТО . Я вчуся у ВІТІ (Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут), а якраз на своє день народження, 1 березня, якраз на ювілей 20 років, отримав БРку (бойове розпорядження), виїхали в 4 ранку на там я був розводним по блокпостам. Спочатку було страшно, коли валили артилерією, одного разу, кароче, біля мене дуже близько впав снаряд пробив жорстко асфальт. Потім офіцер підходить до мене і каже: “Коли могорич будеш виставляти за день народження!” , а я спочатку не поняв і відповідаю: “Пане командир, та ви щось плутаєте, в мене 1 березня ще був день народження” А

він каже, що якби отой снаряд розірвався, то мене би по кусочках збирали, я чесно, ще досі з того в шоці.

Нас довго не тримали в... , як тільки орки відійшли, то нас теж назад забрали. Але ми, навіть, просились, щоб нас лишили там або перевели кудись на схід або Маріуполь.

Потім ще була ситуація, жили ми в одного дідуса з дітками, він нам їсти готував і ночлежку давав, казав, що вже дуже старий, мав 86 років і з ним ще двоє діток 8 і 10 років, але хотів нам дуже допомагати віддавав все найкраще на потреби машину і хату.

А одного ранку, ми від пішли, а коли повернулись, побачили, що його і дітей орки забили до смерті , в дідуса аж зуби запали, тіла важко було опізнати. Ну, дідусь вже хай і пожив свого, а дітей то за що, таких малих. В мене тоді така ненависть появилась, що ми коли знайшли тих орків, то від них живого місця не лишили, в полон не брали. Той бідний дідусь мені ще досі сниться часом ночами.

- А зараз ти ще хочеш повернутись назад на фронт?

Ну, звичайно. Дуже хочу в Маріуполь туди визволяти наших хлопців, деколи, думаю, може б то кинути універ. І піти в “Азов”, але родичі переконують таки закінчити.

Аналіз наративів за В. Лабовим і Дж. Валетським:

Резюме (Abstract)	Молодий військовослужбовець, 20 років, навчається ВІТІ (Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут), який брав участь у військових подіях в Ірпені
Орієнтація (Orientation)	якраз на своє день народження, 1 березня, якраз на ювілей 20 років, отримав БРку (бойове розпорядження), виїхали в 4 ранку на там я був розводним по блокпостам.
Ускладнювальна подія (Complicating Action)	Спочатку було страшно, коли валили артилерією, одного разу, кароче, біля мене дуже близько впав снаряд пробив жорстко асфальт.

Оцінка (Evaluation)	Потім офіцер підходить до мене і каже: “Коли могорич будеш виставляти за день народження!” , а я спочатку не поняв і відповідаю: “Пане командир, та ви щось плутаєте, в мене 1 березня ще був день народження” А він каже, що якби отой снаряд розірвався, то мене би по кусочках збирали, я чесно, ще досі з того в шоці.
Ускладнювальна подія (Complicating Action)	жили ми в одного дідуся з дітками, він нам їсти готував і ночлежку давав, казав, що вже дуже старий, мав 86 років і з ним ще двоє діток 8 і 10 років, але хотів нам дуже помагати віддавав все найкраще на потреби машину і хату.
Оцінка (Evaluation)	В мене тоді така ненависть появилась, що ми коли знайшли тих орків, то від них живого місця не лишили, в полон не брали. Той бідний дідусь мені ще досі сниться часом ночами.
Результат або Рішення (Resolution)	як тільки орки відійшли, то нас теж назад забрали. Але ми, навіть, просились, щоб нас лишили там або перевели кудись на схід або Маріуполь.

	<p>Дуже хочу в Маріуполь туди визволяти наших хлопців, деколи, думаю, може б то кинути універ. І піти в “Азов”, але родичі переконують таки закінчити.</p>
<p>Підсумок (Coda)</p>	<p>Військовослужбовець бачив жахливу смерть людей, які його прихистили, не боїться нічого і лише хоче повернутись на війну. Має виражені симптоми ПТСР.</p>

4. Інтерв'ю взяте у військовослужбовця “Лу”

When I saw on the news that the war had started in Ukraine, I had just returned from the training of reservists. Found a way to get here. And two weeks later I was at the border, and even though my relatives asked me not to leave, I understood that if they captured Ukraine, then there would be Lithuania and I did not want them to come to us.

Other Lithuanians and I arrived with humanitarian aid, we were registered in the Armed Forces and I was an instructor and had the opportunity to go on a mission. At first, I was in Lviv and taught civilians, then soldiers in Kyiv.

At first, I did not plan to go on combat missions, but when I saw what the Russians did with Bucha, Borodyanka and Irpin with my own eyes, when we talked to people there, I changed my mind. That's how I got here.

We were trained in the army according to NATO standards, and it was very strange to use old weapons again, which are older than me.

It was very frightening to go on the first mission because something can always go wrong. But we succeeded, although almost all of our group were inexperienced. We have a very good team, we are all like one family, even from different countries. Our team includes Lithuanians, Chechens and, of course, Ukrainians, but we are all like brothers and sisters. We do not fight with each other, our whole group gets along well. I couldn't even believe that we could make a good team in a short time. I think it's because of patriotism that united everyone.

Very great patriots are fighting here and it will be difficult for Russia to get through this, but we still must do everything to ensure that we have fewer losses and victory comes faster.

(Переклад)

Коли я побачив в новинах, що в Україні почалась війна, то якраз повернувся з навчань резервістів. Знайшов, як доїхати сюди. І вже через два тижні був на кордоні, родичі просили не їхати, але я розумів, що якщо вони захоплять Україну, то далі буде Литва і не хотів, щоб вони до нас дійшли.

Ми з іншими литовцями приїхали з гуманітарною допомогою, нас оформили в ЗСУ і я був, як інструктор з розвідки та мав можливість їхати в місії. Спочатку був у Львові і навчав цивільних, потім солдатів в Києві.

Спочатку, я не планував їхати на бойові місії, але коли побачив, що росіяни зробили з Бучею, Бородянкою та Ірпенем на власні очі, коли ми там говорили з людьми, тоді я передумав. Так я і потрапив сюди.

В армії нас навчали за стандартами НАТО, було спочатку дуже дивно користуватись знову старою зброєю, яка старша за мене.

На перші місії було страшно йти, бо завжди щось може піти не по плану. Але нам все вдалось, хоча майже всі без досвіду були. У нас дуже хороша команда, ми всі, як одна сім'я, хоч із різних країн. В нашій команді є литовці, чеченці і звичайно ж українці, але ми всі, як брати і сестри. Між собою ми не сваримось, у нас добре ладнає вся група. Я не міг навіть повірити, що нам вдасться зробити хорошу групу за короткий час. Я думаю, це через патріотизм, який всіх об'єднав.

Тут воюють дуже великі патріоти і через це Росії важко буде пройти, але ми все ще маємо робити все, щоб у нас було менше втрат і перемога настала швидше.

Аналіз наративів за В. Лабовим і Дж. Валетським:

Резюме (Abstract)	Литовський військовий інструктор приїхав в Україну, аби допомогти завершити війну швидше
Орієнтація (Orientation)	<p>Коли я побачив в новинах, що в Україні почалась війна, то якраз повернувся з навчань резервістів. Знайшов, як доїхати сюди. І вже через два тижні був на кордоні, родичі просили не їхати, але я розумів, що якщо вони захоплять Україну, то далі буде Литва і не хотів, щоб вони до нас дійшли.</p> <p>Ми з іншими литовцями приїхали з гуманітарною допомогою, нас оформили в ЗСУ і я був, як інструктор з розвідки та мав можливість їхати в місії. Спочатку був у Львові і навчав цивільних, потім солдатів в Києві.</p>
Ускладнювальна подія (Complicating Action)	Спочатку, я не планував їхати на бойові місії але коли побачив, що росіяни зробили з Бучею, Бородянкою та Ірпенем на власні очі, коли ми там говорили з людьми...
Оцінка (Evaluation)	... тоді я передумав. Так я і потрапив сюди.
Ускладнювальна подія	На перші місії було страшно йти,

(Complicating Action)	бо завжди щось може піти не по плану.
Оцінка (Evaluation)	Але нам все вдалось, хоча майже всі без досвіду були. У нас дуже хороша команда, ми всі, як одна сім'я, хоч із різних країн. В нашій команді є литовці, чеченці і звичайно ж українці, але ми всі, як брати і сестри. Між собою ми не сваримось, у нас добре ладнає вся група.
Результат або Рішення (Resolution)	Я думаю, це через патріотизм, який всіх об'єднав. Тут воюють дуже великі патріоти і через це Росії важко буде пройти, але ми все ще маємо робити все, щоб у нас було менше втрат і перемога настала швидше.
Підсумок (Coda)	Професійний військовослужбовець, литовець, який перебуваючи в Україні, знайшов вірних друзів, перебуваючи на військових подіях.

5. Інтерв'ю взяте у військовослужбовця “Луки”:

Я служив спочатку в Песках, я туди попав з Майдану через Коханівського (командир ДБ ОУН) . Пройшов декілька вишколів і відразу на нуль (позиції, які знаходяться на короткій . Дружина сказала, що якщо піду в АТО, то я їй буду не потрібен, розвелись з нею, та й жили ми з нею тільки заради сина, тому то було невелике горе. Син був на її стороні завжди, зараз зі мною не спілкується. Мама і отчим взагалі плювали на мене, спілкувався тільки з сестрою сводною.

Під час першого бойового хрещення страху не було, був тільки адреналін. Але під час адреналіну, сама розумієш, кожен реагує по-своєму. Страшно було тільки одного разу, коли я лежав на льощі і десь за 5 м від мене проходив патруль ДНР чи ЛНР, ну не суть. Мені страшніше було здаватись в полон ніж померти, бо померти - то таке, а в полоні зі снайперів дуже знущаються, з мене б там шкуру здирали буквально.

Організація на початку була не дуже хороша спочатку. Був момент, що і їсти не було, що і воювали, по логіці, лише за білет додому. Але тримало одне на думці, що якщо я вже сюди прийшов, то маю бути до кінця. Спочатку воювали за Україну, а потім за пацанів... Бойового досвіду тоді майже не мав ніхто, а потім вже почали вчитись.

Одного разу, брали штурмом п'ять позицій сепарів, тоді я отримав 4 кульових, ну і осколки по тілу. Я тримав в руках гранату, а снайпер вирішив підстрелити, гранату так і не відпустив, до речі, тільки мізинця втратив. В такій ситуації, мене нічого не боліло, не було жодних відчуттів, просто накладали перев'язку і йшли далі ті, хто міг. Після того попав у Вінницький госпіталь, там познайомився з другою дружиною, вона приходила помагати туди, чим могла.

Як одужав, то перейшов в "Правий сектор". Там воювали на Світлодарській дузі. Познайомився там з Єрмаком (респондент з першого інтерв'ю). Я туди приїхав трохи раніше, а він зі своєю групою підійшов трохи пізніше. Так і скінтувались, а тепер разом воюємо знову.

Пам'ятаю смішну історію, як в нас там на завданні два хлопці забаранились.

Вони обоє були в шоломах, один перемотував руку іншому. А снайпер видно хотів зняти відразу двох і вистрілив йому в голову. Шолом не пробив, але віддача така була, що вони стукнулись головами.

Після того пішов в ЗСУ там теж трохи повоював.

- А зараз якісь плани ти будуєш?

Які можуть бути плани в наш час. Зараз взагалі невідомо чи живий залишишся.

- Тобто ти далеко не плануєш?

Ну, а що тут планувати, не в космос же летіти. От війна закінчиться, тоді й будемо планувати.

Аналіз нарративів за В. Лабовим і Дж. Валетським:

Резюме (Abstract)	Військовослужбовець-доброволець, брав участь у подіях на Майдані перебував на війні з 2014
Орієнтація (Orientation)	Я служив спочатку в Песках, я туди попав з Майдану через Коханівського (командир ДБ ОУН). Пройшов декілька вишколів і відразу на нуль (позиції, які знаходяться на короткій). Дружина сказала, що якщо піду в АТО, то я їй буду не потрібен, розвелись з нею, та й жили ми з нею тільки заради сина, тому то було невелике горе. Син був на її стороні завжди, зараз зі мною не спілкується. Мама і отчим взагалі плювали на мене, спілкувався тільки з сестрою сводною.
Ускладнювальна подія (Complicating Action)	Страшно було тільки одного разу, коли я лежав на льощі і десь за 5 м від мене проходив патруль ДНР чи ЛНР, ну не суть
Оцінка (Evaluation)	Мені страшніше було здаватись в полон ніж померти, бо померти - то таке, а в полоні зі снайперів дуже знущаються, з мене б там шкуру здирали буквально.
Ускладнювальна подія (Complicating Action)	Організація на початку була не дуже хороша спочатку.
Оцінка (Evaluation)	Але тримало одне на думці, що якщо я вже сюди прийшов, то маю бути до кінця. Спочатку воювали за Україну, а потім за пацанів... Бойового досвіду тоді майже не мав ніхто, а потім вже почали вчитись.
Ускладнювальна подія	Одного разу, брали штурмом

(Complicating Action)	п'ять позицій сепарів, тоді я отримав 4 кульових, ну і осколки по тілу. Я тримав в руках гранату, а снайпер вирішив підстрелити,
Оцінка (Evaluation)	гранату так і не відпустив, до речі, тільки мізинець втратив. В такій ситуації, мене нічого не боліло, не було жодних відчуттів, просто накладали перев'язку і йшли далі ті, хто міг. Після того потрапив у Вінницький госпіталь, там познайомився з другою дружиною, вона приходила помагати туди, чим могла.
Ускладнювальна подія (Complicating Action)	Як одужав, то перейшов в "Правий сектор". Там воювали на Світлодарській дузі.
Оцінка (Evaluation)	Я туди приїхав трохи раніше, а він зі своєю групою підійшов трохи пізніше. Так і скінтувались, а тепер разом воюємо знову.
Ускладнювальна подія (Complicating Action)	<p>Пам'ятаю смішну історію, як в нас там на завданні два хлопці забаранились.</p> <p>Вони обоє були в шоломах, один перемотував руку іншому. А снайпер видно хотів зняти відразу двох і вистрілив йому в голову</p>

Оцінка (Evaluation)	Шолом не пробив, але віддача така була, що вони стукнулись головами.
Результат або Рішення (Resolution)	Ну, а що тут планувати, не в космос же летіти. От війна закінчиться, тоді й будемо планувати. Які можуть бути плани в наш час. Зараз взагалі невідомо чи живий залишишся.
Підсумок (Coda)	Військовий, який незважаючи на численні поранення, все ще бере участь бойових завданнях.

Додаток № 4

Стать учасників дослідження

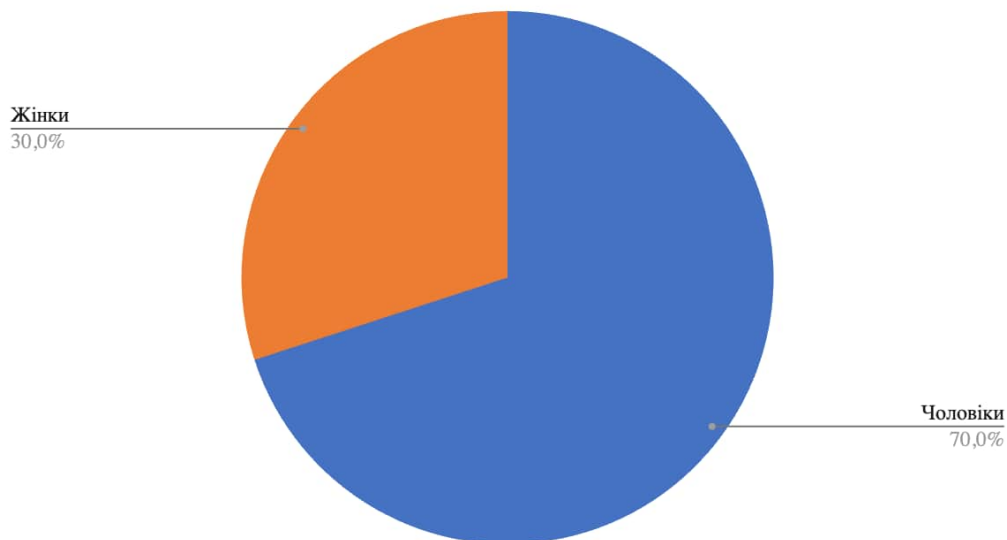

Рис. 2.1. Стать учасників дослідження

Вік учасників дослідження

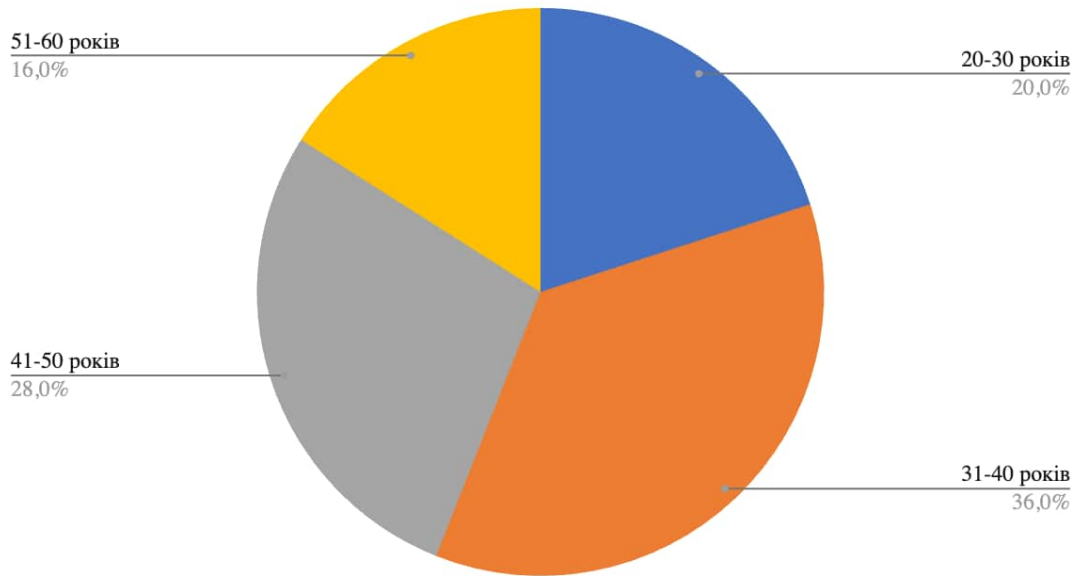

Рис. 2.2. Вік учасників дослідження

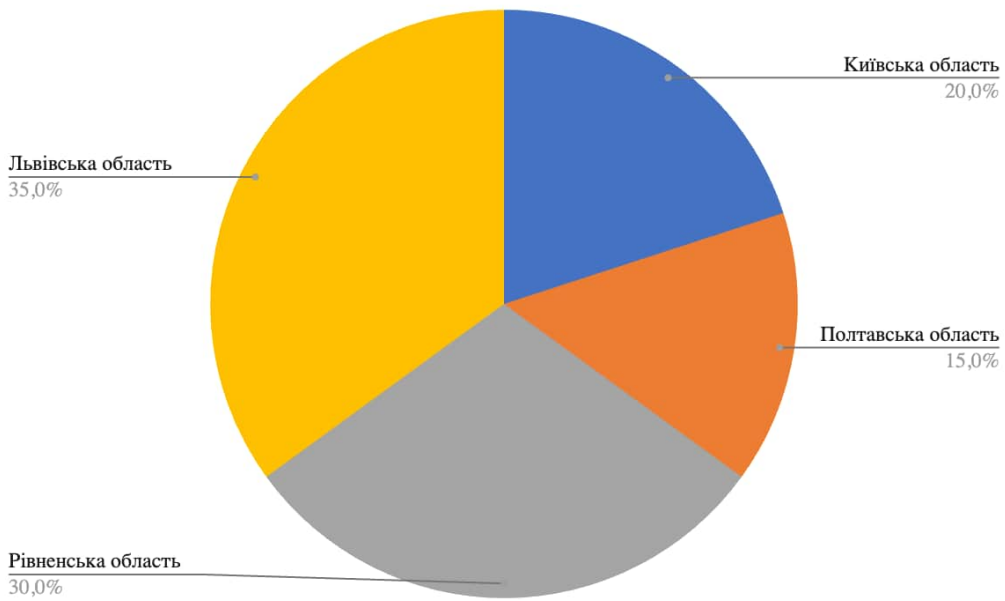

Рис. 2.3. Місце мешкання учасників дослідження

Мова спілкування

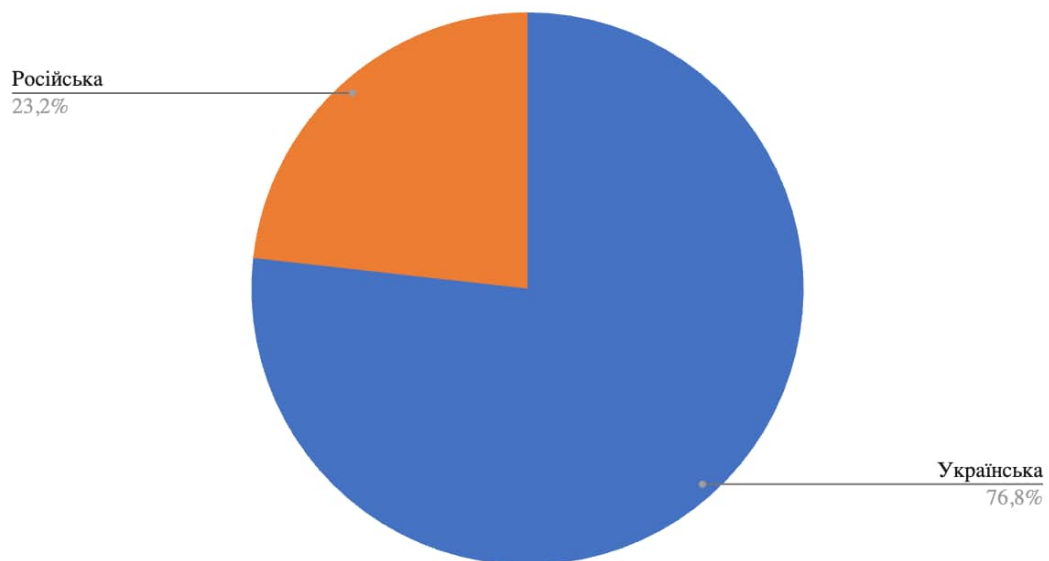

Рис. 2.4. Мова спілкування

Професійно- соціальний статус учасників дослідження

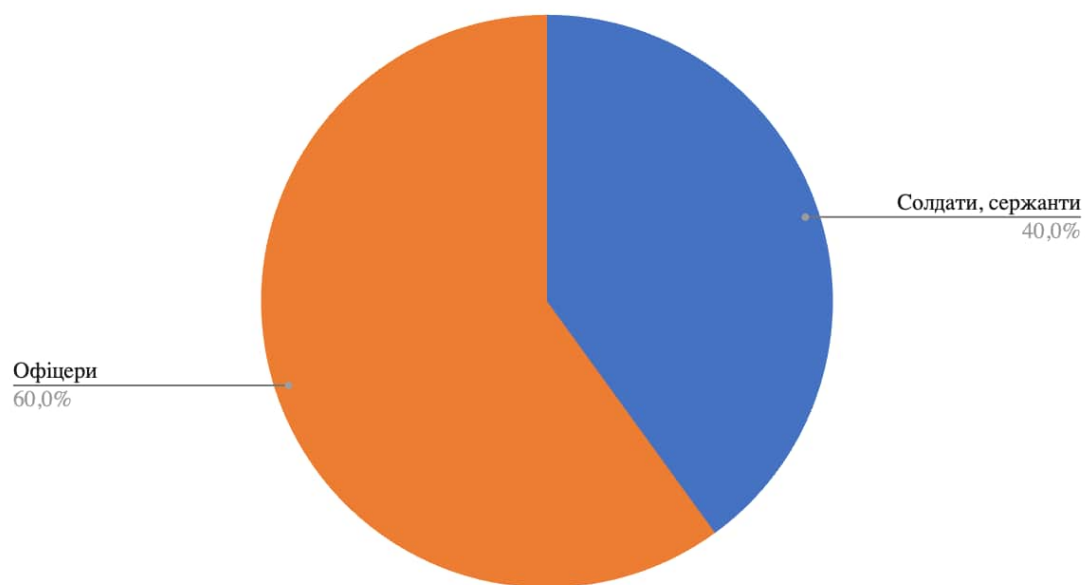

Рис. 2.5. Професійно-соціальний статус учасників дослідження

Наявність депресії, тривоги, ПТСР

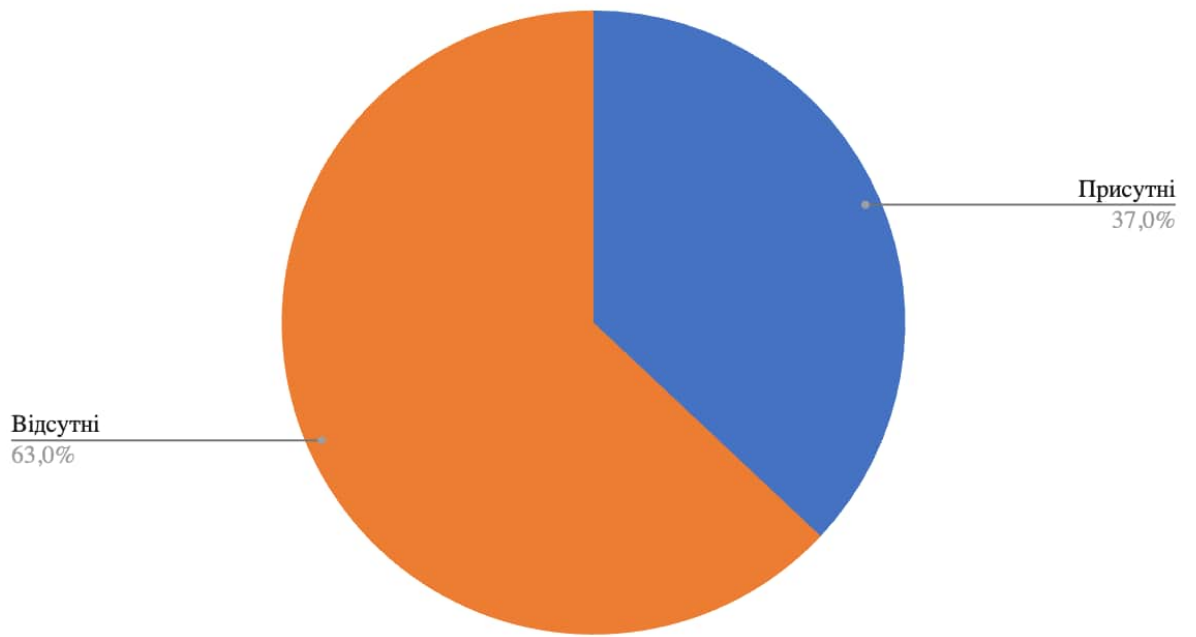

Рис. 2.6. Наявність депресії, тривоги, ПТСР.